

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI**

**REAGAN'IN ORTADOĞU'DA ÇEVRELEME POLİTİKASI ve
İSLAMİ HAREKETLERİN BU POLİTİKADAKİ ROLÜ**

Yüksek Lisans Tezi

Halil İbrahim Başaran

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Çağrı Erhan**

Ankara – 2010

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

REAGAN'IN ORTADOĞU'DA ÇEVRELEME POLİTİKASI ve
İSLAMİ HAREKETLERİN BU POLİTİKADAKİ ROLÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Çağrı Erhan

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Çağrı Erhan (Danışman)

.....

Prof. Dr. Çınar Özen

.....

Doç. Dr. Mitat Çelikpala

.....

Tez Sınavı Tarihi 28/01/2010

TEŞEKKÜR

Başta tez danışmanım Prof. Dr. Çağrı Erhan olmak üzere bu çalışma süresince emeği geçen tüm hocalarıma, dostlarıma; ayrıca maddi katkılarından dolayı Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK)'na teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	vii
ABSTRACT	viii
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM	
ABD DIŞ POLİTİKASINDA ÇEVRELEME	6
A) ÇEVRELEME POLİTİKASI	6
1) Anlamı	6
2) Çevreleme politikasının unsurları	7
a) Ulusal çıkar	8
i. “Ulusal çıkar” kavramı	8
ii. Çevreleme politikası ve ulusal çıkar	10
b) Ulusal çıkara yönelik tehdit.....	11
3) Çevreleme politikasının araçları.....	13
a) Propaganda/gizli operasyonlar	14
b) Ekonomik yardımlar	15
c) Tek taraflı taahhütler	16
d) İşbirliği/Askeri ve ekonomik ittifaklar.....	17
e) Doğrudan askeri müdahaleler	17
4) Çevreleme politikasının amacı	18
5) Jeopolitik kuramlar ve çevreleme	20

B) ABD’NİN ORTADOĞU POLİTİKASI	24
1) Ortadoğu’nun Jeopolitiği	24
2) Genel olarak ABD’nin Ortadoğu Politikası	26
3) Truman’dan Carter’a ABD’nin Ortadoğu Politikası’nın Genel Hatları	28
a) Truman Doktrini	28
b) Bağdat Paktı	31
c) Süveyş Bunalımı	32
d) Eisenhower Doktrini	34
e) Nixon Doktrini ve “iki ayaklı” politikası	37

İKİNCİ BÖLÜM

İSLAMİ HAREKETLERİN YÜKSELİŞİ ve ABD’NİN ORTADOĞU

STRATEJİSİNDEKİ YERİ	40
A) GENEL OLARAK İSLAMİ HAREKETLER	40
1) İslami Hareketlerin yükselişine ilişkin kavramlar	40
2) İslami Hareketlerin yükselişinin temelinde Yatan nedenler	42
B) ABD’NİN İSLAMİ HAREKETLERE BAKIŞI	46
1) İslami hareketlere bakışın iki turnusolu.....	46
a) Demokrasi ve İslami Hareketler	47
b) “Cihat” kavramı	49
2) ABD yönetiminin İslami Hareketlere bakışı	50
C) EKSEN ÜLKELERDE İSLAMİ HAREKETLER	52

1) Bir devlet ideolojisi olarak Vahabilik	54
a) Vahabiliğin ortaya çıkışı ve Suudi devletinin kuruluşundaki etkisi ..	54
b) Vahabilik Şii'lik çatışması	56
c) Vahabiliğin yükselişi ve yayılması.....	58
2) Mısır'da İslami Hareketler	60
a) Hasan el Benna ve Müslüman Kardeşlerin kuruluşu.....	60
b) Seyyid Kutup: İslami Hareketlerin ideologu.....	61
c) Enver Sedat ve bir meşruiyet aracı olarak İslami Hareket.....	63
3) Pakistan ve Cemaat-i İslami.....	66
a) Mevdudi ve Cemaat-i İslami'nin kuruluşu	66
b) Ziya'ül Hak ve Pakistan'ın İslamileşmesi	68
4) Demokrasi çizgisinde bir İslami Hareket: Milli Görüş.....	70
a) Tek partili dönemden 1970'lere Milli Görüş'ün gelişimi.....	70
b) Erbakan ve Milli Görüş'ün kuruluşu	72
c) 12 Eylül darbesi ve İslami Harekete etkisi	74
D) BUNALIM KUŞAĞINDA İSLAMİ HAREKETLER.....	76
1) "İki ayaklı" politikanın sonu: İran İslam Devrimi.....	79
a) Humeyni ve Şii İslamcılığın Yükselişi.....	79
b) Şah'ın devrilişi ve İslam Devrimi.....	80
c) Rehineler Krizi	84
d) Devrim İhracı: İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikası.....	85
2) Kapana kısılan süper güç: Sovyetler Birliği'nin Afganistan İşgali	86
a) Afgan İslami Hareketinin yükselişi	86
b) Direnişin ve Sovyet işgali.....	88

i. Direnişin örgütlenmesi: İslamcı rtiller.....	88
ii. Direnişin artması ve Sovyet İşgali.....	90
3) Bunalım Kuşağındaki Gelişmelere ABD'nin Tepkisi: Carter Doktrini.....	92

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

REAGAN'IN STRATEJİ OYUNU: ORTADOĞU'YU KUŞATMAK 95

A) ORTADOĞU'DA STRATEJİK İŞBİRLİĞİ98

1) Stratejik İşbirliği: ılımlı İslam Kuşağı	99
a) Pakistan.....	100
b) Türkiye	103
c) Suudi Arabistan.....	105
d) Mısır.....	106
e) Diğer Körfez Ülkeleri ile İlişkiler.....	107
2) Çevik Kuvvet (Acil Müdahale Gücü)'in Kurulması ve Geliştirilmesi ...	109

B) SOVYET TEHDİDİ: ABD'NİN AFGANİSTAN POLİTİKASI VE

RADİKAL İSLAM111

1) ABD'nin radikal İslamcı gruplarla ittifakı	113
2) CIA'nin Afgan cihadındaki rolü	117
a) Afgan cihadının jeopolitiği	118
b) CIA Sistemi	119
3) Kanlı Çevreleme: ABD'nin Afgan savaşındaki stratejisi.....	122
a) Yıpratma Savaşı.....	122
b) Orta Asya'ya sızma girişimi.....	125
c) Stinger füzeleri ve Sovyetlerin çekilmesi	126

C) Şİİ RADİKALİZMİN YAYILMASI VE ABD MÜDAHALESİ	129
1) İran – Irak Savaşı ve ABD’nin müdahaleci politikası.....	131
a) ABD’nin Körfez Savaşı stratejisi.....	132
b) ABD’nin Savaşa müdahalesi.....	132
i. Tankerler savaşı	134
ii. Önleme Operasyonu ve İrangate skandalı.....	135
iii. Kuveyt Tankerlerine ABD koruması.....	137
2) Lübnan: Devrim ihracında ikinci istasyon.....	139
a) İsrail işgali altında gelişen Lübnan İslami Hareketi	140
i. Musa Sadr ve Şii EMEL örgütü	141
ii. Hizbullah ve Lübnan’da radikalleşen İslam.....	142
b) İsrail’in işgali ve Amerikan müdahalesi	144
D) REAGAN’IN FİLİSTİN POLİTİKASI VE FİLİSTİN SORUNUNUN	
İSLAMİLEŞMESİ	146
1) Reagan yönetiminin Arap İsrail sorununa bakışı	147
2) Filistin sorununun İslamileşmesi ve Reagan’ın yaklaşımı.....	150
SONUÇ	153
KAYNAKÇA	156

REAGAN'IN ORTADOĞU'DA ÇEVRELEME POLİTİKASI ve İSLAMİ HAREKETLERİN BU POLİTİKADAKİ ROLÜ

(Yazar: Halil İbrahim Başaran)

ÖZET

Çevreleme politikası, ABD'nin Soğuk savaş döneminde Sovyetler Birliği'ne karşı izlediği temel stratejisi olmuştur. Bu dönemde, ABD temel olarak Sovyetler Birliği'nin kontrolü altındaki Avrasya “heartland”ını çevreleyen bölgeyi denetim altına almayı amaçlamıştır.

Yumuşama döneminin başlamasıyla birlikte ABD ve Sovyetler Birliği arasında yaşanan Soğuk Savaş, Avrupa'dan ziyade Üçüncü Dünya'da, özellikle Ortadoğu'da yoğunlaşmaya başladı. Bunun sonucunda ABD, Ortadoğu bölgesini ulusal çıkarları açısından “üçüncü güvenlik bölgesi” ilan etmiş ve özellikle Reagan döneminde bu bölgeyi politik ve askeri olarak kontrol altına alabilmek için stratejiler geliştirmiştir.

1970'ler boyunca yükselişte olan İslami Hareketler, bu stratejilerde ABD'nin bölgedeki çıkarları açısından yarar sağlayacağı önemli bir role sahip olmuştur. ABD, abartılı bir Komünizm ve Şii radikalizm tehdidinin varlığını öne sürerek yalnızca “ılımlı” İslam'ı benimseyen ülkeleri değil, aynı zamanda radikal grupları da desteklemiş ve böylece bölgedeki çıkarlarını gerçekleştirmeye çalışmıştır.

REAGAN’S CONTAINMENT POLICY IN THE MIDDLE EAST AND THE ROLE OF ISLAMIC MOVEMENTS IN THIS POLICY

(Author: Halil İbrahim Başaran)

ABSTRACT

“Containment policy” had been the main strategy implemented by the United States against the Soviet Union during the Cold War. In this era, the U.S. mainly aimed to control the region around Eurasian heartland which was under control of the Soviet Union.

By the beginning of detente in Europe, Cold War between the U.S. and The Soviet Union became intense in the Third World especially in the Middle East rather than Europe where the Cold war centered until 1970s. Whereupon the U.S. identified the Middle East as a “third security zone” which was vital for her national interest and especially during the Reagan administration, the U.S. produced strategies to get the region under control politically and militarily.

In these strategies, Islamic movements which upheaved throughout 1970s had a central role that the U.S. benefited these movements in realizing her interest in the region. By claiming the expansionism of both the Communism and Shi’i radicalism in the region, the U.S. not only supported the states which adopted “moderate” Islam but also the radical Islamic movements. Thus, She tried to realize her interests in the region.

GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa, ABD ve Sovyetler Birliği arasında etki alanlarına bölünmekte ve aynı zamanda ABD ve Sovyetler Birliği'nin mihver devletlere karşı ittifakı sona ermekteydi. Böylece iki süper güç arasındaki ilişkiler bozulmasıyla 1990'lı yılların başlarına kadar devam edecek olan Soğuk savaş dönemi başlıyordu.

1960'lı yıllara kadar yoğun bir şekilde yaşanan Soğuk savaş 1960'ların başından itibaren yerini yumuşamaya bırakıyor ve iki süper güç arasında yaşanan çatışmaların çözümü diplomatik yollarla aranmaya başlamıştı. 1975 yılında gerçekleştirilen Helsinki zirvesi ile birlikte yumuşama dönemi Avrupa'da doruk noktasına ulaşıyordu.

Bu zirvede kabul edilen Helsinki nihai senediyle Avrupa üzerindeki Soğuk Savaş zıtlığının yumuşamaya başlaması ABD'nin Savaş sonrasında kendi liderliğinde kurmuş olduğu ekonomik ve güvenlik sistemini de zayıflamaya başlamıştı.

IMF ve Dünya Bankası'nın kurumları olduğu Bretton Woods Sistemi, söz konusu sistemin ekonomi ayağını; NATO İttifakı ise güvenlik ayağını oluşturmaktaydı. Bu sistemin sürekliliğini sağlayansa Amerikan Sovyet karşılaşması bağlamında Sovyet tehdidi ve bu tehdidin önlenmesine yönelik geliştirilen “çevreleme” stratejisiydi.

Sovyet Bloğunun Çin Sovyet ilişkilerinin kötüleşmesiyle Asya'da, Helsinki Zirvesinin getirdiği yumuşama havası içerisinde Avrupa'da zayıflamaya başlamış ve sistemin iki büyük müttefiki Japonya ve Batı Avrupa (özellikle Almanya ve Fransa),

sistemin dışında bağımsız politikalar izlemeye başlamıştı. Vietnam savaşının travması ve Nixon döneminin ekonomi sorunları ABD'yi bu gelişmeler karşısında güçsüz kılan etkenlerdi. Bu durum 1960'ların sonlarına kadar sorunsuz işleyen Amerikan güvenlik sisteminin işleyişini problemli hale getirmeye başlamıştı.

1977 yılında görevi Nixon'dan devralan Jimmy Carter, göreve başlarken artık dünya politikasının komünizm tehdidi çerçevesinde ele alınamayacağını öne sürerek farklı bir döneme girildiğinin işaretlerini veriyor; fakat müttefikleri ile olan ilişkilerinde herhangi bir ilerleme sağlayamıyordu.

Amerikan Sovyet çatışmasının Avrupa merkezli olmaktan çıkmasıyla birlikte ABD, diğer bölgelerdeki politik çıkarlarına ağırlık vermeye başlamış ve bu çerçevede İngiltere'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında tedirici olarak ve 1970'lerin başı itibari ile tamamen çekildiği Ortadoğu ve Güney Asya bölgesine yerleşmenin hesaplarını yapmaya başlamıştı.

Jeopolitikacılar tarafından dünyanın merkezi olarak kabul edilen Avrasya'yı çevreleyen en önemli üç bölgeden biri olan Ortadoğu bölgesi, dünyanın bilinen enerji kaynağı rezervlerinin üçte ikilik kısmını barındırmakta ve Amerikan sisteminin iki temel müttefiki olan Japonya enerji ithalatının %90'nını, Batı Avrupa ise %70'lik kısmını buradan özellikle körfez bölgesinden karşılamaktaydı. Bu nedenle İngiltere'nin bıraktığı boşluğu doldurmak ve bu bölgenin kontrolünü sağlamak Amerikan sisteminin geleceği açısından hayatiyet arz ettiği düşünülmekteydi.

Avrupa ülkelerinin ve özellikle İngiltere'nin bölgedeki etkisinin devam etmesi nedeniyle 20. yüzyıl başlarına kadar bölgeyle sınırlı ilişkiler içerisinde olan ABD, Başkan Truman döneminden itibaren bölgeye yakınlaşmanın hesaplarını yapmaya başlamıştı. Fakat bu yakınlaşma süreci İngiltere ve diğer Avrupa

lkelerinin bölgeden tamamen çekilmemiş olması ve bu çekilmenin 70’li yılların başına kadar devam edecek olması nedeniyle daha çok bölge ülkeleriyle ilişkiler aracılığı ile gerçekleştirmeye çalışılmıştı. Fakat diğer bölge ülkelerine dayanmanın uzun vadede sıkıntılara yol açacağını gören Amerikan yönetimi Ortadoğu’daki varlığını artırılabilmenin yollarını aramaya başlamıştı.

İngiltere’nin bölgeden çekilişini hızlandırdığı 1960’lı yılların sonları ve 1970’li yılların başında özellikle Ortadoğu bölgesinde milliyetçiliğin getirdiği sorunlar üzerinde İslam’ın yeniden doğuşuna ve bölge siyasetinde belirleyici bir unsur olarak İslami Hareketlerin yükselişine şahitlik ediyordu. Mısır’da Müslüman Kardeşler, İran’da şiilik, Suudi Arabistan’da Vahabilik, Türkiye’de Milli Görüş, Pakistan’da Cemaati İslami ve diğer ülkelerde benzeri din eksenli siyasal hareketler ortaya çıkıyor ya da güçleniyordu. Özellikle söz konusu bu hareketler ülkelerinin siyasetinde belirleyici olmaya başlamışlardı.

ABD’nin İngiltere yerine bölgeye yerleşmeyi düşündüğü yıllarda ortaya çıkan bu yükseliş ABD’nin de dikkatini çekmekte ve bölge politikalarının gerçekleştirilmesinde İslami hareketlerden yararlanılabileceği düşünülmekteydi. Zira Carter döneminin Ulusal Güvenlik Danışmanı Brzezinski, ABD’nin Ortadoğu’da yeniden var olmasını sağlayacak strateji ve projelerini İslam ve İslami Hareketlere dayandırıyor.

Böylece Soğuk savaşın başlangıcından itibaren ABD’nin Sovyetler Birliği’ne karşı izlediği politikanın merkezine oturan “evreleme politikası” Carter döneminin sonunda yeniden sahneye konulacak ve bu politikanın uygulanmasında İslami Hareketlerden ABD çıkarları doğrultusunda istifade edilecekti. Özellikle Carter döneminin ikinci yarısına tekabül eden dönemde bölgede yaşanan gelişmeler

ABD'nin bu stratejisini uygulamasını kolaylaştıracaktı. Kısacası bu dönemde 19. yüzyılda İngiltere ile Rusya arasında yaşanan “büyük oyun” yeniden sahneye konuluyor ve bu kez ABD ile Sovyetler Birliği arasında yaşanacak olan oyunun denkleminde İslami Hareketler önemli bir yer tutuyordu.

ABD'nin Ortadoğu'ya yerleşebilme stratejisinde İslami Hareketlerden gerek anti-komünist özelliği nedeniyle Sovyetler Birliği'ne karşı gerekse bölgedeki müttefikleri ile ilişkilerinin yeniden tesis edilmesinde İslami Hareketlerden nasıl yararlandığının ortaya konulması bu çalışmanın konusunu teşkil etmektedir.

Bu bağlamda çalışmanın birinci bölümünde ABD'nin Soğuk savaş döneminde Sovyetler Birliği'ne karşı politikasının merkezinde yer alan “çevreleme politikası” kavramının anlamı ve bu politikanın uygulanmasında belirleyici olan unsurlar açıklanmakta ve aynı zamanda da dünya hegemonyası açısından önemli olan Avrasya'nın ve Ortadoğu'nun jeopolitiğine yer verilmektedir.

Birinci bölümün ikinci kısımda ise Soğuk savaş döneminde uygulanan çevreleme politikasının ABD'nin Ortadoğu'ya yönelik politikalarına yansıyan izdüşümleri tarihsel çerçeve etrafında ele alınmaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise özellikle Carter dönemini kapsayan dönemde 1970'li yılların başından itibaren bölge siyasetinde etkin bir rol oynamaya başlayan İslami Hareketlerin ABD'nin müttefikleri olan ülkelerde yükselişi ve bu yükselişin nedenleri ele alınmaktadır. Aynı bölümde ABD'nin Sovyet tehdidi aksiyomunu yeniden politik söylem haline dönüştürmesine yol açan gelişmelerin yaşandığı İran ve Afganistan'da İslami Hareketlerin gelişimi ve sonuçları ele alınacaktır. Bu bağlamda 1970'li yılların sonlarında yaşanan İran İslam Devrimi ve

Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı İşgal etmesi karşısında ABD politikaları ele alınacaktır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise Carter yönetiminin Ortadoğu politikalarının mirası üzerine kurulan Reagan Ortadoğu'ya yerleşme politikaları; Ortadoğu'daki gelişmeler ve bu gelişmeler karşısındaki Amerikan stratejileri İslami Hareketlerin belirleyici bir unsur olması çerçevesinde değerdendirilecektir. Bu bağlamda Reagan yönetimi tarafından geliştirilen Ortadoğu stratejisinde İslami Hareketlerin belirleyiciliği; İran Irak savaşında ABD'nin Şii İslam tehdidini kullanarak savaş stratejisini gerçekleştirmeye çalışması; Afganistan'da Sovyet varlığının Ortadoğu politikalarının gerçekleştirilmesindeki etkisi ele alınacaktır.

Üçüncü bölümün son kısmında ise Reagan'ın İsrail – Filistin sorununa yaklaşımının HAMAS İslami hareketinin ortaya çıkışına neden olan yaklaşımları değerdendirilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ABD DIŞ POLİTİKASINDA “ÇEVRELEME”

A) ÇEVRELEME POLİTİKASI

1. Anlamı

“Çevreleme (*containment*)” kavramı, ilk kez George Kennan tarafından Temmuz 1947’de Foreign Affairs dergisinde “*The Sources of Soviet Conduct*” adlı makalesinde kullanılmıştır¹. Kennan makalesinde kavrama ilişkin herhangi bir tanımlamada bulunmamış, daha çok “çevreleme”nin uygulanışı üzerinde durmuştur². John L. Gaddis gibi kimi tarihçiler tarafından “güç dengesi³ politikasının başka bir şekilde uygulanışı...” olarak da tanımlanan⁴ “çevreleme”, daha çok “ABD’nin Soğuk Savaş döneminde⁵ Sovyetler Birliği’nin yayılmasına karşı izlediği politka..” olarak anılandırılmaktadır⁶. Fakat bu tanımlamalar, çevreleme politikasını anlayabilmek

¹Kennan söz konusu makaleyi gerçek kimliğini gizleyerek “X” müsteaz ismini kullanarak yayınlamıştır; X, “The Sources of Soviet Conduct”, **Foreign Affairs**, Cilt 25, Sayı 4, (Temmuz 1947), ss. 562 - 582.

² John L. Gaddis, **Strategies of Containment: A Critical Appraisal of Postwar American National Security Policy**, New York, Oxford University Press, 1982, s.26-27

³ “Güç dengesi” kavramı için bkz.: Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, İstanbul, Alfa, 2006, ss.279 – 290.

⁴ John L. Gaddis, **Ibid**, s.26.

⁵ “Çevreleme” ilk kez kavram olarak II.Dünya Savaşı sonrasında kullanılmış olsa da daha önceki dönemlerde de benzer politikaların kullanıldığı ifade edilmektedir. Örneğin, Suat Parlar’a göre çevreleme politikasının esin kaynağı Amerikalı denizci Alfred Thayer Mahan’dır. Parlar bu görüşünü Mahan’ın “*Rusya’yı çelik bir halka ile kısıtlayacak bir düzenleme gereklidir.*” ifadesine dayandırmaktadır. Bkz.: Suat Parlar, **Emperyalist Müdahale Doktrinleri ve NATO**, İstanbul, Kalem, 2007, s. 30.

⁶ John L. Gaddis, **The United States and the End of Cold War Implications Reconsiderations Provocations**, New York, Oxford University Press, 1992, s. 32.

bakımından çok yüzeysel kalmakta ve politikanın içeriği dikkate alındığında buz dağının görünen kısmını ifade etmektedir.

ABD'nin Soğuk savaş döneminde Sovyetler Birliği'ne karşı izlediği politikaların izdüşümleri de dikkate alınarak şu şekilde genel bir tanımlama yapılabilir: “Çevreleme” bir devletin (ABD), hayatiyet atfettiği “ulusal çıkar”larının dost olmayan başka bir güç (Sovyetler Birliği) tarafından ele geçirilme ya da etki alanına alınma tehdidi altına girmesi durumunda, bu tehdidi, gerekli gördüğü bir aracı (propaganda, ekonomik ve askeri yardımlar, işbirliği, tek taraflı yardım taahhütleri, doğrudan askeri müdahaleler vb.) kullanarak ortadan kaldırmak amacıyla izlediği politikadır.

2. Çevreleme Politikasının Unsurları

Çevreleme politikası, anlamı ve amaçları bakımından ele alındığında üç temel sorun etrafında değerlendirilebilir. Bunlardan birincisi; “çevreleme” bir savunma politikası olarak kabul edildiğinde neyin savunulacağı sorunudur. İkinci sorun, neye karşı savunulacağıdır; bir başka ifade ile neyin çevreleneceğidir. Üçüncüsü ise ne şekilde/nasıl çevreleneceğidir⁷.

Bu üç temel sorun çevreleme politikasının üç ana unsurunu ortaya çıkarmaktadır: Ulusal çıkar, ulusal çıkara yönelik tehdit ve araç unsuru.

⁷ Joseph S. Nye, **Understanding International Conflict An Introduction to International Theory and History**, 6. Baskı, Pearson, 2007, s. 128.

a. Ulusal Çıkar

Soğuk savaş boyunca ABD'nin Sovyetler Birliği ile ilişkisi, Sovyetler Birliği'nin yayılma eğilimlerine karşılık ABD'nin savunma pozisyonunda yer alması üzerinden kurulduğu; başka bir ifade ile ABD, Sovyetlere karşı güç dengesini koruyucu reaksiyonel politikalar izlediği ve bu nedenle de “çevreleme” politikası bir savunma stratejisi olarak görülmektedir⁸.

Bu durumda “çevreleme” politikasının uygulanmasını gerektirecek unsurlardan biri, savunulacak şeyin ne olduğuna dairdir⁹. Kuruluşundan günümüze ABD'nin izlediği politikalar, uluslararası sistemde yer alan diğer devletlerde de olduğu gibi ulusal çıkar etrafında şekillenmektedir.

Çevreleme politikasındaki yerini ele almadan önce “ulusal çıkar” kavramının açıklanması yararlı olacaktır.

i. “Ulusal çıkar” kavramı

Yazarların çoğu tarafından “*bir ulusun kendi güvenliğinin ve refahının sağlanması...*” olarak tanımlanan ulusal çıkar önemine ve içeriğine göre derecelendirilmektedir¹⁰. Bunların başında devletlerin kendi varlığını tehlikeye düşüren ve bunun için savaşılmaması kaçınılmaz olan beka (*survival*) derecesinde

⁸ John L. Gaddis, “Containment, Its Past and Future”, **International Security**, Cilt 5, Sayı 4 (Bahar 1981), s. 79.

⁹ Donald A. Nuechterlain, **America Overcommitted : United States National Interests in The 1980s**, The University Pres of Kentucky, 1985, s. 10.

¹⁰ **Ibid**, s.11.

çıkarlarıdır¹¹. Kurtuluş Savaşı sırasında Türkiye'nin işgali , 1979 ve 2001 yıllarında Afganistan'ın sırasıyla Sovyetler Birliği ve ABD tarafından işgal edilmesi durumu Türkiye ve Afganistan için “beka derecesinde çıkar” için birer örnek teşkil etmektedir.

Ulusal çıkarın derecelendirmesinde ikinci sırada yer alan hayati (*vital*) çıkarlar ise, savaşmayı gerektirmemekle birlikte tehlikeye düşmesi durumunda nasıl karşılık verileceğine ivedilikle karar verilmesi gereken çıkarlardır¹². Her ne kadar gerekli olmasa da devlet başkanlarının kabullerine göre bu çıkarların savunması için de güç kullanma riskinin varlığı söz konusudur. Eğer bu çıkar devletin güvenliği ile yakından ilişkilendiriliyorsa o devletin bu çıkarı için de güç kullanması beklenebilir. Fakat söz konusu devlet güç kullanması durumunda oluşabilecek reaksiyonları da göze almak durumundadır.¹³

Devletler tarafından “çok önemli (*major*)” görülen çıkarlar, güç kullanımı gerektirmeyen, bunun yerine daha çok ekonomik ve siyasi çözüm yollarını kullanıldığı çıkarlardır.¹⁴ 1980 yılında ABD'nin diplomatlarının rehin alınması “hayati çıkar” olarak değerlendirilmiş ve müdahalede bulunulmuş olsa da müdahalenin başarısızlığı sonrasında Carter'ın tutumu bu durumun ABD açısından “çok önemli” olduğunu fakat hayatiyet derecesinde olmadığı sonucunu ortaya çıkarmıştır.

Son derecelendirme ise, devletlerin ciddi bir reaksiyon göstermediği ama diplomatları aracılığı ile ekonomik, politik yollarla çözüm noktasında uğraş verdiği

¹¹ Ali İhsan Gürler, **Büyük Ortadoğu Projesi ve Bush Doktrini**, İstanbul, IQ Kültür Yayıncılık, 2005, s. 158-159.

¹² **Ibid**, s. 160.

¹³ Donald A. Nuechterlain, **op.cit.**, s.13.

¹⁴ **Ibid**, s. 15.

çıkarlardır.¹⁵ Minör ya da çevresel çıkarlar olarak da adlandırılan bu çıkarlar için devletlerin vatandaşlarının başka bir ülkede ekonomik ilişkileri ile ilgili karşılaştığı sorunlar ya da başka bir ülkenin iç meseleleriyle ilgili sorunlar örnek gösterilebilir.

ii. Çevreleme politikası ve ulusal çıkar

George Kennan ulusal güvenlik açısından önemli beş bölgenin ABD açısından “hayati çıkarı” olarak görülebileceği ve hali hazırda komünizmin kontrolü altında bulunan biri haricindeki diğer bölgelerin düşman eline geçmemesinin ABD’nin en temel dış politika hedeflerinden biri olması gerektiğini ifade etmektedir¹⁶. Kennan, II. Dünya savaşı sonrası ABD açısından hayatiyet arz eden bu dört bölgenin kontrolünü sağlamanın en iyi çözümünün “uzun soluklu ve sabır isteyen” bir çevreleme politikası olacağı önerisinde bulunmuştur¹⁷.

Fakat Kennan’ın bu önerisinde hayatiyet arz ettiğini öne sürmesine rağmen daha sonra da açıklanacağı gibi ABD Başkanları ilan ettikleri doktrinlerinde “hayati” olarak ifade ettikleri çıkarları farklı durum ve bölgeler için tanımlayabilmişlerdir. Örneğin James Monroe’ya göre, Güney Amerika ABD için hayatiyet arz ederken, Stimson, Çin’de ABD’nin çıkarlarının hayatiyet arz ettiğini belirtmiş ve “açık kapı” politikasının ABD açısından “hayatiyet” arz ettiğini öne sürmüştür önerilmiştir.. Başkan Carter, Sovyetlerin Afganistan’a girmesinden sonra ilan ettiği doktrin ile körfez bölgesindeki çıkarlara işaret ederken, Reagan doktrini küresel çapta tehlikeye düşen çıkarların varlığına dikkat çekmektedir¹⁸. Soğuk savaş boyunca Amerikan

¹⁵ Ali İhsan Gürler, **op.cit.** s.161.

¹⁶ George F. Kennan, **Memoirs: 1925 – 1950**, Boston, Atlantic Monthly Press Book, 1967, s. 359.

¹⁷ George F. Kennan, “The Sources of Soviet Conduct” **Ibid**, s. 575.

¹⁸ Ali İhsan Gürler, **Ibid**, ss. 219-224.

yöneticileri tarafından farklı tanımlanan “ulusal çıkar”ın korunmasına yönelik olarak farklı araçlarla uygulanan bir çevreleme politikası söz konusu olmuştur.

b. Ulusal Çıkara Yönelik Tehditler

Çevreleme politikasında tehdit, “neyin” çevrenmesi gerektiği sorusunun yanıtını vermektedir¹⁹. Bununla birlikte bir tehdidin varlığından söz edebilmenin en gerekli iki koşulu tehdidin yeterli boyutta olması ve bu tehdidin yeterli bir güç kapasitesine sahip olmasıdır²⁰. George Kennan, ABD yönetiminin isteği üzerine Şubat 1946’da Sovyetler Birliği’nin dış politika eğilimlerini yazmış olduğu “uzun telgraf (*the long telegram*)”ında bu iki koşulu sağlayan tek gücün Sovyetler Birliği olduğunu ifade etmekteydi²¹. Kennan’a göre Sovyetler Birliği, komünizm ideolojisinden kaynaklanan eğilimler nedeniyle Batı değerlerini benimsemiş ülkelere yönelik bir yayılma eğilimi içerisindeydi. Ancak bu yayılma eğiliminin doğrudan bir askeri müdahale şeklinde değil, daha çok psikolojik ve kültürel bir yayılma olduğunu ve bu nedenle de benzer politikalarla tehdit altındaki ulusların kendilerine olan güvenlerinin sağlanması yoluyla buna tehdiye karşı koyulabileceğini düşünmekteydi²².

Kennan’ın Sovyet tehdidi konusundaki bu yaklaşımına rağmen ABD yönetimi tehdit aksiyomunu iç ve dış kamuoylarını kendi politikalarının benimsenmesini sağlamak amacıyla istediği dozda ayarlama yolunu tercih

¹⁹ Joseph S. Nye, **Idem.**

²⁰ John L. Gaddis, **Strategies of Containment**, s. 32.

²¹ Moscow Embassy Telegram , “The Long Telegram #511”, Thomas L. Etzold ve John L. Gaddis (ed.), **Containment, Documents on American Foreign Policy 1945-1950**, New York, Columbia University Press, s. 50 – 63.

²² X, **Ibid**,

etmişlerdir. NSC68'in yazarlarından Paul Nitze ise Sovyet tehdidini ortadan kaldırmanın en doğru yolunun nükleer silahlara başvurmak olduğunu öne sürerek Kennan'ın Sovyet tehdidine karşı asimetrik çevrelemenin yeterli olmayacağını iddia ediyordu²³.

1962'de yaşanan Küba füze bunalımı ile birlikte doğuğa ulaşan Sovyet tehdidi söylemi yumuşamanın da etkisiyle Sovyet korkusunun abartılı olduğu düşüncesi ile iktidara gelen Carter, Sovyetler Birliği ile farklı yollarla da ilişki kurulabileceğini ifade ediyor ve SALT I görüşmelerini başlatıyordu. Aynı Carter, aynı başkanlık döneminde farklı bir Sovyet yaklaşımı sergileyecek ve Afganistan işgali ile birlikte Sovyetler Birliği dünya barışı için en büyük tehdit olduğu söylemini benimseyecekti²⁴.

ABD'yi Sovyetlere karşı güçsüz düşürmekle itham edilen Carter'ın yerine yönetimi devralan Başkan Reagan sert bir Sovyet söylemi benimsiyor ve Sovyetler Birliği için "şer imparatorluğu" retoriğini benimsiyordu²⁵.

Kısaca ifade etmek gerekirse ABD, Sovyet tehdidi söyleminin dozajını istediği seviyede ayarlayarak çevreleme politikasının uygulanmasını kolaylaştıracak şekilde diğer devletleri etkilemeye çalışmaktaydı. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse "tehdit" çevreleme politikasının uzantısı olarak görülmekteydi. İkinci bölümde değinilecek olan "bunalım kuşağı" kavramı başkan Carter'ın Ortadoğu'ya

²³ NSC68, "United States Objectives and Programs for National Security", Thomas L. Etzold ve John L. Gaddis, **Ibid**, s. 401.

²⁴ Jimmy Carter, **Keeping Faith, Memoirs of A President**, 3. Baskı, University of Arkansas Press 1995, s. 473.

²⁵ John G. Stoessinger, **Crusaders and Pragmatists Movers of American Foreign Policy**, New York, Norton, 1985, s. 291.

yerleşmenin ilk adımı olacak olan “hızlı intikal gücü (rapid deployment forces)nün kurulmasını da sağlayan politika değişikliğine ikna etmenin aracı oldu²⁶.

c. Çevreleme Politikası’nın araçları

Devletler, dış politika araçlarını ulaşmak istedikleri hedefle orantılı olarak belirlemek zorundadır. Hedefe uygun olarak tercih edilmemiş bir dış politika aracı devletleri ya sonuca ulaştırmayacaktır ya da tersine bir güvenlik sorunuyla karşı karşıya bırakabilecektir.

Benzer şekilde çevreleme politikasında kullanılacak araçlar da ulaşmak istenen sonuca uygun olmalıdır²⁷. NSC68 yazarları da bu konuya dikkat çekerek belirlenen araçla, zararın ya da tehdidin orantısının bulunması vurgulanmaktadır²⁸.

Bu durumda sorulması gereken soru ulusal çıkarı tehdit eden şeyin nasıl ya da ne şekilde kuşatılacağı ya da ortadan kaldırılacağıdır²⁹.

Genel olarak çevrelemenin uygulanması iki şekilde gerçekleşebilmektedir. Bunlar simetrik ya da asimetrik karşılıktır. Simetrik çevreleme, tehdidin ortaya çıktığı zaman, mekan ve orantılı karşılık vermek anlamına gelirken; asimetrik karşılık ise tehdide ait zaman, mekan ve düzeye bağlı olmaksızın gerçekleştirilen çevrelemedir³⁰. Kennan’ın çevreleme konusundaki önerileri asimetrik karşılığa örnek teşkil edebilir³¹.

²⁶ John L. Gaddis, **Strategies of Containment**, s. 357.

²⁷ John L. Gaddis, **Strategies of Containment**, s. 31.

²⁸ NSC68, **Ibid**, s. 393.

²⁹ Joseph S. Nye, **op.cit.** s. 126.

³⁰ John L. Gaddis, **Ibid**, s.81.

³¹ **Idem**.

Çevrelemenin genel kategorileştirilmesi sağlandıktan sonra bu bölümde çevreleme politikasının en temel araçlarına kısaca değinilecektir.

a. Propaganda/Gizli Operasyonlar

Propaganda dış politikanın önemli araçlarından birisidir ve özellikle iki savaş arası dönemde etkin bir şekilde kullanılmıştır³². Bununla birlikte Soğuk Savaş döneminin iki süper gücü ABD ve Sovyetler Birliği arasında yaşanan ideolojik rekabetin sürdürülmesinde propaganda çevreleme politikasının önemli araçlarından biri haline gelmiştir. Kennan'ın önerisiyle Ulusal Güvenlik Konseyinin 4/A No'lu kararıyla CIA (*Central Intelligence Agency* – Merkez Haberalma Ajansı)'nın alt birimi olarak kurulan “Özel Projeler Ofisi (*The Office of Special Projects*)”nin temel amaçlarından biri “*dış ülkelerde gizli operasyonlarda (covert action) bulunmak*” olarak tanımlanırken gizli operasyonlardan kastedilenin “*propaganda, ekonomik savaş, sabotajı da içeren önleyici doğrudan müdahale, ...*” ve özellikle 1970'lerde sıkça rastlanacak olan yer “*yer altı direniş gruplarına destek olmak...*” olarak ifade edilmiş ve böylece CIA'yi çevreleme politikasının kilit araçlarından biri haline getirmiştir³³.

Bu bağlamda 1953'de İran'da milliyetçi politikalar izleyen Musaddık'ın devrilmesi, 1978 Temmuz'undan itibaren Pakistan'ın Peşaver bölgesinde üstlenen Afgan mücahitlerine teçhizat sağlanması, onların eğitilmesi CIA'nin soğuk savaş dönemindeki faaliyetlerden bazıları olarak gösterilebilir. Afganistan savaşı sırasında propaganda amaçlı olarak Afgan halkı ve mücahitler arasında Kuran'daki cihat

³² Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, ss. 380 - 382.

³³ NSC10/2, “National Security Council Directive on Office of Special Project”, 1948, Thomas L. Etzold ve John L. Gaddis (ed.), *Ibid*, s. 125-127.

ayetlerinin basılması ve dağıtılması, Orta Asya'daki Müslüman ülkelerde CIA basımı Kuran'lara rastlanması CIA'ni Sovyetlerin çevrelenmesi konusunda üstlendiği rolün anlaşılması bakımından kayda değerdir³⁴.

b. Ekonomik yardımlar

Soğuk savaş dönemi boyunca finansal ve askeri yardımlar Sovyetler Birliği'nin çevrelenmesi konusunda oldukça önemli bir yer tutmaktadır³⁵. ABD Başkanı Truman'ın ilan ettiği doktrini ile birlikte Türkiye ve Yunanistan'a yapılan askeri yardımlarla başlayan çevrelemenin ekonomik şekli Türkiye'nin de dahil olduğu Marshall Planı ile Batı Avrupa'daki uygulamasıyla sürdürülmüştür.

İkinci Dünya savaşı sonrasında Doğu Avrupa'ya yayılan Sovyetler Birliği'nin tehdidi altında olduğu öne sürülen Batı Avrupa üzerindeki savaşın yıkıcı etkilerini ortadan kaldırmak ve Sovyet etki alanına girmesinin önüne geçebilmek amacıyla Batı Avrupa'nın yeniden inşası ekonomik çevrelemenin uygulanması Marshall planı ile birlikte sağlanmıştır. Marshall planı ile birlikte sadece Batı Avrupa değil, Yunanistan'ından Türkiye'ye Filipinlere kadar Sovyetler Birliği'ni çevreleyen çok sayıda ülke Truman'ın çevreleme kapsamında uyguladığı politikalarda yer almıştır.

Yunanistan ve Türkiye gibi ülkeler Kennan'ın makalesinde belirttiği beş "hayati" öneme sahip bölge arasında yer almamasına rağmen bu ülkeleri de etki alanında tutabilmek amacıyla bu ülkelere de yardımda bulunmuş ve ABD'nin

³⁴ John K. Clooney, **Unholy Wars Afganistan, America and International Terrorism**, 3. Baskı, London, Pluto Press, 2002, s. 141.

³⁵ Ekonomik çevreleme için bkz.: Angela E. Stent, Economic Containment, Thery L. Deibel ve John L. Gaddis (ed.), **Containing the Soviet Union A Critique of US Policy**, ss. 59 – 77.

prestijinin sağlanması bu yardımların gerekçesi olarak gösterilmiştir³⁶. Ancak Avrasya'nın jeopolitiğinin açıklandığı bölümde de ifade edileceği gibi bu ülkelerin kenar bölge diye tabir edilen önemli alan içinde yer alıyor olması dikkat çekicidir.

c. Tek Taraflı Taahhütler / Doktrinler

1823 yılında Başkan James Monroe'dan itibaren ABD başkanlarının çoğu kendi ismiyle anılan doktrinler ilan ettiler³⁷. Özellikle Soğuk Savaş döneminde Truman, Eisenhower, Nixon, Carter ve Reagan tarafından ilan edilen doktrinler çevreleme politikası açısından önem arz ettiği söylenebilir.

Truman doktrini Sovyet tehdidine karşı ABD'nin tehdit altındaki ülkelere yardım taahhüdünde bulunurken, Eisenhower doktrini ise Truman doktrinin askeri yardımlar konusundaki eksikliğini gidermekte ve Ortadoğu'ya yayılmanın ilk adımlarını atmaktadır. Zira Eisenhower doktrini istenildiği takdirde doğrudan askeri müdahale yardımıyla bulunacağını açıklayarak Ortadoğu'da asker bulundurabilmenin zeminini hazırlamaktaydı.

Nixon doktrini Suudi Arabistan ve İran'a askeri yardımlar konusunda bu ülkelere istedikleri kadar askeri yardımda bulunacağı vaadinde bulunurken Carter ve Reagan doktrinleri Sovyet tehdidi konusunda en üst düzeyde alarm veren doktrinler olarak görülebilir. Carter doktrini ABD'nin hayati çıkarlarını tehdit eden Sovyetler Birliği'ne karşı gerektiğinde askeri çözümleri de dikkate alacağı iddiasında bulunurken Reagan doktrininde komünizme karşı “özgürlük” mücadelesi veren

³⁶ John L. Gaddis, **Strategies of Containment**, s. 31.

³⁷ Ali İhsan Gürler, **Ibid.** ss.217-218.

Afganistan'dan Nikaragua'ya tüm “özgürlük savaşçılarına” her türlü yardımı sağlayacağını vaat ediyordu.

Kısacası yukarıda adı geçen doktrinler, Sovyetler Birliği'ni çevreleme politikalarında tek taraflı taahhütlerde bulunarak diğer devletlerin buna iştirakini sağlamaya çalışmıştır.

d. İşbirliği / Askeri ve Ekonomik İttifaklar

Çevreleme politikası, CIA faaliyetleri ve doğrudan askeri müdahaleler dışında uygulama aşamasında işbirliklerini gerekli kılmaktadır³⁸.

Batı Avrupa'nın yeniden inşası için hazırlanan Marshall planı Avrupa'nın güvenlik kaygılarını ortadan kaldırmamış ve bunun neticesinde ABD'nin de dahil olduğu askeri ittifak olan NATO (North Atlantic Treaty Organization – Kuzey Atlantik İttifakı) 3 Nisan 1949'da imzalanan Paris Antlaşmalarıyla kurulmuştur³⁹.

Soğuk Savaş döneminde NATO'nun yanı sıra gerek ABD'nin dahil olduğu gerekse dahil olmayıp dışarıdan desteklediği pek çok bölgesel ittifaklar kurulmuştur. Balkan Paktı, Bağdat Paktı, SEATO gibi ittifaklar yoluyla ABD Sovyetler Birliği etrafında bir ittifaklar kuşağı oluşturduğu ifade edilebilir⁴⁰.

³⁸ Terry L. Deibel, “Alliances for Containment”, Terry L. Deibel ve John L. Gaddis (ed.), **Ibid**, s.101 – 102.

³⁹ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi Cilt 1-2:1914-1995**, 14.Baskı, İstanbul, Alkım Yayınevi. s. 447-449..

⁴⁰ ABD'nin ittifaklar yoluyla Sovyetler Birliği'ni çevrelemesini gösteren bir harita için bkz.: Baskın Oran (ed.), **Ibid**, s.564.

e. Doğrudan Askeri Müdahaleler

ABD'nin Sovyetler Birliği'nin çevrelenmesini sağlamak başka bir ifade ile yayılmasını önlemek amacıyla başvurduğu yollardan bir diğeri de doğrudan askeri müdahalede bulunmaktır. ABD, soğuk savaş dönemi boyunca nükleer silahların varlığı ve “dehşet dengesi” nedeniyle Sovyetler Birliği ile doğrudan karşı karşıya gelmemiş olsa da vekalet savaşları ya da Sovyet destekli güçlere karşı doğrudan müdahale ederek çevreleme politikasını uygulama imkanı buldu. Kore ve Vietnam Savaşları Sovyetleri uzak doğuda çevrelemek için doğrudan müdahale edilen savaşlar oldular. Asimetrik karşılığın yetersiz kaldığı durumlarda başvurulmuş simetrik karşılık daha önce de ifade edildiği gibi maliyeti yüksek bir yöntemdir. Özellikle Vietnam Savaşına iştirak etmek sonuçları bakımından ABD için oldukça yüksek maliyetleri olan bir tercih olmuştur.

3. Çevreleme Politikasının Amacı

Kennan'ın X adlı makalesinde Batı Avrupa ve Japonya ile birlikte endüstriyel açıdan “hayatiyet” arz eden ve savaş potansiyeli taşıyan beş bölgeden birinin Sovyetlerin elinde olduğu, geri kalan dört bölgenin ise Sovyet kontrolüne geçmemesi için savunulması gerektiği vurgulanmaktadır⁴¹ Kennan'ın makalesinde bu savunmayı gerçekleştirmenin yegâne yolu olarak çevreleme politikası gösterilmekte ve bu politika ise anlık bir politika olmaktan öte uzun soluklu ve sabır isteyen bir politika olarak nitelenmektedir.⁴²

⁴¹ X, “The Sources of Soviet Conduct”, **op.cit.**

⁴² **Idem.**

Kennan makalesinde, ABD'nin Soğuk Savaş dönemi boyunca Sovyetler Birliği'nin çevre bölgelere yayılmasını engellemek amacıyla uyguladığı politika olan “çevreleme politikası”nın aşamalı olarak ulaşılması beklenen üç amacının olduğunu ifade etmektedir. Bu aşamalardan birincisi; gerek demokrasinin yaygınlaştırılması gerekse ekonomik yardımlar yoluyla Sovyetler Birliği'nin tehdidi altındaki ulusların kendilerine olan güvenlerini sağlayarak Sovyetlerin ideolojik ve kültürel olarak yayılmasının önüne geçilmesi idi. İkinci aşamada ise, yayılma eğilimini ortadan kaldırarak Sovyetler Birliği'ni kendi sınırları içine hapsetmek ve üçüncü olarak da Sovyetler Birliği'nin uluslararası ilişkilere bakışının değişikliğe uğramasını sağlamaya çalışmaktı⁴³.

Çevreleme politikasının amacının Sovyetleri yok etmek olmadığını söyleyen Kennan'ın aksine Gaddis'e göre çevreleme politikasından nihai olarak beklenen, Sovyetler Birliği'ni ve onun rejimini ortadan kaldırmaktı⁴⁴. Bazı yazarlar ise çevreleme politikasının amacının mevcut güç dengesini korumak olduğunu ifade ederek politikanın saldırı değil, savunma amaçlı bir politika olduğunu ifade etmekte ve savunma amaçlı olması nedeniyle de 40 yıllık soğuk savaş süresince barışa hizmet ettiğini düşünmektedir. Farklı bir görüşe göre ise çevreleme politikası, yalnızca Sovyet tehdidini önlememiş aynı zamanda Sovyetler Birliği de çevreleme politikasından diğer ülkelerin saldırganlığını ortadan kaldırması dolayısıyla yarar sağlamıştır⁴⁵.

⁴³ **Ibid**, s. 576 – 577..

⁴⁴ John L. Gaddis, **The United States and The End of The Cold War Implications, Reconsiderations, Provocations**, s. 35.

⁴⁵ Burcu Bostanoğlu, **Türkiye ABD İlişkilerinin Politikası**, 1. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 1999, s. 259-260.

4. Jeopolitik Kuramlar ve Çevreleme

Coğrafya, ulusal güç kapasitesini etkileyen önemli bir dış politika unsurlarından biridir⁴⁶. Özellikle Avrasya ve onu çevreleyen bölgeler ülkelerin dış politikalarını belirlerken çok önemli hale gelmiştir.

Avrasya, yaklaşık 50 milyon metre karelik yüz ölçümü ile Dünya karalarının en büyük parçasını oluştururken 4 milyarlık nüfusu ile toplam nüfusun hemen hemen üçte ikisini barındırmaktadır. Bununla birlikte bilinen dünya enerji kaynaklarının yüzde 75'ine sahip olması dünya politikalarının bu bölgede yoğunlaşması sonucunu doğurmuş, denizlerin hakim gücü İngiltere ile Rusya arasında 19. yüzyılın “büyük oyun”larına sahne olmuş ve benzer rekabet İngiltere’nin yerini alan ve II. Dünya Savaşı sonrasında süper güçlerden biri olarak ortaya çıkan ABD ile diğer süper güç Sovyetler Birliği arasında 20. yüzyılın son döneminde yaşanması sonrası bölge çatışma potansiyelini 21. yüzyıla taşımıştır⁴⁷.

Tüm bu özelliklerinin yanında büyük ekonomiler için gerekli olan ham maddelerin bölgede sınırsız bir şekilde bulunması bölgenin önemini daha da artırmaktadır⁴⁸.

Bölgede büyük oyunun yaşanmasına neden olan bu özellikler Avrasya’nın jeopolitiğini de önemli hale getirmektedir. Dolayısıyla çevreleme politikasına derinlik kazandırabilmek için Avrasya’ya yönelik ortaya konulan jeopolitik kuramları ele almak faydalı olacaktır.

⁴⁶ Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, s. 139- 141.

⁴⁷ Avrasya’nın nüfus, yüzölçümü ve GSMH tabloları için bkz.: Zbigniew Brzezinski, **Büyük Satranç Tahtası**, (Çev.: Yelda Türedi), İstanbul, İnkılap, 1997, s. 55.

⁴⁸ Milan Hauner, **What is Asia to Us?**, Boston, Unwin and Hyman, 1990, s.140.

“Deniz Hakimiyet Teorisi”ni ortaya atan Amerikalı amiral Alfred Thayer Mahan, dünya hakimiyet için denizlere hakim olmanın, başka bir ifade ile deniz gücü (sea power) konumuna yükselmenin önemini belirttiği tezi ile ilk jeopolitik kuramı ortaya atan kişi olarak kabul edilmektedir⁴⁹. Mahan, 19. yüzyılda İngiltere’nin denizgücüne hakim olduğu bir dönemde deniz gücünün kara gücüne üstünlüğünü açıkladığı çalışmasını 1890 yılında “Deniz gücünün Tarih Üzerindeki Etkisi 1660 -1812” adıyla yayınladı⁵⁰. Avrasya’nın büyük kara gücü Rusya’nın Basra Körfezine ve Hint Okyanusuna inme imkanlarının kısıtlı olduğu bir dönemde yayınlanan bu esere göre Mahan, Büyük Britanya’nın denizlerin tek hakim gücünün olduğunu ve bu üstünlüğünü yakın bir gelecekte ortadan kaldıracak ortaya çıkmasının mümkün olmadığını öne sürmekteydi⁵¹.

Mahan’ın deniz gücünün dünya hakimiyeti için kara gücüne üstün olduğu tezini savunduğu bir dönemde kara gücünün üstünlüğünü varsayan tezler ortaya çıkmaya başladı. Ünlü coğrafyacı ve jeopolitik uzmanı İngiliz Halford Mackinder, Kraliyet Coğrafyacılar Topluluğu önünde yaptığı “Tarihin Coğrafi Merkezi” başlıklı sunumuyla karaların deniz gücüne üstün geleceğini varsayımında bulunuyor ve Rusya ve Orta Asya’yı içine alan bölge için “merkez bölge (ya da kalpgah) – heartland” kavramını ortaya atıyordu⁵². Mackinder’e göre Rusya ve Almanya’nın hâkim olduğu “merkez bölge”de tarihin seyrini değiştirebilecek önemli gelişmeler yaşanacaktı⁵³.

⁴⁹ Yılmaz Tezkan ve M.Murat Taşar, **Dünden Bugüne Jeopolitik**, İstanbul, Ülke Kitapları,, 2000, s. 27.

⁵⁰ Paul Kennedy, **The Rise and Fall of British Naval Mastery**, Fontana Press, 1991, s. 214.

⁵¹ **Ibid**, s.215.

⁵² Halford J. Mackinder, “The Geographical Pivot of History”, **Geographical Journal**, Cilt 23, Sayı 4 (Nisan 1904), ss. 421 – 437.

⁵³ Paul Kennedy, **Ibid**, s. 216.

Mackinder, dünyanın merkezi olarak kabul ettiği ve burayı elinde bulunduranın dünyayı yönetebileceğini öne sürdüğü “merkez bölge” kuramını şu şekilde formüle etmişti: “Doğu Avrupa’ya hükmeden, merkez bölgeyi kontrol eder; merkez bölgeye hükmeden dünya adasını (Avrasya ve Afrika) kontrol eder; dünya adasına hükmeden eden, dünyayı kontrol eder”⁵⁴.

İngiltere’nin denizlere hakim olduğu fakat Rusya’nın da demiryollarını geliştirerek Bağdat demiryolu üzerinden körfeze inebilme imkanını elde ettiği bir dönemde kara gücünün (land power) deniz gücüne hakim geleceğini öne süren Mackinder’in bu teorisini bir tarihçi şu şekilde açıklıyordu: “*Arkasında büyük bir nüfus desteği olmaksızın büyük bir sanayi gücü üzerine kurulmayan deniz gücü tek başına dünya hakimiyeti için yeterli olmayacaktır...Gelecekteki başarılı güçler en büyük sanayi üslerine sahip olanlar olacaktır...*”⁵⁵

Mackinder’in “merkez bölge” kuramı Alman jeopolitikçi Karl Ernst Haushofer ve diğer Nazi jeopolitikçilerine esin kaynağı oldu ve *lebensraum* (yaşamsal hayat sahası) tezini ortaya atarak Nazi Almanyası’nın doğuya doğru yayılmasının zeminini hazırladı⁵⁶ Çünkü Mackinder’e göre “merkez bölge”yi düşman bir güç tek başına ele geçirdiğinde artık dünyanın geri kalanının güvenli olması mümkün olmayacaktı⁵⁷.

Çevrelemenin fikir babası George Kennan çevreleme politikasını ortaya atarken Mackinder’in “merkez bölge” olarak kabul ettiği alan II. Dünya savaşı sona erdiğinde Sovyetlerin kontrolü altındaydı. Bu durum karşısında önerdiği çözüm, ABD’nin diğer hayati öneme sahip askeri endüstriyel bölgelerin Sovyetlerin

⁵⁴ Halford J. Mackinder, **Democratic Ideals and Reality**, London, Constable, 1919, s. 194.

⁵⁵ Paul Kennedy, **Ibid**, s.217.

⁵⁶ **Ibid**, s.216 – 217; Çağrı Erhan, “Jeopolitik Kuramlar”, Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası Olaylar Belgeler Yorumlar**, Cilt I, 7. Baskı, İstanbul, İletişim, 2003, s.562.

⁵⁷ John L. Gaddis, **Strategies of Containment**, s.37.

kontrolüne geçmemesine yönelik politikalar izlemesi yönündeydi⁵⁸. ABD, yönetimi ise Avrasya merkez bölgesini önemsediğini almış olduğu Ulusal Güvenlik Konseyinin 20/4 sayılı kararında (NSC 20/4) şu şekilde açıklıyordu: *“Avrasya’nın potansiyel gücünün ister askeri olsun ister politik, Sovyetler tarafından kontrol edilmesi ABD için hem stratejik olarak hem de politik olarak kabul edilemezdir.”*⁵⁹

Ulusal Güvenlik Konseyi’nin Avrasya konusundaki bu katı tutumu pratiğe yansımada ve özellikle Truman ve Eisenhower dönemlerinde Avrasya ile doğrudan ilgilenmek yerine Mackinder tarafından iç hilal ya da marjinal hilal olarak adlandırılan bölgeyi denetim altına alarak Sovyetler Birliği’nin yayılmasını önleyici ve güç dengesini koruyucu politikalar izlenmişti⁶⁰. I. Soğuk savaş döneminde izlenen bu politika Nicholas J. Spykman’ın jeopolitik kuramıyla örtüşmekteydi. Spykman, 1944 yılında Mackinder’in “merkez bölge” yaklaşımına karşı çıkararak geliştirdiği kuramını şu şekilde formüle etmişti: Kenar bölgeye hükmeden Avrasya’yı; Avrasya’ya hükmeden eden dünyanın kaderini kontrol eder⁶¹. ABD, Spykman’ın bu yaklaşımıyla örtüşen bir politika izleyerek Batı Avrupa’dan Ortadoğu ve Uzakdoğu’ya kadar denetim altına alamaya çalıştı. Marshall Planı, NATO’nun kuruluşu ve Berlin duvarının inşasıyla Sovyetler Birliği’ne Batı’dan katı bir set çekerken, doğrudan müdahalede bulunulan Kore savaşı ile de Sovyetlerin doğusu kuşatma altına alınmış oldu. 1961 yılına gelindiğinde Sovyetler Birliği kurulan

⁵⁸ *Ibid*, s. 30.

⁵⁹ NSC 20/4 “U.S. Objectives with Respect to the U.S.S.R to Counter Soviet Threat to U.S. Security”, 23 Kasım 1948, Thomas L. Etzold ve John L. Gaddis, **Containment: Documents on American Foreign Policy 1945-1950**, New York, Columbia University Press, s. 667.

⁶⁰ Çağrı Erhan, “ABD’nin Orta Asya Politikası ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımlar”, http://www.stradigma.com/turkce/kasim2003/vizyon_sayi_10.pdf, Erişim: 25 Kasım 2009.

⁶¹ Nicholas J. Spykman, **The Geography of the Peace**, New York, Hachette, Brace and World, 1944, s.44.

ittifaklarla dört bir yanından çevreleme tamamlanmıştı⁶² Böylece Avrasya'yı denetim altına alamasa da kenar bölgeyi elinde tutarak Sovyetlere karşı bir üstünlük sağlamış oldu⁶³.

B) ABD'NİN ORTADOĞU POLİTİKASI

1. Ortadoğu'nun⁶⁴ Jeopolitiği

Ortadoğu, Osmanlı devletinin çöküşünden sonra on yıllarca süren bir zaman içerisinde kurulan devletlerin oluşturduğu son derece hassas sınırları olan bir bölgeyi ifade etmesi nedeniyle bu bölgeye yönelik politika üretmeye çalışan devletlerin son derece hassas bir strateji izlemesini gerektirmektedir⁶⁵. Bu hassasiyetin oluşmasında etkin rol oynayan bir başka neden de bölgenin üzerinde bulunduğu Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının kesim noktası olan coğrafik konumudur⁶⁶.

Kara jeopolitiğin kenar bölge (*rimland*) hattının merkezinde bulunan bu bölge İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar İngiltere'nin ve daha sonra ABD'nin dış politika stratejilerinde önemli bir yer tutan Ortadoğu, merkez bölge olan Avrasya'ya

⁶² Sovyetler Birliği'nin çevrelenmesine dair harita için bkz.: Çağrı Erhan, "ABD ve NATO ile İlişkiler", Baskın Oran(ed.), **Ibid**, s.565.

⁶³ Zbigniew Brzezinski, **Ibid**, s. 62.

⁶⁴ Ortadoğu'nun neresi olduğu konusu yazara ve çalışmaların amaç ve kapsamlarına göre farklılık gösterebilmektedir. Bu çalışmada Ortadoğu bölgesi, genel olarak kabul gören Bahreyn, Kıbrıs, İran, Irak, Ürdün, Kuveyt, Lübnan, Umman, Katar, Suudi Arabistan, Suriye, Türkiye, Birleşik Arap Emirlikleri ve Yemen ile birlikte çalışmanın konusu bakımından Ortadoğu ülkeleri ile yakından bağlantılı olan Güney Batı Asya ülkeleri Afganistan ve Pakistan'ı da içermektedir. Ortadoğu'nun neresi olduğuna dair bir değerlendirme için bkz.: Davut Dursun, "Ortadoğu Neresi? Sübjektif Bir Kavramın Anlam Çerçevesi ve Tarihi" **Stradigma.com**, Sayı 10 (Kasım 2003), ss. 1-6.

⁶⁵ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik**, 9.Baskı, İstanbul, Küre, 2002, s.323.

⁶⁶ **Ibid**, s. 324.

yönelik her türlü müdahalenin de merkez üssü konumundadır. Bu nedenle de ABD açısından vazgeçilmez ve terk edilemez bir konumda bulunmaktadır⁶⁷.

Doğu Avrupa ve Avrasya bölgesinin Sovyetler Birliği'nin elinde bulunduğu bir dönemde ABD, bölge dengesini korumak amacıyla elinde tutmak istediği üç bölgeden biri olan Ortadoğu bölgesini özellikle 1970'lerin sonlarında ve 80'ler boyunca izlediği stratejileriyle etki alanında tutmak ABD'nin en temel stratejilerinden bir olmuş ve bu sayede Sovyetlere karşı güç üstünlüğünü sağlayabilmiştir⁶⁸. ABD'nin jeopolitikçi stratejistlerinden ve Carter dönemi ulusal güvenlik danışmanı olan Brzezinski'ye Avrasya'nın üç önemli çevre bölgesinin olduğunu ve üç bölgenin toplamının Avrasya'nın jeostratejik değerine eşittir. Fakat Batı Avrupa, Uzakdoğu ve Ortadoğu olarak ifade edilen bu üç önemli çevre bölgesi içerisinde Ortadoğu diğer iki bölgenin toplam değerlerine eşit görülmektedir⁶⁹.

Bu nedenledir ki ABD, 1970'li yılların başında İngiltere'nin bölgeyi tamamen terk etmesiyle birlikte bölgede oluşan boşluğu doldurmak üzere stratejiler geliştirmiş ve uygulamaya koymuştur.

2. Genel olarak ABD'nin Ortadoğu Politikası

ABD'nin Ortadoğu'ya olan ilgisi 18. yüzyılın sonlarına kadar gitmesine rağmen, bu bölgede etkin olması İkinci Dünya Savaşı sonrasına tekabül etmektedir. Bununla birlikte Mağrip⁷⁰ ve Akdeniz bölgeleriyle yaptığı ticari faaliyetleri sırasında yaşadığı güçlükler nedeniyle bu güçlükleri gidermek üzere Londra ve Paris

⁶⁷ *Ibid*, s. 325.

⁶⁸ Zbigniew Brzezinski, *Büyük Satranç Tahtası*, s. 62.

⁶⁹ İzzettin İzzeti, *İran ve Bölge Jeopolitiği* (Çev.: Hakkı Uygur), 2. Baskı, İstanbul, Küre, 2006, s.73.

⁷⁰ Mağrip, Kuzey Afrika'daki Fas, Tunus, Trablus, ve Cezayir'i içine alan bölgeyi ifade etmektedir.

Büyükelçileri vasıtasıyla Osmanlı İmparatorluğu toprakları içerisinde yer alan Mağrip ülkeleri ile diplomatik ilişkiler kurmuştur⁷¹.

İki savaş arası dönemde özellikle petrol nedeniyle mücadele alanı haline gelen Ortadoğu bölgesinde, İkinci Dünya Savaşı sonrasında büyük güçlerin ve özellikle İngiltere'nin zayıf düşmesi nedeniyle ABD'nin etkinliği giderek artmaya başlamıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan süper güçlerden biri olan Sovyetler Birliği'nin bölgeye ve özellikle Körfez bölgesine olan ilgisi ABD'yi daha etkin politikalar izlemeye itmiş ve Truman Doktrini ile başlayan süreçte Ortadoğu ülkelerini Sovyetlerin yayılma eğilimlerine karşı çeşitli araçlarla koruma yoluna giderek çevreleme stratejisi izlemeye başlamıştır.

Merkez Bölge'nin Sovyetler Birliği'nin elinde oluşu nedeniyle ABD, merkez bölgenin çevresini kontrol altında tuttuğu bir dönemde Amerikalı jeopolitik kuramcı Spykmen'in kenar kuşak teorisi çerçevesinde Avrasya'yı çevreleyen bu bölgeyi Sovyetler Birliği'nin yayılmasına karşı koruma politikası, soğuk savaş dönemi boyunca ABD'nin bölge politikasının temelini oluşturacaktır⁷².

Bu bağlamda ABD'nin Ortadoğu politikasının genel olarak üç önceliğe sahip olduğu söylenebilir⁷³. Birincisi, başta Sovyetler Birliği ve komünizm yanlısı akımlar olmak üzere herhangi bir gücün bölgedeki dengeyi bozacak şekilde öne çıkmasını önlemektir. Bu çerçevede 1980'lerden itibaren bölgeye ABD karşıtı bir radikal İslami hareket ya da İslami hareketin kontrolündeki herhangi bir devletin hakim olmasının önlenmesi, ABD'nin politikaları arasına girmiştir.

⁷¹ Çağrı Erhan, **Türk-Amerikan İlişkilerinin Kökenleri**, Ankara, İmge Kitabevi, 2001, ss. 41-42.

⁷² Çağrı Erhan, "ABD'nin Orta Asya Politikası ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımları", **www.stradigma.com**, s.2

⁷³ Ali İhsan Gürler, **op.cit.** ss. 150-151.

ABD'nin Ortadoğu politikasının öncelikleri arasında yer alan önemli politikalardan birisi de kuruluşuna İngiltere'nin hamilik yaptığı ve 1948'deki kuruluşundan itibaren bu hamiliği ABD'nin devraldığı İsrail'in güvenliğinin sağlanmasıdır.

ABD'nin Ortadoğu politikasını belirleyen üçüncü önceliği de dünya üzerinde bilinen enerji kaynaklarının üçte ikilik bir kısmını barındıran bölgede petrol ve diğer enerji kaynaklarının güvenliğinin ve dünya ekonomisine uygun bir fiyatla serbest bir şekilde dâhil olmasının sağlanmasıdır.

Bu üç önemli önceliği gerçekleştirmeye dönük olarak bölgeye yönelik dördüncü bir politika eklemek gerekirse bunun bölgenin güçlü devletleri ile yakın işbirliğini geliştirmek ve sürdürmek olduğu söylenebilir⁷⁴.

Truman Doktrini'nden başlayarak Soğuk Savaş dönemi boyunca ve sonrasında ABD'nin Ortadoğu politikaları bu öncelikler etrafında şekillenmektedir.

3. Truman'dan Carter'a ABD'nin Ortadoğu Politikasının Ana Hatları

a. Truman Doktrini

İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya düzeninin kurulması için yapılan görüşmeler netice vermemiş ve özellikle boğazlarla ilgili olarak Sovyet istekleri konusunda uzlaşma sağlanamamıştı. Konferansta görüşmeleri gerçekleştiren ABD, İngiltere ve Stalin'in iyimser tavırlarına rağmen aslında barışa ulaşabilme noktasında

⁷⁴ Charles A. Kupchan, “ American Globalism in the Middle East: The Roots of Regional Security Policy”, **Political Science Quarterly**, Cilt 101, Sayı 4 (Kış 1988 – 1989), s. 587.

başarı sağlanamadığı görülmekteydi⁷⁵. Sovyetler Birliği'nin savaş sırasında zayıf düşen ülkelere karşı faaliyetleri dünya düzeninin sağlanamadığının göstergesiydi⁷⁶. Bu durum George Kennan'ın “uzun telgraf”ında da yer almış ve Kennan Sovyetler Birliği'nin dış politikasının iki ideoloji arasındaki nihai çatışmaya dayandığını ve kapitalist sistemin ortadan kalkmasına kadar SSCB'nin mücadelesinin devam edeceği görüşünü savunmuştur.

Savaş sonrası dönemde üç ülkede yaşanan gelişmeler SSCB'nin yayılma eğiliminin göstergesi olarak görülmüştür.

Yunanistan, Nazi tehdidine karşı Batının da işbirliği yaptığı sol örgütlerin iktidarı ele geçirme tehlikesiyle karşı karşıya olup ve yaşanan iç savaş Sovyetler Birliği'nin bu ülkede etkili olabilmesi için uygun bir ortam sunmaktaydı⁷⁷.

Diğer bir gelişme ise, Türkiye ile SSCB arasındaki ilişkiler çerçevesinde yaşanmakta ve Sovyetler, 1925 yılında yapılan ve 7 Kasım 1945 yılında süresi dolacak olan Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşmasının yenilenmesi konusundaki koşulların değiştiğini ve bu nedenle yenilenmeyeceğini Türkiye'nin Moskova Büyükelçisine bildirmişti⁷⁸. Daha sonra yaşanan “notalar savaşında” Sovyetler Birliği yeni bir anlaşma için Boğazlarda üs, Kars, Ardahan gibi 1921 Moskova Anlaşması çerçevesinde Türkiye'ye bırakılan Doğu illerini de kapsayacak şekilde sınırların yeniden düzenlenmesini ve Montrö Boğazlar Sözleşmesinin gözden geçirilmesini talep etmiştir⁷⁹.

⁷⁵ Oral Sander, **Siyasi Tarih 1914 -1994**, 10. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2002, s. 198.

⁷⁶ Fahir Armaoğlu, **Ibid**, 14.Baskı, İstanbul, Alkım Yayınevi. s. 423.

⁷⁷ Oral Sander, **Ibid**, s. 256.

⁷⁸ Erel Tellal, “SSCB ile İlişkiler”, Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Günümüze Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt I, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, ss. 501-503.

⁷⁹ **Ibid**, s. 504-507.

İran da ise, Sovyetler Birliği savaş sırasında yapılan anlaşma gereği, birliklerini İran'dan çekmediği gibi Komünist Tudeh Partisi önderliğinde otonom bir Azerbaycan Cumhuriyeti kurulmuştu⁸⁰. 1946 Nisan'ında Sovyetler Birliği İran'la yaptığı bir anlaşma sonrasında askerlerini İran'dan çekmeyi kabul etmiş ve bunun karşılığında İran petrolünün %51 hissesini alma hakkını elde etmişti⁸¹.

İngiltere hükümeti, Büyükelçisi aracılığı ile Dışişleri Bakanı George Marshall'a iki adet rapor sunmuş ve İngiltere'nin savaş sonrasındaki zayıflığı nedeniyle Yunanistan ve Türkiye'yi koruyamayacağını, hatta Yunanistan'dan askerlerini çekmek zorunda kalacağını bildirerek, gerekli yardımların yapılmaması durumunda da Yunan Hükümetinin düşeceğini ifade etmiştir. Bu durumda sorumluluk ABD'ye düşmekteydi⁸².

Bu gelişmeler karşısında SSCB'nin yayılma tehditlerini önlemenin yolunun demokrasinin yaygınlaştırılması ve tehdit altındaki ülkelere daha fazla ekonomik yardımda bulunulması gerektiğini düşünen⁸³ Başkan Truman, 12 Mart 1947'de Kongre'ye yolladığı mesajda Yunanistan ve Türkiye'nin Sovyet tehdidine karşı korunması için ABD tarafından desteklenmesi gerektiğini ifade etmiş ve bunun için de kendisine yetki verilmesini talep etmiştir⁸⁴.

Sovyet tehdidinin dozajının artırılmasıyla kongreden istenilen kararın çıkarılması sağlanmaya çalışılmıştır⁸⁵. 22 Mayıs 1947'de Kongre'de onaylanan yardım kanunu çerçevesinde Yunanistan'a 300, Türkiye'ye 100 milyon dolarlık askeri yardımı öngören düzenleme nakit bir yardımı değil, askeri malzemelerin bu iki

⁸⁰ Fahir Armaoğlu, **op.cit.** ss. 424-425.

⁸¹ **Idem.**

⁸² George McGhee, **ABD-Türkiye-NATO-Ortadoğu** (Çev. Belkıs Çorakçı) , İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1992, s. 125.

⁸³ Gaddis ve Etzhold, **op.cit.** s. 66.

⁸⁴ Ali İhsan Gürler, **op. cit.** s.219.

⁸⁵ John L. Gaddis, **The United States and The end of Cold War**, s. 50.

ülkeye transferi şeklinde gerçekleşmiştir⁸⁶. Çünkü yardımların amacı, ABD'nin güvenlik sistemine hizmet etmesi, ABD'nin hayati olarak gördüğü bölgenin korunmasının sağlanmasıdır⁸⁷. Bunun için ilgili yardımın nakit olmamasının ötesinde 12 Temmuz 1947'de Türkiye ile yapılan yardım anlaşması çerçevesinde yardımın ne şekilde kullanılacağı da dikta edilmiştir⁸⁸.

ABD, bu yardımlarla birlikte soğuk savaş dönemi boyunca devam edecek olan kutuplar arasındaki ayrımın derinleşmesini sağlarken, aynı zamanda da Boğazlar yoluyla Doğu Akdeniz'e ve Ortadoğu'ya inmeyi hedefleyen Sovyetler Birliği'nin de bu bölgede çevrelenmesini sağlamıştır. Truman Doktrini'nin görünen hedefi Yunanistan ve Türkiye'ye yardımsa da asıl hedefinin Ortadoğu'da etki alanı oluşturmanın başlangıç noktası olduğu söylenebilir⁸⁹. Çünkü Truman, Batı Avrupa'dan başlayarak Filipinlere kadar uzanan hatta bir "çevrelemenin" sağlanması suretiyle merkez bölgenin etrafını kuşatma altına almakla Marshall planı ile Avrupa'ya yapılacak büyük bir ekonomik yapılandırmanın önünü açarken, öte yandan da yaşadığı iki büyük savaş nedeniyle zayıflayan ve bölgeden çekilme hazırlığı yapan İngiltere'nin yerini almanın ilk adımını atmış oldu⁹⁰. Türkiye ve Yunanistan'a yapılan yardımlarının çevreleme açısından sonucu ise, bu ülkelere karşı bir yayılma tehdidinin ortaya çıkması durumunda ABD'nin buna direnç göstereceği mesajının verilmesi olmuştur⁹¹.

⁸⁶ Ramazan Gözen, "Truman Doktrini", Haydar Çakmak (ed), **Türk Dış Politikası 1919 – 2008**, Ankara, Platin, s. 387.

⁸⁷ John L. Gaddis, **Strategies of Containment**, s. 59.

⁸⁸ Ramazan Gözen, **Ibid**, s.389 - 391.

⁸⁹ **Idem..**

⁹⁰ John L. Gaddis ve Thomas Etzhold, **op.cit.** s. 68.

⁹¹ Donal A. Nuechterlain, **op.cit.** s. 105.

b. Bağdat Paktı

ABD Başkanı Dwight David Eisenhower tarafından hazırlanan ve ABD yönetimince benimsenen 1952 tarihli NSC raporu Truman'ın politikalarına karşı yeni bir bakış geliştiriyordu. Bu bakış, çevreleme politikasında “maksimum fayda, minimum maliyet” hesabıyla hareket etmeyi öngörüyordu⁹².

Eisenhower'ın bu “yeni bakış” stratejisi doğrultusunda “Güneydoğu Asya Anlaşma Örgütü (Southeast Asia Treaty Organization - SEATO)” kurularak Sovyetler Birliği ve Çin Halk Cumhuriyeti çevrelenmişti⁹³. Dışişleri Bakanı John Foster Dulles, Arap milliyetçiliğinin etkisiyle Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'ya yönelik tehdidinin önüne geçilmesini sağlayacağı düşüncesiyle Arap devletlerinin katılacağı bir örgütlenme arayışına girdi⁹⁴. Bu girişimler neticesinde ABD'nin öncülüğünde, 1955 yılında Türkiye ve Irak arasında Bağdat'ta imzalanarak kurulan Pakt'a İngiltere, Pakistan ve İran da katıldı.

ABD, paktın kurulmasından beklediği sonucu elde edememiştir. Bu Başarsızlığın arkasında birçok neden bulunmaktadır. Bunlardan ilki Ortadoğu komutanlığı girişiminde olduğu gibi başta Nasır'ın Mısır'ı olmak üzere milliyetçi hareketin etkisinde olan Suriye ve Sovyetler Birliği'nin bu girişime çok sert tepki göstermesidir. Arap ülkelerine göre birinci tehdit komünizm değil, İsrail'di ve ittifak ABD ve müttefiklerinin çıkarlarına hizmet etmekteydi. Bölgede liderlik kovalayan Nasır'la birlikte Suriye ve diğer Arap ülkeleri paktın dışında kalmış ve böylece pakt içerisinde yer alan tek Arap ülkesi Irak olmuştur.

⁹² Therry L. Diebel ve John L. Gaddis **op.cit.** s. 107.

⁹³ Fahir Armaoğlu, **op.cit.** s. 460-461.

⁹⁴ George Lenchowski, **op.cit.** s. 15.

İkincisi, İsrail ve Suudi Arabistan gibi Arap ülkeleriyle olan çıkar ilişkisinin sekteye uğramaması nedeniyle ABD'nin pakta katılmamasıdır.

Üçüncüsü ise 1958 yılında bir darbe sonucu hükümetin devrilmesiyle Irak'ın paktan çekilmesidir. Böylece Arap olmayan ülkelere oluşan Bağdat Paktı, Merkezi Anlaşmalar Örgütü (Central Treaty Organization- CENTO)'ne dönüştü ve başlangıçtaki hedefinden uzaklaşmış oldu.

Paktın ABD'nin bölge politikası açısından en önemli sonucu ise, Nasır milliyetçiliği altındaki Mısır ile Baas milliyetçiliği altındaki Suriye'nin Sovyetler Birliği ve diğer doğu bloğu ülkelerle yakınlaşmasına yol açması olmuştur.

c. Süveyş Bunalımı

Truman doktrini ile birlikte Ortadoğu'da etkin olma girişimini başlatan ve izleyeceği politikalarla Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'daki faaliyetlerinin önüne geçmeye çalışan ABD, Ortadoğu'da bu girişimini boşa çıkaracak gelişmelerle karşı karşıya kaldı.

2 Kasım 1917'de Filistin topraklarını Yahudilerin bu toprakları arzu ettikleri anavatan yapabilmesinde İngiliz desteğinin açıklandığı Balfour deklarasyonundan itibaren geçen her yıl Araplar için bu topraklarda bir İsrail sorununun artarak büyümesinin önünü açmıştı⁹⁵. Filistin topraklarında İsrail'in varlığı sorunu 1947 yılında Birleşmiş Milletlere taşınmış ve sorun artık İngiltere'nin sorunu olmaktan çıkmış ve ABD'yi de bu sorunun içine dâhil etmişti. BM'de sorunun çözümüne dair yapılan çalışmaların sonuç vermediği 12 Mayıs 1948'de önce İngiltere Filistin

⁹⁵ Tayyar Arı, **Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2004, s.119-120.

topraklarındaki “manda” yönetimine son vermesini ilan etmesinden birkaç saat önce İsrail Filistin topraklarında bağımsız bir İsrail devletinin kurulduğunu açıklamıştı.

İsrail’in bağımsızlığını ilan etmesi üzerine Mısır, Suriye, Ürdün, Lübnan ve Irak kuvvetlerini Filistin topraklarına göndermeye başladı. 22 Ekim 1948’de ateşkes çağrısı kabul edildiğinde savaş Arapların aleyhine sonuçlanmıştı⁹⁶.

1948 Arap İsrail savaşının Arapların yenilgisiyle sonuçlanması Mısır ordusu içindeki milliyetçi Hür Subayları rahatsız etmişti. Bu yenilginin ardındaki nedenlerden biri de savaş sırasında İngiliz birliklerinin hala Süveyş’te bulunuyor olmasıydı. İngilizlerin, Türkiye ve Fransa ile birlikte yaptıkları Mısır’ın da dahil olacağı bir Ortadoğu komutanlığı teklifi Mısır hükümeti tarafından kabul görmese de hükümetin İngilizlerle olan diyalogu devam ediyordu.

Nasır ve Enver Sedat’ın da içinde bulunduğu Hür Subaylar Temmuz 1952 yılında Müslüman Kardeşler tarafından da desteğiyle Kralı darbeyle devirdiler ve Nasır 1954 yılında kurulan Mısır Cumhuriyeti’nin yeni lideri oldu⁹⁷.

1954 Ekim’inde imzalanan bir anlaşmayla Haziran 1956’da son İngiliz birlikleri Süveyş’ten çekilmiş ve kanal tamamen Mısır’ın kontrolü altına girmişti. İzlediği bağlantısızlık politikası ve doğu bloğu ile gelişen ilişkiler nedeniyle Süveyş Kanalı üzerine kurmayı planladığı Avsan Barajının yapımı için vaat edilen yardımın ABD kongresi tarafından iptal edilmesi üzerine Nasır 26 Temmuz 1956’da Süveyş kanalını millileştirdiğini ilan etti⁹⁸.

Bunun üzerine önce İsrail Mısır’a savaş ilan etti; hemen ardından da İngiltere ve Fransa Süveyş kanalına girdiler⁹⁹. Ağır tahribat altında Mısır’ın işgali ile

⁹⁶ **Ibid**, ss. 229 - 230

⁹⁷ **Ibid**, s.258.

⁹⁸ George Lenchowski, **op.cit. 18**.

⁹⁹ **Ibid**, s.19.

sonuçlanan savaşta ABD, tarafsız görünmüş ve İngiltere ile Fransa'nın derhal savaşı durdurmasını istemiştir¹⁰⁰.

10 Nisan 1957'de Süveyş tamamen trafiğe açılarak sorun çözülmüş fakat Doğu Bloğu ve Asya Afrika üçüncü Dünya ülkelerinin Mısır'ın yanında yer alması ABD'yi endişeye sevk etmiştir.

Süveyş bunalımı ABD açısından iki sorun ortaya çıkarmıştır: Ortadoğu'da ortaya çıkan ve ABD aleyhine gelişmeler gösteren Arap Milliyetçiliği ile bu ortamdan yararlanarak bölgedeki etkisini artıran Sovyetler Birliği. Bu iki gelişme 10 Ocak 1957'de Başkan Eisenhower tarafından ilan edilen doktrininin temelini oluşturmuştur.

d. Eisenhower Doktrini

Türkiye'nin NATO'ya girişi, hem Avrupa güvenlik sisteminin güney kanadı güçlendirmiş, hem de ABD'ye Türkiye'den Ortadoğu'nun güvenliği konusunda daha fazla yararlanabilmesinin önünü açmıştı¹⁰¹. Eisenhower – Dulles ikilisi 1953'de gündeme gelen Türkiye'nin de dahil olacağı bir kuzey kuşağı projesi ile Ortadoğu'da Sovyetler Birliği'nin çevrelenmesine hız verilmişti.

Bu tarihlerde kurulan Ortadoğu Komutanlığı ve Bağdat Paktı, gerek batının Süveyş bunalımı sırasındaki tavrı, gerekse İsrail'in kuruluşu ve sonrasındaki tavırları nedeniyle birincil tehdit olarak Sovyetler Birliğini değil, İsrail'i görmeleri nedeniyle Batı güdümünde kurulan bu örgütlenmelere katılmamış ve bu nedenle de bölgedeki

¹⁰⁰ **Idem.**

¹⁰¹ Melek Fırak ve Ömer Kürkçüoğlu, "Ortadoğu ile İlişkiler", Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Günümüze Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt I, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 615

amaçları bakımından yetersiz kalmıştı. Buna ek olarak da İngiltere'nin giderek zayıflaması nedeniyle Eisenhower, ABD açısından oldukça önemli olan bu bölgede İngiltere'nin etkisinin zayıflaması nedeniyle oluşan belirsiz politikalardan kaçınmak istemekteydi. ABD'nin politikalarının yetersiz kalması sonucu bölgede engellenmek istenen Sovyet etkisi aksine daha da artmıştı.

Tüm bunların sonucunda Ortadoğu'da yeni bir düzenlemenin gerekliliğine inanan Eisenhower Ocak 1957'de kongreye sunduğu mesajında kendi adıyla da anılacak doktrinini ilan ediyordu¹⁰². Buna göre, Eisenhower, kongreden kalkınmakta olan bölge ülkelerine ekonomik yardımda bulunma; isteyen ülkelere askeri yardımda bulunma ve bölge ülkelerinden talep gelmesi durumunda komünizmin kontrolü altındaki ülkelere gelebilecek herhangi bir saldırı anında doğrudan Amerikan silahlı kuvvetlerinin kullanılması konusunda yetki istemekteydi¹⁰³. Doktrin kongreden istediği yetkilerin yanı sıra bölgeye verdiği mesajlar açısından da önemliydi. Eisenhower'ın kongreye yolladığı mesajında Sovyet komünizminin ateizmine karşı yapılan ve Ortadoğu ülkelerine yönelik birleştirme çabaları konusundaki din vurgusu önemlidir¹⁰⁴.

Mart 1957'de kongrenin gerekli yetkileri vermesiyle uygulanmaya başlanan doktrine katılma konusunda yine bölünmeler oldu. Başka bir ifade ile, bölgenin ABD politikaları açısından sorunlu iki ülkesi Mısır ve Suriye doktrine iştirak etmedikleri gibi Doğu bloğuyla yakınlaşmaları giderek artıyordu. Bu yakınlaşma sonucunda Suriye ordusunda “komünist eğilimli” komutan iş başına getirilmiş, ABD'li diplomatlar sınır dışı edilmişti. Ayrıca Sovyetler Birliği de giderek bölgedeki etkisini artırıyordu. Sovyetler Birliği, bölgenin petrolüne ihtiyacı olmamasına rağmen,

¹⁰² Fahir Armaoğlu, **op.cit.** s. 525.

¹⁰³ George Lenczowski, **op.cit.** s. 20.

¹⁰⁴ Çağrı Erhan, “NATO ile İlişkiler, s. 566.

bölgeye sızarak petrol kaynaklarını ele geçirmeyi ve bu sayede batılı devletleri etkisiz hale getirmeyi amaçlamıştı¹⁰⁵. Özellikle Süveyş bunalımı sırasında İngiltere ve Fransa'nın izlediği tavır Ortadoğu ülkelerinin Batılı ülkelere karşı bakışındaki olumsuzluğu arttırmış ve bu durum da Sovyetler Birliği açısından fırsat yaratmıştı.

Doktrin üç farklı noktada uygulanma alanı buldu:

Suriye'de ortaya çıkan gelişmeleri endişeyle izleyen Türkiye'nin ABD'li yetkililerle yaptığı görüşme sonucunda ABD, Suriye'nin komşusu olan ülkelere silah yardımı yapacağını ve Suriye'den gelecek herhangi bir saldırıya müsaade etmeyeceğini söylese de doğrudan askeri müdahalede bulunmayacağını da deklare etmişti. Netice itibarıyla Eisenhower doktrini Türkiye'de uygulanmayacaktı.

Doktrinin ikinci uygulanma alanı Lübnan oldu. Lübnan yönetimi, milliyetçi Nasır'ı destekleyen Müslümanların faaliyetlerine karşı Eisenhower'dan doktrini uygulamasını talep etti¹⁰⁶. ABD başlangıçta bu çağrıya temkinli yaklaşıp da Irak'ta Sovyet yanlısı bir yönetimin kurulması, olası gelişmeler karşısında anında müdahale edebilmek adına Lübnan'a 15000 asker gönderdi. ABD'nin 6. filosu da Beyrut açıklarında demirlemişti.

Doktrinin bir diğer uygulama alanı Ürdün'dü. Kral Hüseyin ülkesinde çıkan ayaklanmaların Nasır yanlısı subaylarca organize edildiğini ve ülkede "uluslar arası komünizm" tehdidini gerekçe göstererek İngiltere ve ABD'den yardım etmelerini istemiş, bunun neticesinde İngiltere Kıbrıs'taki 3000 kişilik askeri birliklerini Ürdün'e göndermişti.

Sonuçları itibarıyla Eisenhower doktrini, Ortadoğu'da bütünleştirici bir rol oynamamış, aynı zamanda Mısır ve Suriye'nin batı karşıtlığının artmasına yol

¹⁰⁵ Fahir Armaoğlu, **op.cit.** s. 503.

¹⁰⁶ **Ibid.** s.510.

açmıştı. Fakat buna rağmen ABD'nin bölge politikası açısından önemli sonuçları oldu. Birincisi, Truman Doktrinin ekonomik araçlarla izlediği çevreleme politikasının askeri ayağını teşkil etmekteydi. İkincisi, İkinci dünya savaşı sonrasında giderek zayıflayan ve bölgede yetersiz kalan İngiltere'nin bıraktığı boşluğu doldurmaya başladı¹⁰⁷.

e. Nixon Doktrini ve “İki Ayaklı” Politika

Başkan Richard Nixon dönemi ABD'nin Ortadoğu politikaları açısından farklı bir döneme girildiğinin işaretini vermişti. Bu değişikliğin en önemli nedeni, Vietnam savaşında Sovyetler Birliği'nin ve komünizmin etkisine yapılan doğrudan askeri müdahalenin Amerikan toplumunda yaptığı olumsuz etkiydi¹⁰⁸. Bu politikanın gelişmesinde Ulusal Güvenlik Danışmanı ve 1973'ten sonra da Dışişleri Bakanı olan Henry Kissinger ile birlikte başlayan yumuşama politikalarının da etkisi oldu¹⁰⁹. ABD, bu politikayla birlikte Vietnam savaşının feci sonuçları nedeniyle asimetrik karşılığa geri dönüş yaşamaktaydı¹¹⁰. ABD Başkanı Nixon, Johnson döneminden kalan simetrik karşılığın yüksek maliyetinden yani Vietnam Savaşının etkilerinden kurtulmaya çalışmaktaydı ve bunun adı “şerefli” bir geri çekiliş olmalıydı¹¹¹. Vietnam Savaşının ABD üzerindeki etkisi Başkan Nixon'ın yeni bir politika geliştirmesini zorunlu hale getirdi ve bu yeni politika Nixon'ın kendi adıyla anılan doktrinine yansdı.

¹⁰⁷ Sander, **op.cit.** s. 307.

¹⁰⁸ William Ochsenwald ve Sydney N. Fisher, **The Middle East A History**, 6. Baskı, New York, McGraw Hill, 2004, s. 721.

¹⁰⁹ John L. Gaddis, **Strategies of Containment**, s. 275.

¹¹⁰ **Ibid**, ss. 304-305.

¹¹¹ Tayyar Arı, **Irak, İran, ABD ve Petrol**, 2. Baskı, İstanbul, Alfa, 2007, s. 248.

Guam adasında yaptığı konuşmasında ilan ettiği doktrini ile artık ABD bölge sorunlarına doğrudan müdahale etmeyecek bunun yerine talep eden ülkelere askeri ve ekonomik yardımda bulunacaktı¹¹².

Nixon yumuşama döneminin de göstergesi olan Çin ziyareti sırasında açıkladığı ve Şubat 1970’de rapor olarak sunulan doktrininde artık ABD, bölgedeki sorunların çözümünde tek başına hareket etmeyecek; bölgedeki müttefikleriyle bu sorunların çözümünü birlikte üstleneceklerdi ve askeri sorumluluklar paylaşılacaktı¹¹³.

Güney Asya’da ilan edilen doktrinin körfez bölgesine uygulanması ABD’nin bölge politikasında “iki sütunlu (two pillars)” bir yapı ortaya çıkardı¹¹⁴. Bu politikayla ABD’nin ve batının çıkarlarının korunması İran ve Suudi Arabistan’a dayanmaktaydı ve bu politika İran Şah’ının düşmesine kadar devam edecekti¹¹⁵. Böylece Suudi Arabistan ve İran Nixon doktrinin Ortadoğu’da uygulanmasının merkezinde yer alıyordu.

Doktrinin uygulanması her iki ülkenin de silahlandırılmasıyla başladı ve Başkan Nixon yaptığı bir konuşmasında her iki ülkeye de talep etmeleri durumunda sınırsız askeri yardım sağlanacağını ifade etti¹¹⁶. Bu taahhüt 1972 yılında Nixon’ın İran ziyareti sırasında da tekrar edildi. Nixon Şah’a İran’ın istediği her türlü silahı almasında yardımcı olunacağını ve ayrıca konvansiyonel silahlardan istedikleri kadar alabileceklerini ifade ediyordu. Bu ziyaretle birlikte savaş sonrası dönemde İran’la olan ilişkiler en üst seviyesine ulaşıyordu.

¹¹² Ali İhsan Gürler, **op.cit.** s.222.

¹¹³ Tayyar Arı, **Ibid**, s. 248.

¹¹⁴ **Ibid**, 249.

¹¹⁵ **Idem**.

¹¹⁶ Ochsenwald ve Fisher, **op.cit.** s. 721

Nixon doktrinine paralel olarak, İran'ın silahlanmasındaki başka bir etken de 1973 Petrol Krizi nedeniyle elde edilen büyük gelir sonrasında İran'ın bu gelirin büyük bir kısmını silahlanmaya ayırmasıydı¹¹⁷. ABD'nin Nixon döneminde bölgeye akıttığı silah sadece İran ve Suudi Arabistan'la sınırlı değildi. İsrail de bu silahlanmadan nasibini almaktaydı¹¹⁸.

Bu politikayla İran ve Suudi Arabistan ABD'nin körfezdeki çıkarlarının koruyucuları olmaktaydı. Bununla birlikte bu politika yumuşamanın da etkisiyle Sovyetler Birliği'ne daha fazla hareket alanı sağladı. 1979'da İran İslam devrimi sonrasında Şah'ın devrilmesi ve Afganistan'ın işgali Carter döneminde eski politikaya dönüşü sağlayacaktır.

ABD'nin “iki sütunlu” politikasının ve özellikle bu politikada İran'ın önemine çalışmanın ikinci bölümünde Şah'ın devrilmesi sonrasında bu politikanın çöküşü sonrasında değişen Amerikan stratejisi açıklanırken yeniden değinilecektir.

¹¹⁷ Tayyar Arı, **Ibid**, s. 276.

¹¹⁸ Ochshenwald ve Fisher, **Idem**.

İKİNCİ BÖLÜM

İSLAMİ HAREKETLERİN YÜKSELİŞİ ve ABD’NİN ORTADOĞU STRATEJİSİNDEKİ YERİ

A- GENEL OLARAK İSLAMİ HAREKETLER

1. İslami Hareketlere İlişkin Kavramlar

İslami hareketler, 1970’lerden itibaren siyaset ve toplum hayatında belirliyecî rol almaya başlamasının sonucu olarak farklı şekillerde isimlendirilmeye başlanmıştır. Batılı yazarlar daha çok İslam’ın yeniden yükselişi (*Islamic revivalism*), İslam’ın yeniden güçlenişi (*Islamic resurgent*) gibi kavramlarla ifade etmektedir. Bununla birlikte İslami doktrinlerin yeniden yorumlanması anlamına gelen İslami yenileniş (*tecdid, renewal*) ve İslam’da reform anlamına gelen *ıslah* kavramları da bu döneme ait kavramlardır¹¹⁹.

İslam’ın siyaset ve toplumsal hayatta güçlenmesine ilişkin olgunun hangi şekilde kavramsallaştırıldığından ziyade bu olguda rol üstlenenlerin isimlendiriliş şekilleri de İslami hareketlere bakış konusunda fikir verici olmaktadır. Çünkü İslami hareketlerin güçlenmesi ve toplumda güçlü bir aktör haline gelmesiyle birlikte bu hareketlere yönelik kullanılan kavramların bir çoğu İslami hareketlerin kendilerine attettikleri kavramlar olmaktan öte batılı yazarlarca bu hareketlere yönelik bir

¹¹⁹ John O. Voll, “İslam Tarihinde Tecdid ve Islah”, John L. Esposito (ed.), **Güçlenen İslam’ın Yankıları** (Çev.: Erol Çatalbaş), İstanbul, Yöneliş, 1989, s. 45.

yaftalama sonucu kabul gören kavramlardır¹²⁰. Bunun sonucu olarak İslam dünyasında daha çok *İslamcı/İslamcılık* kavramları tercih edilmekte bu hareketler batılı yazarlarca daha çok *fundamentalizm (köktencilik)* ya da *radikalizm* kavramları kullanılmaktadır¹²¹.

Fundamentalizm, kelime olarak kökene/temele inmeye gönderme yapan bir kelime olmakla birlikte daha çok 20. Yüzyılda protestan kilisesi tarafından temele dönüşü ifade etmek üzere kullanılan batı kaynaklı bir kelimedir¹²². *İslami fundamentalizm (köktencilik)* kavramı ile modernizmin ve batılılaşmanın inananların inançlarında zafiyete yol açtığı düşüncesiyle Hz. Peygamber dönemindeki İslam'ın saflığına dönüşü ifade ettiği öne sürülmektedir¹²³. Bu kavramlaştırma İslamcı yazarlarca Hristiyan dünyasının 20. Yüzyılına ait bir hadise olarak görülen fundamentalizmin Batılı yazarların İslami hareketlerin doğasını ve potansiyelini anlayamamanın bir ürünü olduğu düşünülmektedir¹²⁴.

Fundamentalizm kavramıyla ilişkilendirilerek kullanılan kavramlardan biri de *radikalizmdir*. Bir *İslami radikalizm*, tanımlamasına göre “*yerel devletin geçerliliğini ve meşruiyetini sorgulayan ve reddedip ideal bir ümmet adına yerel devletin altını oyacak evrensel çözümler peşinde koşma...*” durumu olarak nitelendirilmektedir¹²⁵. Şiddete dayalı eylemlerde bulunan İslami hareketler

¹²⁰ Immanuel Wallerstein, **Amerikan Gücünün Gerileyişi Kaotik Bir Dünyada ABD** (Çev.: Tuncay Birkan), İstanbul, Metis, 2004, s. 97.

¹²¹ John L. Esposito, **İslam Tehdidi Efsanesi** (Çev.: Ö. Baldık, A. Köse ve T. Küçükcan), İstanbul, Ufuk Kitapları, 2002, s.41.

¹²² Immanuel Wallerstein, **Amerikan Gücünün Gerileyişi Kaotik Bir Dünyada ABD** (Çev.: Tuncay Birkan), İstanbul, Metis, 2004, s. 97; Bernard Lewis, **İslamın Krizi** (Çev.: Abdullah Yılmaz), İstanbul, Literatür, 2003, s. 115; John L. Esposito, **Idem**.

¹²³ Wallerstein, **İbid**, s. 98.

¹²⁴ Hurşit Ahmed, “İslami Güçlenişin Yapısı”, John L. Esposito (ed.), **Güçlenen ...**, s. 251.

¹²⁵ Graham E. Fuller, **Siyasal İslamın Geleceği** (Çev. Mustafa Acar), İstanbul, Timaş, 2004, s. 59.

çoğunlukla *İslami radikalizm* olarak nitelendirilmekte ve bu hareketin kökeni 20. Yüzyıl Mısırlı İslamcı düşünür *Seyyid Kutub*'a atfedilmektedir¹²⁶.

Bu şiddet eylemleri batı dünyasında *İslami terörizm* olarak nitelendirilirken bazı Amerikalı yazarlar terörizm kavramının açık bir tanımlamasının yapılmadığını ve bu nedenle batılı ülkelerin bu kavramın muallaklığını istedikleri gibi kullanmalarına yol açtığını öne sürmektedirler¹²⁷. Gerçekten de Afganistan'da Sovyet işgaline karşı mücadele veren direniş hareketini “özgürlük savaşı” olarak nitelendiren ABD yöneticileri, 1982'de İsrail'in Lübnan'ı işgaline karşı gerçekleştirilen eylemleri “terörizm” olarak nitelendirmişlerdir. Özellikle Amerikalı yöneticiler Sovyet komünizminin çöküşünden sonra 1990'lı yıllarda ve 2000'li yıllarda “İslami terörizm” kavramına çok sık başvuracaktır.

2. İslami Hareketlerin Güçlenmesinin Temelinde Yatan Nedenler

İslami hareketlerin güçlenmesinin temelinde yatan nedenler çok farklı kategorilerde ele alınabilse de bunları temel olarak politik ekonomik ve kültürel nedenler olarak üç farklı şekilde değerlendirilebilir¹²⁸. Politik nedenleri; Arap milliyetçiliğinin ulusal birlik oluşturmadaki başarısızlığı, 1967 Arap İsrail savaşında alınan hezimet, yerel yöneticilerin İslam'ı meşruiyet kaynağı olarak görmesi ve 1979'da yaşanan İran İslam devriminin diğer ülkelerdeki İslamcı hareketler üzerindeki etkisi olarak sayılabilir. Diğer yandan 1973 yılında yaşanan petrol krizinin

¹²⁶ Graham E. Fuller, *Ibid*, s. 110 – 111.

¹²⁷ Noam Chomsky ve Gilbert Achar, *Tehlikeli Güç* (Çev.: Yavuz Alogan), İstanbul, İthaki, 2007, ss. 17 – 24. Graham E. Fuller, *Ibid*, s. 162.

¹²⁸ Yahya Sadowski, “Political Islam: Asking the Wrong Questions?”, *Annual Review of Political Science*, Sayı 9, 2006, s. 222.

etkilerini de İslami hareketlerin güçlenmesinde ekonomik nedeni oluşturmaktadır. Kültürel neden ise ekonomik nedene bağlı olarak şehirleşmenin etkisidir.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan devletlerin Batı'nın emperyal devletlerinin güdümünde kurulması Arap ülkelerinde Müslüman Kardeşler ve Hizb-üt Tahrir, Hindistan'da Cemaati İslami gibi İslamcı örgütlenmeler, Batının emperyal devletlerine ve onların yerel uzantılarına karşı reaksiyon göstermeye başladılar.

Bununla birlikte bu dönemde İslamcı hareketler ya tamamen milliyetçi hareketler içinde yer aldılar ya da milliyetçi hareketlerle ittifak halinde oldular¹²⁹. Türkiye'de İslamcılar ulusal kurtuluş hareketinin bizatihi içinde yer alırken, Hindistan'da Muhammed Cinnah, Mahatma Gandhi ile birlikte İngilizlere karşı yürütülen bağımsızlık hareketi içerisinde, Müslüman Kardeşler Mısır'da yerel yönetime karşı milliyetçi bir kalkışma sonucu gerçekleştirilen darbede Hür Subaylar hareketi içerisinde yer aldılar.

Özellikle Ortadoğu'daki Arap ülkelerinin ve Nasır Milliyetçiliği'nin 1967 Arap İsrail savaşında uğradığı hezimet milliyetçi ideolojinin sonunu getirirken, İslamcı düşünüş, İsrail ve Batı'ya karşı başarısızlığın nedenlerini İslam'ın özünden kopuşta aradılar¹³⁰. 1960'lar boyunca Arap dünyasını bir araya getiren tek şey İsrail'e yönelik mücadelelerinde de başarılı olunamamıştı¹³¹. Bu durumun sonucu olarak siyasi, ekonomik ve dini yönden toplumlarının kendi içinde bir zafiyet ve çöküş halinde olduğunu tespit eden hareketler bunun nedeninin yerel, yerli İslam dışı inanç ve pratiklerinin tetkik edilmeden benimsenmesiyle meydana gelen hakiki İslam değerlerinden uzaklaşmakta olduğunu gördüler ve çözüm olarak İslamın Peygamber

¹²⁹ Yahya Sadowski, *Ibid*, s. 225.

¹³⁰ Gilles Kepel, *Cihat İslamcılığın Yükselişi ve Gerilemesi* (Çev.: Haldun Bayrı), İstanbul, Doğan Kitap, 2000, s. 75 - 76.

¹³¹ *Idem.*

dönemindeki saf haline geri dönüşü sağlayacak bir saflaşmanın gerekliliğini ortaya attılar¹³².

Her ne kadar bölgede etkisini artıran sömürgeci politikalar izlememiş olması, İslam ülkelerinde ABD'ye karşı bir sempatiyle yaklaşıyor olsa da Enver Sedat'ın yaptığı Camp David Anlaşması bir yanda diğer yanda İran Şah'ının izlediği batılılaşma politikaları hem yerel yöneticilere karşı ham de ABD'ye karşı tepkileri artırmıştır¹³³. Bu tepkinin sonucu bir çok ülkede yerel muhalefetin ortaya çıkmasıydı. İslam dünyasında bu muhalefetin en etkili olanı bir devrim ve İslam devletinin kurulması ile sonuçlanan Humeyni liderliğinde Şii muhalefetti.

Daha sonra da değinileceği gibi iç politik gelişmelerin de etkisiyle 1979'da ortaya çıkan İran İslam devriminin de İslami hareketler üzerinde harekete geçirici sonuçları oldu. Bir kere her ne kadar İslam'ın Sünni yorumunun Şiilikle tarihsel rekabeti olsa da İran'da İslam devriminin gerçekleşmiş olması, “batı kuklası” yönetimlere karşı üstünlük sağlanabileceğinin etkisi ortaya çıktı ve İslami hareketler İran'daki devrimi Şii bir devrimden ziyade genel olarak İslam devrimi olarak görme eğiliminde oldular¹³⁴. Böylece her ne kadar Şii İslam'ı Sünni hareketler için bir model olmasa da kendi ülkelerindeki devrim için ilk aşama modeli olma özelliğini taşımış ve harekete geçirici etkisi olmuştur¹³⁵.

Bu gelişmeler İslamcı reaksiyonların artışına yol açmış olsa da İslamcı hareketlerin önünü açan temel gelişmelerden biri de daha sonra da görüleceği gibi 1970'lerin sonlarında iktidara gelen yöneticilerin halk tabanında meşruiyet

¹³² John L. Esposito, **İslam Tehdidi Efsanesi**, s. 105.

¹³³ Ünlü Oryantalizm kitabının yazarı Edward Said, ülke olarak ABD'nin askeri müdahale yoluyla İslam ülkeleriyle koloniyel bir ilişkiye girmemiş olmasa da diğer batılı ülkelerin sömürgeci geçmişini miras yoluyla almış olduğunu ifade etmektedir. Bkz.: Edward Said, **Oryantalizm** (Çev.: Nezih Uzel), 4. Baskı, İstanbul, İrfan Yayınevi, 1998, s. 385.

¹³⁴ İhsan D. Dağı, **Ortadoğu'da İslam ve Siyaset**, 2. Baskı, İstanbul, Boyut, 2002, s. 96.

¹³⁵ İhsan Hicazi ve Tevfik Mişlavi, “Concern over Growth of Fundamentalist Movements,” **The Middle East Reporter**, 1983, ss. 15 – 17.

arayışlarının sonucu olarak İslamcı serbest bir hareket alanı bulmasıydı. Mısır'da Enver Sedat, Pakistan'da Ziya'ül Hak, Türkiye'de 12 Eylül rejimi, Suudi Arabistan'da Kral devletin resmi ideolojisi olan Vahabizm aracılığı ile meşruiyet temellerini sağlamlaştırma yoluna gitmişler ve /fakat bunun da uzun vadede İslamcı hareketlerin halk arasında zemin bulmasına ve güçlenerek mevcut yönetimlere karşı muhalefet oluşturmalarına neden olmuştur.

1970'lerin İslami hareketler üzerindeki ekonomik etkisi de göz ardı edilmemesi gereken bir durumdur. 1973 Arap İsrail savaşının sonunda Suudi Arabistan'ın başını çektiği OPEC (*Organization of Petroleum Exporting Countries* /*Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü*) ülkeleri, petrolün politikanın bir aracı olarak batılı ülkelere karşı kullanabileceklerini fark ettiler. Bunun neticesinde petrolün arzının kısılması dünyada bir ekonomik krizin ortaya çıkmasına yol açarken artan fiyatlar nedeniyle Arap ülkelerinin elinde petro-dolar bolluğu yaşanmaya başladı.

Bu zenginleşmenin İslami hareketler üzerindeki üç etkisinden söz edilebilir. Birincisi, artan zenginliğin İslam ülkelerince ideoloji ihracında kullanılması; ikincisi yüksek petrol gelirlerinin Batı'dan alınacak silahlara yatırılması ve bunun ülke içindeki reaksiyonel etkisi; üçüncüsü ise ortaya çıkan zenginleşme ile birlikte kentleşmenin artması sonucu İslamcılarla halk arasındaki etkileşiminin artması.

Petrolden elde ettiği gelirleri dünyanın başka yerlerinde sıkıntı içerisinde bulunan ülkelere yardım etmek amacıyla kullanan Suudi krallığı bu yolla Vahabizm'i de bu ülkelere taşımaya başladı¹³⁶. Nasır'ın propagandasından kurtulmak için kurulan Rabıta örgütü Nasır'ın etkisinin ortadan kalkmasıyla birlikte dünya üzerinde bürolar açarak Vahabiliğin yayılmasını kolaylaştırdı¹³⁷. Petrol fiyatlarında yükseliş

¹³⁶ Gilles Kepel, **Ibid**, s. 80.

¹³⁷ **Ibid**, s. 83.

sonrasında petro-dolarların etkisiyle İslami hareketler tüm dünyada yayılma imkanı buldu. Özellikle Vahabizm fonları ile birlikte Vahabiliği de Orta Asya'ya taşıdı. 1920'lerden itibaren Orta Asya'da etki gösteren Vahabizm asıl olarak 1980'lerde akın etti¹³⁸. Bu İslamcı yayılmanın Sovyetler Birliği'nin çöküşünün temel nedeni olmasa da hızlandırıcı etkisi olacaktır.

Diğer yandan Batı'nın Ortadoğu'daki çıkarlarının bekçiliğini yapan Şah'ın İran'ı 1973 krizinden olumlu etkilenenlerden biriydi. Arz daralması sonucu artan petrol fiyatları İran'ı da olumlu yönde etkilemişti. Fakat bu gelirlerin ABD'den silah alımına yönlendirmesi Şah'ın sonunu getirecek şekilde İran'da Şii muhalefetin güçlenmesini sağlayacaktır.

B. ABD'NİN İSLAMİ HAREKETLERE BAKIŞI

1. İslami Hareketlere Bakışın İki Turnusolu

İslam konusundaki bilgi yoksunluğunun nedeninin kitle iletişim araçlarının yetersiz ya da yanlış bilgilendirmelerinden kaynaklandığı düşünülen Amerikalıların temel olarak İslami hareketler hakkında fikir sahibi olmaya başlaması 1973 Petrol krizi, Arap-İsrail Savaşı ve nihayet İslam devrimi ile birlikte gelen rehineler krizi ile birlikte olduğu söylenebilir¹³⁹. Bu gelişmelerin sonucu olarak ortaya çıkan İslami

¹³⁸ Ahmed Rashid, **Jihad The Rise of Militant Islam in Central Asia**, New Heaven and London, Yale University Press, 2002, s. 45

¹³⁹ Fred R. Von der Mehden, "Amerikalıların İslamı Algılayışları", John L. Esposito (ed.), **Güçlenen İslam'ın Yankıları** (Çev.:Erol Çatalbaş), İstanbul, Yöneliş, 1989, ss. 29 – 30.

hareketlerin güçlenmesi ve ABD üzerindeki etkisi, Soğuk Savaşın geleneksel düşmanı Sovyetler Birliği ve Komünizm yanında ikinci bir düşman daha tanımlamasına yol açtı¹⁴⁰.

İslami hareketlerin yükselişinin en üst noktada olduğu 1970'lerin sonu ve 1980'lerin başında ABD yöneticilerinin tehdit olarak Komünizmi öncellemeye devam etmeleri İslam ve İslam tehdidi konularında fikir yürütmelerin Soğuk Savaş sonrasındaki yıllara tekabül eden 1990'lı yıllarda ortaya çıktığı söylenebilir.

Bu dönemde “demokrasi” ve “cihat” olgularının Amerikalıların İslami hareketlere bakışında belirleyici olduğunu söylemek mümkündür. Bu iki ölçüt, İslami hareketlerin, Amerikalıların gözünde radikallik ılımlılık skalasındaki konumunu belirleyecektir.

a. Demokrasi ve İslami Hareketler

İslami hareketlerin demokrasiye yaklaşımlarının ne olduğu, demokrasiyi benimseyip benimsemedikleri, İslami bir rejimi kurabilmek için tek kullanımlık bir araç olarak mı görüldüğü İslami hareketlere bakışta cevabını arayan önemli sorular olarak görülmektedir. Ortaya çıkan görüşler ya İslamı rakip olarak kabul etmekte ve onunla uzlaşılması gerektiği düşüncesini savunmakta ya da İslamı soğuk savaş döneminde Komünizm ne ise İslam'ı da öyle kabul edip yok edilmesi gerektiğini savunmaktadır.

¹⁴⁰ John L. Esposito, John L. Esposito, **İslam Tehdidi Efsanesi**, (Çev.: Ömer Baldık, Ali Köse ve Talip Küçükcan), İstanbul, Ufuk Kitapları, 2002, s. 17

Birinci görüşe göre İslami hareketlerin radikalleşmesinin temelinde yatan nedenin Batılı ülkelerin izlediği politikalar olduğunu bu nedenle ona karşı savaşı tercih etmek yerine uzlaşma yollarının aranması gerektiği öne sürülmektedir¹⁴¹.

Bu görüşü benimseyenler genel olarak marjinalleşmiş bazı İslami hareketler haricinde diğerlerinin mutlaka demokrasi tecrübesini yaşaması gerektiğini bunun sağlanması durumunda bir kere bu tecrübeyi yaşayanların demokrasiyi benimsemelerinin kolaylaşacağını düşünmektedir. Çünkü İslamcıların, Komünizme karşı çıkmalarının tek nedeni ateist bir ideoloji olması değil, aynı zamanda serbest piyasa ekonomisini de bazı koşulların gerçekleşmesi durumunda benimseyebilmeleri idi¹⁴².

Demokrasi bağlamında ele alındığında ise radikal ve ılımlı ayrımına giden bu görüş, demokrasiyi bir turnusol olarak görmekte ve radikallerle ılımlı İslamcıların Birbirinden ayrılabilceğini savunmaktadır.

İslami hareketleri demokrasi bağlamında ele alan ikinci bir görüşe göre ise İslami hareketlerin bir çoğunun demokrasiyi kendi ideolojisi doğrultusunda rejim kurmak üzere iktidara gelmek için tek kullanımlık bir araç olarak gördüklerini bu nedenle de uzlaşmanın mümkün olmadığı savunulmaktadır¹⁴³. Aynı bağlamdaki farklı bir görüş ise sadece radikal ya da fundamentalistlerin değil, bizzat İslam'ın kendisinin demokrasi ile uyumlayacağını savunmaktadır¹⁴⁴.

¹⁴¹ John L. Esposito, **Ibid**, s. 273.

¹⁴² Graham Fuller, **Ibid**, s. 239.

¹⁴³ Daniel Pipes, "Same Differences", <http://www.danielpipes.org/260/left-vs-right-same-difference>, 25.07.2008.

¹⁴⁴ Gilles Kepel, **Tanrının İntikamı** (S. Kırmızı), İstanbul, İletişim, 1992, s. 257.

Daha katı bir görüşe göre ise İslam'ın Soğuk Savaş dönümünde Komünizm nasılsa düşman olarak görülmesi ve etkisiz hale getirilmesi gerektiğini öne sürmektedir¹⁴⁵.

b. “Cihat” Kavramı

“Cihat” kavramının açıklanmasına İslami hareketler hakkındaki araştırmalarda sıkça rastlanmaktadır. Bunun nedeni İslami hareketler tarafından sıkça kullanılması olsa da batılı yazarlar daha çok “cihat” kavramının farklı anlamlarına dikkat çekmek için kullanılmaktadır.

Cihat kavramı, terim olarak Kuran'daki “Allah yolunda cihar ediniz” ifadesindeki anlamıyla genel olarak İslam düşmanlarıyla mücadele etmeyi ifade etmektedir. Fakat İslam Peygamberinin bir savaş dönüşü sırasında şimdi küçük cihattan büyük cihada geçildiğini ifade etmesi ve büyük cihadın insanın nefsiyle yani kendi iç dünyasıyla mücadele etmesine atıfta bulunulması bugün bir çok batılı yazar tarafından öne çıkarılmaktadır. Özellikle silahlı mücadelenin küçük, insanın kendisiyle mücadelesi ise büyük cihat olarak nitelendirilmesi günümüzün “mücahitlerinin” mücadelelerinde büyük cihadı tercih etmesine vurgu yapılmaktadır¹⁴⁶.

Bu anlamda batılı yazarların çoğu, İslami hareketleri radikal ya da ılımlı olarak nitelendirmesinde cihadın bu iki uç anlamından istifade etmektedir. Örneğin, küçük cihadı mücadelelerinin merkezine koyanları radikal/fundamentalist hareketler

¹⁴⁵ Daniel Pipes, **Ibid.**

¹⁴⁶ Ahmed Rashid, **Ibid.**, s. 2; Graham Fuller, **Ibid.**, s. 164; Bernard Lewis, **İslam'ın Krizi** (Çev.: Abdullah Yılmaz), 2. Baskı, İstanbul, Literatür, 2003, ss. 37 – 50.

olarak nitelendirilirken bu hareketlerin düşünce yapısının şekillenmesinde Mısır'lı İslamcı düşünür Seyyid Kutup'un eserleri göz önünde bulundurulmaktadır¹⁴⁷.

Seyyid Kutup, İslam'ı barış dini olarak tanımlamakta ve barışın esas; savaşın yani cihadın zorunluluk hallerinde yani zalimliğin, sapkınlığın, adaletsizliğin olduğu durumlarda zorunlu olacağını ifade etmektedir. Seyyid Kutup'a göre cihat, yağmalamayı yönetmeyi ya da hakim olmayı amaçlamamaktadır¹⁴⁸.

Bununla birlikte Seyyid Kutup'un düşüncelerini merkeze alan bir çok radikal hareketin yerel yönetimleri tekfir ederek onlarla mücadele etmeyi birinci vazife olarak görmesi Seyyid Kutup'un radikal İslamcılığın ideologu olarak görülmesine yol açmıştır¹⁴⁹.

Böylece cihadı, büyük cihad anlamıyla değil, küçük cihat anlamıyla alan gruplar radikal gruplar olarak kabul edilmekte ve bunların etkisiz hale getirilmesi gerektiği düşünülmektedir¹⁵⁰.

Öte yandan düşünce merkezine daha çok insanların iç dünyalarını, ahlaklarını güzelleştirmeleri anlamına gelen “büyük cihadı” alan sufi tarikatlar, bu anlamda “ılımlı” bir tutum takınmaları nedeniyle ABD'nin radikal İslam'a karşı politikalarında doğal müttefik olarak görülmektedir¹⁵¹.

¹⁴⁷ Graham Fuller, **Ibid**, s. 63.

¹⁴⁸ Aktaran Yvonne V. Haddad, “Seyyid Kutup: islami Güçlenişin İdeoloğu,” John L. Esposito (ed.), **Ibid**, s.102.

¹⁴⁹ Graham Fuller, **Idem**.

¹⁵⁰ **Ibid**, s. 31.

¹⁵¹ Angela Rabasa (vd.) “Building Moderate Muslim Networks”, **RAND Center for Middle East Public Policy**, 2007, ss. 73 – 75.

2. ABD Yönetiminin İslami Hareketlere Bakışı

İslami hareketlerin yükselişinin büyük bir ivme içinde olduğu 70’li ve 80’li yıllarda Amerikan Başkanlarının ve diğer yöneticilerinin İslami hareketlere bakışı 1973 Krizi ve İran İslam Devrimi ve sonrasında yaşanan rehineler krizi, Enver Sedat’ın radikal İslamcılar tarafından öldürülmesi gibi gelişmeler etkili olmuştur. Bununla birlikte bu gelişmelerin etkili olmasına rağmen söylemsel olarak genel yaklaşımlarla paralellik gösterebilir de uygulamada farklı yaklaşımlar göstermişlerdir.

ABD yönetimi, herhangi bir ön yargıyla değil tamamen soğuk savaş mantığı içerisinde hareket ederek İslami hareketlerden Ortadoğu’da Sovyetler Birliği’ni çevreleme politikasında yararlanma arayışına girmiştir¹⁵². 1979’da ABD’nin Ortadoğu politikasının adeta bel kemiği olan Şah’ın devrilmesinde başrol oynamasına rağmen Humeyni yönetiminin Sovyetler Birliği’ne karşı Afganistan’da yürütülen çevrelemenin içine dahil etme arayışı da bu mantığın göstergelerinden biridir¹⁵³.

Ronald Reagan’ın İslami hareketlere bakışında belirleyici olan İran İslam devriminin yanı sıra Enver Sedat’ın radikal İslamcılar tarafından öldürülmesi olmuştur¹⁵⁴. Reagan, ABD’nin iki müttefik dostu İran Şah’ı ve Enver Sedat’ı ortadan kaldırdığı gerekçesi ile İslamcılara kızgın olduğunu ifade etmektedir. Ancak ABD ile İran’ı karşı karşıya getiren rehineler krizinin Reagan’ın göreve başladığı 20 Ocak 1981’de çözüme kavuşmuş olması ABD’nin İslami hareketlere bakışında reel politığın işlediğini açıkça ortaya koymaktadır.

¹⁵² Fawez Gerges, **ve Siyasal İslam** (Çev.: Ahmed Emin Dağ), İstanbul, Anka, 2001, s. 126 – 127.

¹⁵³ Zbigniew Brzezinski, **Power and Principle, Memoirs of the National Security Adviser, 1977-1981**, New York, Farrar, Straus and Giroux, 1983 s. 357.

¹⁵⁴ Ronald Reagan, **An American Life: The Autobiography**, New York, Pocket Books, 1990, s. 409.

Öte yandan Afganistan’da Sovyetler Birliği’ne karşı savaşıyan mücahitlerin Beyaz Saray’da ağırılanması ve “özgürlük savaşıçıları” olarak tanıtılması da Soğuk Savaş mantığının ve politik tercihlerin İslami hareketlere bakıştaki etkisini göstermektedir¹⁵⁵.

Kısaca söylemek gerekirse ABD, dış politikasının İslami hareketler karşısındaki tutumu tarihsel ve kültürel geçmişin yarattığı korku ya da nefrete dayalı değil, soğuk savaşın ve stratejik ön kabullere dayalı hesaplar üzerine belirledi.

C. EKSEN ÜLKELERDE İSLAMİ HAREKETLER

“*Eksen ülke*” kavramı, Soğuk Savaş sonrasında ABD dış politikası için dikkate sunulan kavramlardan biridir¹⁵⁶. Bir ülkenin eksen ülke olabilmesinin bir takım özellikler taşımasına bağlı olduğu düşünölmekte ve buna göre bir ülkenin en azından fiziksel yapısının etkileyiciliğı, nüfusunun büyüklüğü, ülkenin jeostratejik önemliliğı ve ekonomik potansiyeli eksen ülke olmasında belirleyicidir. Bununla birlikte daha önemli olan tüm bu özellikleri taşıyan ülkenin bölgesel ve uluslararası istikrarı etkileme kapasitesi belirleyici bir özelliktir¹⁵⁷. Bu ülkelerin önemi bölge istikrarının bu ülkelerin istikrarı ile paralellik gösterdiği düşöncesinde yatmaktadır.

¹⁵⁵ Fawez Gerges, **Idem**.

¹⁵⁶ Robert S. Chase, Emily B. Hill ve Paul Kennedy, “Pivotal States and U.S. Strategy”, **Foreign Affairs**, Cilt 75, Sayı 1 (Ocak Şubat 1996), 33 – 51.

¹⁵⁷ **Ibid**, s. 37.

Soğuk savaşın son döneminde ABD'nin Ortadoğu politikasının partnerlerinin belirlenmesinde “eksen ülke” özelliklerinin yanında söz konusu devletlerin İslam'la olan ilişkisi de önemli bir yer tutmaktadır.

Daha önce de ifade edildiği gibi ABD'nin Ortadoğu'da politik stratejisinde bölgedeki güç dengesinin korunması önemlidir. 1970'lerin sonunda Nixon yönetimi tarafından “iki ayaklı” politikayla kurulan denge İslam devriminin gerçekleşmesi ile birlikte bozulmuş ve Hint Okyanusuna inme konusunda tarihi emelleri olan Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali ile bozulan bu denge daha da istikrarsız bir hale gelmiştir.

Gerek İran Şahının devrilmesi gerekse Afganistan'ın işgali yükselişte olan İslami hareketleri ABD'nin Ortadoğu stratejisinde anahtar haline getirmiştir. Üçüncü bölümde açıklanacağı gibi stratejisinde bölgesel işbirliğini öne çıkaran ABD, bu iki önemli gelişme karşısında izleyeceği politikasında “ılımlı” ülkelerle ve nüfusunun önemli bir kısmı Şiilerden oluşan ve bölgede ABD'nin askeri varlığında önemli bir jeostratejik öneme sahip olan küçük körfez ülkeleri ile işbirliğinin geliştirilmesi önemli hale gelmiştir¹⁵⁸.

İşbirliği'nin geliştirilmesi ön görülen Suudi Arabistan, Mısır, Pakistan ve Türkiye'nin “ılımlı” ülkeler olarak nitelendirilmesinin en temel nedeni bu ülkelerin yönetimlerinin, 1970'lerin ortalarından itibaren bölge siyasetinde çok daha belirleyici hale gelen İslami hareketlerle olan ilişkisidir¹⁵⁹. Bu ülkelerdeki geleneksel, ılımlı olarak nitelendirilen ya da devletin kurulmasına öncülük eden İslami hareketler,

¹⁵⁸ Zbigniew Brzezinski, **Ibid.**, s. 434.

¹⁵⁹ James A. Bill, “Resurgent Islam in the Persian Gulf,” **Foreign Affairs**, Cilt 63, Sayı 1 (Güz 1984).

demokratik sürecin içerisinde yer alarak yerel yönetimlere karşı şiddete dayalı muhalefetten uzak durmuşlardır¹⁶⁰.

Bu ülkelerdeki İslami hareketlerin tamamı bu şablona oturmuyor olsa da İslami kaygıları olan toplum nezdinde çoğunluğu temsil eden İslami hareketler bu çerçevenin içerisinde yer almakta ve izledikleri politika ve tercih ettikleri yaklaşımlar nedeniyle ABD'nin bu ülkelerle ilişkisinde önemli rol oynamaktadır.

Bu bölümde söz konusu bu dört ülkenin İslami hareketlerinin gelişimi ve bu ülkelerin ABD ile Ortadoğu politikalarının kesişmesindeki rolüne değinilecektir.

1. Bir Devlet İdeolojisi olarak Vahabilik

a. Vahabiliğin Ortaya Çıkışı ve Suudi Devletinin Kuruluşundaki Etkisi

İslami hareketlerin yükselişini devletin siyasal ve toplumsal hayatında etkili ve belirleyici olma gücündeki artış şeklinde kabul edilmesi durumunda İslami hareketlerin ilk yükselişini 18. Yüzyılın sonuna götürmek mümkün olacaktır¹⁶¹. İbn-i Teymiye'nin, inanç sistemini, İslam Peygamberi'nin yaşadığı dönemdeki şekline dönüştürmeye dayalı görüşlerini benimseyerek yeni bir doktrin geliştiren Muhammed bin Abdülvehab 18. yüzyılın son çeyreğinde Necd Kralı Muhammed bin Suud'la yaptığı anlaşma ile doktrinine siyasal bir karakter kazandırmıştır.¹⁶²

¹⁶⁰ Ibid.

¹⁶¹ William Ochsenwald, "Saudi Arabia", Shreen T. Hunter, **The Politics of Islamic Revivalism Diversity and Unity**, Bloomington and Indianapolis, Indiana Univesity Press, 1988, s.103.

¹⁶² Ahmed V. Ecer, **Tarihte Vehhabi Hareketi ve Etkileri**, Ankara, ASAM Yayınları, 2000, s. 97; William Ochsenwald, "Saudi Arabia and The Islamic Revival", **International Journal of Middle East Studies**, Cilt 13, Sayı 3 (Ağustos 1981), s. 273..

1744 yılında Muhammed İbni Abdülvehab ile Suud ailesi arasında yapılan bu anlaşma her iki tarafın ortak çıkarının bulunduğu bir ittifakın sonucudur. Abdulvehab doktrinin yayılması için bir gücün desteğine ihtiyaç duyarken diğer yandan Suud ailesi de krallığının toplum üzerindeki meşruiyetini sağlamanın bir aracı olarak Vahhabiliği görmüş ve böylece bu ittifak üzerine bugünkü Suudi devlet yapısı şekillenmeye başlamıştır¹⁶³.

Suudi Krallığının Osmanlı devletinin parçalanmasındaki etkisinde Vahabiliğin etkisi oldukça önemlidir. Vahabiliğin Peygamber dönemindeki saflığın dışındaki tüm inanış biçimlerini reddeden (tekfir) yaklaşımı Peygamber sonrası dönemde ilk ortaya çıkan Haricilik mezhebine dayandırılmaktadır¹⁶⁴. Bunun temel nedeninin bu inanıştan yola çıkarak Osmanlıların yaşayış biçimlerini batıl sayarak tekfir etmesi ve Suudi ailesinin Osmanlı devletinin parçalanmasını hızlandıracak faaliyetlerin içerisine girmesinin yarattığı olumsuz bakışın yattığı söylenebilir¹⁶⁵.

19. yüzyılda Osmanlı devletine karşı yürütülen başkaldırının Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa aracılığı ile Ortadan kaldırılması Vahabiliğin yayılışını sekteye uğratsa da ortadan kaldırmamış ve Riyad'da Suudi ailesinden Abdülaziz İbn-i Suud Krallığını kurduktan sonra Necd bölgesini ve Hicaz bölgesini ele geçirerek Suudi devletinin temellerini attı¹⁶⁶. Birinci Dünya Savaşı sırasında bölgedeki Osmanlı İngiliz çatışma ortamından yararlanarak 1915 yılında İngilizlerle Suudi Arabistan'ın bağımsızlığını öngören bir anlaşma imzalayarak Osmanlı devletinden ayrılmasını sağlayacak ilk adımı attı¹⁶⁷.

¹⁶³ Ochsenwald, **Idem.**

¹⁶⁴ Ahmet V. Ecer, **Ibid**, ss. 7 – 14.

¹⁶⁵ **Ibid**, s. 7.

¹⁶⁶ Ömer Kürkçüoğlu, **Osmanlı Devletine Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınevi, 1982, s. 223.

¹⁶⁷ Bernard Lewis, **İslam'ın Krizi**, s. 109.

Abdülaziz, Necd bölgesinde kurulan ilk Vahhabi devletinin Mehmet Ali Paşa tarafından ortadan kaldırılmasının ardından etkisizleşen Vahhabi doktrinini yeniden canlandırmak ve bu sayede özellikle bedevileri kontrol altına almak amacıyla 1911 yılında İhvan örgütünü kurduğunu¹⁶⁸. Toplumu kontrol edebilmenin dini kontrol etmekten geçtiğinin önemli bir göstergesi olan bu örgüt sayesinde vaizler ve hatipler aracılığı ile halkın merkeze olan bağlılığı sağlanmıştır¹⁶⁹.

Suudi Arabistan'da 1920'lerde biri devletin kontrolünde diğeri ise devletin kontrolünde olmayan muhalif grubu olmak üzere iki farklı kategoride değerlendirilebilecek İslami Hareket bulunmaktaydı. Suudi lider Abdülziz bin Abdurrahman, muhalif grup olan İhvan'ı devletin kontrolüne alarak onun yayılcı eğilimlerinden yararlanmak arzusundaydı ve İhvan'ın hükümete olan direncini kırarak 1930'da resmen ilan ettiği Suudi Arabistan Krallığı'nda İslam'ın Vahabi yorumunu devlet resmi ideolojisi olarak kabul etti¹⁷⁰.

b. Vahabilik - Şiilik Çatışması

Şiiliğin Vahabizme yönelik tarihi nefreti, Vahabi görüşün Haricilikle olan doktriner ilişkisinden kaynaklanmaktadır.

Sıffin savaşı sırasında Hz. Ali'nin savaşın neden olduğu anlaşmazlığın ortadan kaldırılması için bir hakemin belirlenmesi önerisini kabul etmesi, Hariciler tarafından Kuran dışında bir hakem tayin edildiği için şiddetle karşı çıkmışlar ve “*Allah'ın*

¹⁶⁸ Ahmet V. Ecer, **Ibid**, s. 174.

¹⁶⁹ Henri Laoust, **İslam'da Ayrılıkçı Görüşler** (Çev.: E. Fırlıklı ve S. Hizmetli), İstanbul, Pınar Yayınları, 1999, s. 345 – 346.

¹⁷⁰ Joseph Kostiner, Devlet, İslam ve Suudi Arabistan'daki Vahabi Muhalefeti: Çöl Fırtınası Sonrası Dönem, Barry Rubin (ed.) **Radikal İslam** (çev. Rengin Gün), Ankara, ASAM Yayınları, 2002, s. 89-90.

indirdiği ile hükmetmeyenler, işte onlar inkarcılardır.” ayetine dayanarak Hz. Ali ve bir çok sahabe ile birlikte taraftarlarını kafir ilan edilmeleri ve özellikle Hz. Hasan ve Hüseyin’in şehit edilmeleri, inançlarının temelini Hz. Ali’ye dayandıran Şia’nın Haricileri ve selefi yoruma dayalı Vahabizmi düşman olarak görmelerine yol açmıştır¹⁷¹.

Suudi Krallığı ve Vahabizm ittifakının Hicaz bölgesindeki bir çok sahabe kabrini ortadan kaldırması bu tarihsel nefreti daha da artırmıştır¹⁷².

İslam’ın bu iki farklı mezhebi arasındaki bu tarihsel düşmanlık, hem Suudi Arabistan’la İran İslam Cumhuriyeti arasındaki ilişkilerin belirlenmesinde önemli bir dış politika aracı olarak işlev görecektir hem de İran İslam Cumhuriyetinin ilan edilmesinin ardından Carter ve Reagan yönetimlerindeki ABD, bölge ülkeleri ile işbirliğini geliştirmede bu düşmanlığın ortaya çıkaracağı ayrılıktan büyük ölçüde istifade edecektir.

1970’li yılların sonlarına kadar dini muhalefetle karşılaşmayan Suud krallığı, bu dönemde ABD ile ilişkilerini geliştirmesi ve Suudi petrolünü Amerikan şirketleri aracılığı ile ABD’ye satması İhvan’ın muhalif versiyonunun ortaya çıkmasına yol açtı¹⁷³. İhvan’ın bu grubunun lideri Uteybi, devlet tekelindeki İslam’ın vahabi yorumunu reddetmekteydi. Suudilerin çoğunluğu kralın düzeninden memnun olduğu için bu muhalif hareket kendisine zemin bulamadı¹⁷⁴.

Fakat Suudiler, 1979’daki İran Devrimi ve ardından yaşadıkları Kabe’nin istilasını nedeniyle Humeyni rejimine ve onlar tarafından idare edildiği düşünülen Şii gruplar tarafından büyük bir sıkıntı yaşamaktaydı. Bu durum yeni bir İran sorunu

¹⁷¹ Ahmet V. Ecer, **Ibid**, ss. 9-10.

¹⁷² John L. Esposito, **Kutsal olmayan Savaş İslamcı Terör** (Çev.: N. Yılmaz ve E. Yılmaz), İstanbul, Oğlak Bilimsel Kitaplar, 2003, s. 67.

¹⁷³ Joseph Kostiner, **Ibid**, s.93.

¹⁷⁴ **Ibid**, s. 94.

yaşamak istemeyen ABD tarafından dikkate alınacak ve Suudi rejimi ve onun kontrolündeki Vahabilik desteklenecekti.

c. Vahabiliğin Yükselişi ve Yayılması

Suudi Arabistan’da ve bölgede yaşanan üç önemli gelişme Vahabiliğin güçlenmesini ve dünyanın diğer bölgelere ihracını kolaylaştırdığını söylemek mümkündür.

Bunlardan gelişmelerden birincisi Osmanlı devletinin yıkılması sonrasında Kral Abdülaziz’in Amerikalı Petrol şirketi Standard Oil of California ile yaptığı anlaşmadır. Bu anlaşma ile petrol gelirlerinin ekonomiye katkısı ile Suudi Krallığı’nın güçlenmesine paralel olarak devlet ideolojisi olan Vahabiliğin de güçlü ekonomik temellere dayanmasını sağlamıştır¹⁷⁵.

İkinci gelişme 1952’den itibaren Nasır milliyetçiliği ve sosyalizminin bölgede yayılmaya başlamasıdır.

Mısır’da Cemal Abdünnasır ile Müslüman Kardeşler’in Hür Subaylar Darbesindeki işbirliğinin sona ermesi ve bir çok üyenin ve Mısır’ın en önemli ideologu Seyyid Kutub’un idam edilmesi ile büyük baskı altına giren diğer üyelerin Suudi Arabistan’a sığınması Vahhabi öğretisinin Müslüman Kardeşler’in üyelerini etkilemiş ve bu öğreti önce Mısır’a ve daha sonra dünyanın değişik yerlerine ihracını kolaylaştırmıştır. 1962 yılında Afganistan’da İslami Hareketin başlamasını sağlayan Muhammed Niyazi Gulam’ın El Ezher’de El ezher’de eğitim görmesi bunun en tipik örneklerinden biridir. Sovyetler Birliği’ne karşı yürütülen “Afgan cihadı” da

¹⁷⁵ Bernard Lewis, **Ibid**, s. 111 – 112.

Vahabizmin ihracı için önemli bir yer tutmaktadır. Afgan cihadının en önemli figürlerinden Abdullah Azzam, Üsame Bin Laden ve Abdul Resul Sayyaf Suudi kökenli Araplardır ve Afgan cihadında önemli figür olmanın ötesinde Vahabizmin de Afgan mücahitler arasında yayılmasında oldukça etkili olmuşlardır¹⁷⁶.

Diğer taraftan Cemal Abdünnasır'ın milliyetçi ve sosyalizminin bölgede yayılmasını önlemek amacıyla kurulan *Rabıta* örgütü Nasır'ın ölümüyle birlikte vahabiliğin yayılmasının en önemli araçlarından biri olmuştur. Rabıta dünyanın çeşitli yerlerinde kurulan örgütsel yapısı Vahabiliğin ihracında önemli bir işlev görmüştür¹⁷⁷.

Vahabiliğin gelişimi ve yayılmasını kolaylaştıran üçüncü gelişme ise 1973 yılında yaşanan petrol krizi ve artan fiyatlar nedeniyle Suudi Arabistan'da petrodolar bolluğunun yaşanması olmuştur.

Suudi Arabistan, 1973 krizi sonrasında elde ettiği bu zenginliği Vahabiliğin başta Orta Asya olmak üzere yaşadıkları bölgede sıkıntı içerisinde bulunan Müslümanlara yardım etmek amacıyla kullandı ve yardım götürdüğü her yere beraberinde Vahhabi öğretisini de ihraç edebilme imkanı buldu¹⁷⁸.

Suudi Arabistan'ın petrol gelirlerinin artması hem vahhabiliği güçlendirirken hem de özellikle 1970'ler boyunca Nixon'ın izlediği "iki ayaklı" politika çerçevesinde ABD ile yakın işbirliği ve petro-dolarların Amerikan silahlarına yatırılmasının üzerinin kapatılmasını sağladı¹⁷⁹.

¹⁷⁶ Oliver Roy, **Küreselleşen İslam**, İstanbul, Metis, 2003, ss. 170 – 171.

¹⁷⁷ Gilles Kepel, **Ibid**, s. 80.

¹⁷⁸ **Idem**, Ahmed Rashid, **Jihad**, s. 45.

¹⁷⁹ Gilles Kepel, **Ibid**, s. 81.

2. Mısır'da İslami Hareketler

a) Hasan el Benna ve Müslüman Kardeşlerin Kuruluşu

1920'li yılların ilk yarısında tüm İslam dünyasında olduğu gibi Mısır Müslümanları iki travmayı birlikte yaşamaktaydılar. Bu travmalardan birincisi hemen hemen tüm İslam dünyası sömürge altında olduğu gibi Mısır İngilizlerin kontrolü altındaydı. İkincisi, Atatürk'ün Cumhuriyeti sembolik de olsa İslam dünyasının birliğini temsil eden Hilafet makamını ilga etmiş ve Müslümanlar lidersiz kalmıştı.

1928 yılında Müslüman Kardeşler (İhvan-ı Müslimin) örgütünü kuran Hasan el Benna'ya göre İslam dünyasının içinde bulunduğu bunalımın nedeni sömürgeci batılı ülkeler ve onunla işbirliği içerisinde olan batılılaşmış Müslüman liderlikti¹⁸⁰. Hasan el Benna Müslümanların Marksizm ve Kapitalizm dışında farklı bir yol izleyebileceklerini ve bunun için de yeterli bir birikime sahip olduklarını düşünmekteydi¹⁸¹. Buna göre Müslüman Kardeşler, Allah'ın yasalarıyla idare edilen bir toplum inşa etmeyi hedeflemekteydi¹⁸². Böylece Müslüman Kardeşler, daha önceki İslamcı düşünürlerin İslam Devletinin düşünsel karakterini siyasal bir harekete dönüştürüyordu¹⁸³.

1948 yılında İsrail'in kurulması ve yapılan savaşta Arap dünyasının hüsrana uğraması, Mısır'da İslamcı muhalefetin çok daha sert hale gelmesine yol açtı ve bunun neticesinde Kral Faruk, rejimiyle çatışma içerisine giren Müslüman Kardeşler

¹⁸⁰ John L. Esposito, **İslam Tehdidi Efsanesi**, s. 223.

¹⁸¹ **Ibid**, s. 225.

¹⁸² Anthony Bubalo, Greg Fealy ve Whit Mason. **Zealous Democrats Islamism and Democracy in Egypt, Indonesia and Turkey**, Australia, Longuville Media, 2008, s. 19.

¹⁸³ Ömer Turan, **İslami Hareketler**, İstanbul, Step Ajans, 2002, s. 45.

Teşkilatı'na karşı kapatılmayla sonuçlanan bir politika izlemeye başladı. Hareketin lideri Hasan el Benna Teşkilatın kapatılmasını protesto edince tutuklandı ve daha sonra serbest bırakıldı. Fakat çok kısa bir süre sonra, daha sonra Başbakan Nuhraşi tarafından organize edildiği ortaya çıkan bir saldırıya uğradı ve 12 Şubat 1949 yılında hayatını kaybetti¹⁸⁴.

b) Seyyid Kutup: İslami Hareketlerin İdeologu

Hasan el Benna'nın yazılı bir eser bırakmayışı, hareketin bu açığını dolayısıyla düşünsel zemini Seyyid Kutup'un eserleri ve yorumları aracılığı ile oluşturuldu. Seyyid Kutup, Hasan el Benna ve Teşkilatın diğer üyeleri ile birlikte tutuklanması gerekiyordu. Fakat Wafd Partisi içerisindeki yakınları sayesinde tutuklanmaktan kurtuldu ve fikri değişime uğrayacağı düşüncesiyle ABD'ye gönderildi¹⁸⁵. ABD'de kaldığı iki yıl boyunca değişim bir kenara, bu seyahat Batı'ya karşı daha radikal bir düşünce yapısına sahip olmasına yol açtı. Seyahati sırasında Ortadoğu'daki gelişmelerin ardından özellikle Filistin konusunda yaşanan adaletsizliğin ardında Batının çifte standardı yatmaktaydı¹⁸⁶.

Seyyid Kutup ABD'den döndüğünde Mısır Hür Subaylar darbesinin arifesindeydi. 23 Temmuz 1952'de Nasır ve Enver Sedat komutasındaki Hür

¹⁸⁴ **Ibid**, s. 47.

¹⁸⁵ Gilles Kepel, **Ibid**, s. 35.

¹⁸⁶ Yvonne Y. Haddad, "Seyyid Kutup: Güçlenen İslamın İdeologu", John L. Esposito (ed.), **Güçlenen İslam'ın Yankıları**, İstanbul, Yöneliş, 1989, s. 69.

Subaylar hareketi Kral Faruk’a darbeye devirirken Müslüman Kardeşler Kral’ın rejiminin kendilerine yaptıkları zulmün de etkisiyle bu hareketin destekleyicileri arasında yer aldı.

Müslüman Kardeşler, Nasır ve onun milliyetçi hareketiyle olan ittifaklarının pamuk ipliğine bağlı olduğunun farkındaydı. Bu nedenle Hür subaylar içerisinde yakın oldukları kişiler aracılığı ile olabildiğince nüfuz alanlarını genişletmeye çalıştılar. 26 Ekim 1954’te kendisine yapılan bir saldırıyı bahane ederek Müslüman Kardeşler Kral Faruk dönemindeki kaderini yeniden yaşadılar ve aralarında Seyyid Kutup’un da bulunduğu üyelerinin çoğunun tutuklanması ve teşkilatın yasa dışı ilan edilmesiyle Nasır’la olan ittifakın sona erdi. Bu durum Arap milliyetçiliği ile İslami hareketler arasındaki derinleşmeyi artıracaktır¹⁸⁷.

İslamcı Hareketin bu bastırılışı aslında onları yok edilmek yerine yeniden doğuşunun temellerinin atılacağı bir döneme girmiştir. Davet dergisinde yazdığı bir yazı nedeniyle tutuklanan Seyyid Kutup içeride kaldığı 15 yıl boyunca 1970’li yıllarda yeniden yükselen İslami hareketin ideolojik fikirlerinin yer alacağı eserlerini hapisanede yazmıştır.

Seyyid Kutup, dünyanın her yerinde ortaya çıkan İslami hareketlere fikinsel bir temel oluşturan eserlerinde Mevdudi ve Hasan el Benna’nın İslam devleti yorumlarını daha radikal hale getirdi ve mevcut toplumun cahiliye toplumu olduğunu ve bu nedenle mevcut düzenin ortadan kaldırılarak yerine İslam düzeninin getirilmesi gerektiğini savundu. Bu, yerel düzenlere karşı silahlı bir mücadele gerektiriyordu¹⁸⁸.

Seyyid Kutup’un bu radikalizmi Ağustos 1966’da Nasır tarafından idam edilmesiyle sonuçlanacağı hapisane hayatının yeniden başlamasına yol açtı. 1966

¹⁸⁷ Gilles Kepel, **Ibid**, s. 33.

¹⁸⁸ John L. Esposito, **İslam Tehdidi Efsanesi**, s. 234-235.

yılında idam edildiğinde geride Hasan el Benna'nın aksine Nasır dönemi sonrasında İslami hareketin yükselişinde çok büyük katkısının olacağı ve İslamcı radikalizmin temellerini oluşturacak eserler bırakmıştı.

c) Enver Sedat ve Bir Meşruiyet Aracı Olarak İslami Hareket

1950 ve 60'lı yıllara damgasını vuran Arap milliyetçiliği 1970 yılında karizmatik lideri Nasır'ın ölümüyle en etkisiz dönemine girmişti. 1967 Arap İsrail savaşındaki hezimet milliyetçiliğe alternatif olarak İslami hareketlerin etkinliğini artırmaya başladığı döneme rast geliyordu.

Nasır'dan sonra yönetimi devralan Enver Sedat'ın Nasır'ın sahip olduğu karizmadan ve toplum üzerinde yoksundu. Halk arasında tanınmıyor olması da bunun en önemli etkeniydi. Bu nedenle Sedat iktidarını İslama dayandırma yolunu seçecek ve bu da İslami hareketlerin yeniden yükselişinin önünü açacaktır. Sedat'ın bu çıkışı bir çok birbiriyle ilintili gelişmelere yol açacaktı.

Cemal Abdül Nasır'ın ölümü sonrasında iktidara gelen Enver Sedat, Nasır'ın karizması ve icraatları altında ezilmek ve sönük kalmak istemiyordu. Bunu önleyebilmek için rejimini İslam'a dayandırarak halkın gözünde konum edinmek ve meşruiyet kazanma arayışına girdi¹⁸⁹. Enver Sedat, İslam perdesi altında üç şeyi birlikte yapabilecekti. Birincisi inançlı Sedat imajı. İkincisi, Nasır yanlılarına ve Sol muhalefet gruplarına karşı dengeleyici bir politika uygulamak. Üçüncüsü de özellikle 1970'li yılların ikinci yarısında Mısır'ı tamamen Batı çıkarları doğrultusunda bir dış politika uygulamalarında politikalarına meşruiyet kazandırmak.

¹⁸⁹ John L. Esposito, *Ibid*, s. 172.

Enver Sedat'ın İslami hareketler konusundaki açılımı ve konjonktürün de etkisiyle ortaya çıkan bu serbestlik İslami hareketlerin bölünmesine yol açtı ve ortaya dört farklı grubun çıkmasına neden oldu. Bu bölünmenin ardında yatan neden Seyyid Kutup'un fikirlerinin yorumlanmasındaki farklılıktı¹⁹⁰.

Müslüman Kardeşler'in son lideri Hudaybi, Seyyid Kutup'un fikirlerini benimsiyor fakat eleştirmekten de geri durmuyordu. Kutup'un İslam'ın hakim olmadığı bir yerde toplumun da İslam vasfından bahsedilemeyeceği düşüncesini küfürle eş değer sayıyordu. Hudaybi yönetimindeki Müslüman Kardeşler, Nasır öncesindeki döneme göre daha "ılımlı" bir düşünce benimsemiş ve silahlı mücadele ile İslam devletinin kurulma girişimlerinin başarılı olmadığını düşünerek yönetime daha çok katılma kararı almıştı¹⁹¹. Böylece Müslüman Kardeşler, Enver Sedat'la birlikte mücadelesini parlamenter sistem içerisinde sürdürmeye yöneldi.

Müslüman Kardeşlerin bu ılımlı tavrına karşı sert bir tutum benimseyen radikal gruplar da Enver Sedat'ın oluşturduğu konjonktürden yararlanma fırsatı elde ettiler. El Cihad, Müslümanlar Cemiyeti (El Tekfir ve'l Hicre) ve Cemaati İslami bu grupların arasında en katı düşünceye sahip olanlarıydı¹⁹².

1973 yılında Müslüman Kardeşlerin lideri Hudaybi'nin ölümü Sedat'ın İslam'ın "ılımlı" yorumunu benimseyen Müslüman Kardeşler'e olan desteğinin artmasına yol açtı. Teşkilat yeni bir lider belirlemese de gayri resmi sözcüsü konumundaki Ömer Tilmisani'nin yorumları Enver Sedat'ın teşkilata bakışındaki en önemli etkendi ve bu dönemde teşkilatın Davet (El Da'va) dergisinin yayınlanmasına göz yumuldu¹⁹³.

¹⁹⁰ Yvonne Y. Haddad, **Ibid**, s. 69.

¹⁹¹ Ömer Turan, **Ibid**, s. 138.

¹⁹² **Idem**.

¹⁹³ Gilles Kepel, **Ibid**, s. 89. Ömer Turan, **Ibid**, s. 139.

1977 yılı ve sonrası İslami hareketin ılımlıları da dahil olmak üzere İslamcılarla Enver Sedat arasındaki uzlaşî dönemi sona eriyordu. Sedat'ın 1970'li yılların sonlarında izlediği batı çıkarlarına hizmet eder görünümündeki politikalar ılımlı radikal ayrımını anlamsızlaştırdı. Bu politikalar, Mısır'daki hem radikal unsurları hem de ılımlı Müslüman Kardeşleri Sedat'a karşı sert muhalefet benimsemelerine yol açtı¹⁹⁴. Enver Sedat'ın dış politikada benimsediği yeni yol ılımlı ve radikal tüm grupların tepkisini çekmekteydi. ABD ile ilişkilerin geliştiği bu dönemde İslamcı muhalefetin tepkisini çeken en önemli gelişme Sedat'ın Kudüs'e gitmesi ve İsrail meclisinde konuşma yapmasıydı. Bu konuşma Enver Sedat'ın İslami hareketle bağının kopmaya başladığı nokta olmuştur¹⁹⁵.

1979 yılında imzalanan Camp David anlaşması İslamcıların katı bir muhalefet benimsemelerine, Sedat'ın da bu muhalefeti bastırma girişimine sahne oldu. Müslüman Kardeşler dışındaki tüm radikal grupları yasadışı ilan edip bastırma yoluna giden Sedat, bununla birlikte halk nezdinde kaybettiği nüfuzunu yeniden yakalamak için bazı girişimlerde de bulundu. İslam'ın Mısır'ın resmi dininin olduğunu ve şeriata dayalı bir hukuk sisteminin varlığını Anayasa'ya koydurdu.

Sedat'ın gerek İslamcı gruplara izlediği politikalar gerekse halk nezdinde teslimiyetçi bir çizgide olduğu düşünülen batı yanlısı politikaları Enver Sedat'ın Ekim 1981'de El Cihad üyesi Halid İslambuli tarafından öldürülmesine yol açtı.

Enver Sedat'ın öldürülmesiyle birlikte iktidara gelen Hüsnü Mübarek yönetimi de radikalleri dışlama, ılımlı İslamcılar olan Müslüman kardeşleri siyasetin içine çekme politikası devam etti ve Müslüman Kardeşlerin siyasetin içerisinde

¹⁹⁴ John L. Esposito, *Ibid*, s. 173.

¹⁹⁵ Gilles Kepel, *Ibid*; 89.

yönetime karşı güçlü bir muhalefet olma anlayışını benimsemesi sağlandı¹⁹⁶. Müslüman Kardeşler'in bu pozisyonu Enver Sedat döneminde olduğu gibi Mübarek yönetiminin de radikal gruplara karşı izlediği sert politikaların meşruiyet kaynağını oluşturdu.

3. Pakistan ve Cemaati İslami

a) Mevdudi ve Cemaati İslami'nin Kuruluşu

1930'lu yılların başından itibaren Hindistan'da İngiliz sömürge güçlerine karşı başlayan muhalefet Mahatma Gandhi önderliğindeki Kongre Partisi ile Muhammed Cinnah önderliğindeki Müslüman Ligi'nden oluşmaktaydı. Cinnah, güçlü bir Hindistan'ın daha iyi olacağı düşüncesiyle ayrı bir İslam devletinin kurulması taraftarı değildi. Bu nedenle de İngilizlerden Hindistan'daki Müslümanların hakları konusunda iyileştirmeler yapılmasını talep etti. Fakat İngilizler, bölünmüş bir Hindistan'ın kontrol edilmesinin kolay olacağını düşündüğünden Cinnah'ın taleplerini karşılıksız bıraktı¹⁹⁷.

Buna paralel olarak İngilizlere karşı Hindistan'da yürütülen muhalefet hareketi sırasında Mevdudi Müslüman kimliğinin kaybolması endişesini taşımaya ve bu nedenle de tamamen bağımsız bir İslam devletinin kurulması konusunda çalışmalar yapmaya başlamıştı¹⁹⁸. Müslüman olmayan Hintlilerle tek bir millet

¹⁹⁶ Anthony Bubalo, **Ibid**, s. 38.

¹⁹⁷ Charles J. Adams, "Mawdudi and The Islamic State", John L. Esposito (ed.), **Voices of Resurgent Islam**, Oxford, Oxford University Press, 1983, s. 102.

¹⁹⁸ **Ibid**, s. 103.

olamayacağı düşüncesindeki Mevdudi, Gandhi ve Cinnah tarafından yürütülen bağımsızlık hareketine katılmamıştı¹⁹⁹.

1928 yılında yazdığı “İslam’da Cihad” adlı kitabıyla adını tüm İslam dünyasında duyuran Mevdudi, İslam şair ve düşünürü Muhammed İkbal tarafından davet edildiği Lahore kentindeki kongrede 26 Ağustos 1941 yılında Cemaati İslami Partisini kurdu²⁰⁰. Parti’nin amacı tamamen Müslümanlar tarafından idare edilen bir İslam devleti kurmaktır²⁰¹. İngilizlerin kontrolünde kurulacak bir Hindistan’ın Müslümanlar açısından sıkıntılı olacağını düşünerek karşı çıkan Mevdudi, yine İngilizlerin kontrolünde kurulan Hindistan’dan ayrı bir devlet olarak Ağustos 1947’de kurulan Pakistan’ın anayasa çalışmalarında aktif olarak yer aldı. Mevdudi’ye göre yeni kurulacak İslam devletinde öncelikle birliğin sağlanması gerektiğini düşünüyor ve bunun için öncelikle anayasanın yazılması gerektiğini savunuyordu²⁰². Böylece Cemaati İslami ve lideri Mevdudi Pakistan İslam Cumhuriyeti’nin kuruluşunda aktif rol alıyor ve İslam esaslarına dayanan bir Pakistan’ın kurulmasına öncülük ediyordu²⁰³.

Pakistan’ın kuruluşunda aktif rol alan Mevdudi, 1972 yılına kadar lideri olarak kaldığı Cemaati İslami’nin başında 1972 yılına kadar arzu ettiği halk desteğine hiçbir zaman ulaşamadı ve Medine örneğinde ulaşmak istediği bir İslam devleti modelinin ortaya çıkmasını sağlama konusunda başarılı olamadı. Bundaki en temel neden kendisiyle birlikte hareket eden partinin diğer üyelerinin defalarca

¹⁹⁹ **Ibid**, 104

²⁰⁰ Ömer Turan, **Ibid**, s. 58. Charles J. Adams, **Ibid**, s.105.

²⁰¹ Charles J. Adams, **Ibid**. s. 109.

²⁰² **Ibid**, s. 106-107.

²⁰³ Vali Nasr, “Pakistan After Islamisation: Mainstream and Militant Islam in Changing State”, John L. Esposito, John O. Voll ve Osman Bakar, **Asian Islam in 21st Century**, Oxford, Oxford University Pres, 2008, s. 32.

hapishaneye girip çıkmalarına rağmen mevcut siyasal düzenin dışına çıkma konusunda istekli davranmamalarıydı²⁰⁴.

Mevdudi, yazdığı İslam'ın temel kavramlarını incelediği "Dört Terim" adlı eserinde ibadetin yalnızca İslam'ın beş temel esası etrafında şekillenmediğini, Allah'ın hakimiyetine dayanmayan bir sistemin ortadan kaldırılmasına yönelik mücadelenin de ibadet olduğunu savunmaktaydı²⁰⁵. Fakat hem Pakistan'ın kuruluşunda anayasal sürece iştirak edilmesi hem de Cemaati İslami'nin 1970'lerin sonlarından itibaren özellikle Ziya'ül Hak dönemindeki tutumları eserlerindeki devrimsel söylemlerin, uygulamaya yansımadığını gösterecektir²⁰⁶.

b) Ziya'ül Hak ve Pakistan'ın İslamileşmesi

1971 yılında Doğu Pakistan'ın ayrılarak Bangladeş adında yeni bir devlet olarak kurulmasının ardından Yahya Han'ın yerine göreve gelen Zülfikar Ali Butto, İslam, sosyalizm ve demokrasi ekseninde bir yönetim anlayışı benimsemesi ve bu tercihin Pakistan'ı Sovyetler Birliği'ne yakınlaştırması İslamcıların sert muhalefetine yol açmaktaydı. Butto'nun artan muhalefeti engelleyebilmek adına Cuma gününü tatil ilan etmek gibi İslamlaştırma yönelimli değişiklikler yapması muhalefetin ateşini söndürmemiş, daha da ötesi Mevdudi başta olmak üzere Pakistan İslamcılarının iki yüzlülük suçlamasıyla karşı karşıya kalmıştı²⁰⁷.

Butto'nun sosyalizm eksenli politikaları her ne kadar halk nezdinde destek görmüşse de Cemaati İslami ile birlikte hem Şah yönetimindeki İran'ın hem de

²⁰⁴ Gilles Kepel, **Ibid**, s. 39.

²⁰⁵ Ömer Turan, **Ibid**, s. 64.

²⁰⁶ Scott W. Hibbard ve David Little, **Islamic Activism and US Foreign Policy**, Washington, United States Institute of Peace Pres, 1997, s. 65.

²⁰⁷ Gilles Kepel, **Ibid**, s.109.

Pakistan ordusunun tepkisini çekmekteydi²⁰⁸. Zülfikar Ali Butto'nun yönetiminden memnun olmayan Mevdudi ve Cemaati İslami muhalefetini yükselterek general Ziya'ül Hak'ın darbesine zemin hazırlamaya başlamıştır.

Butto her ne kadar yükselen İslamcı muhalefeti bastırmak için şeriat uygulama sözü vermiş olsa da Temmuz 1977'de darbe ile devrilmekten kurtulamamıştır²⁰⁹.

1976 yılında Butto tarafından Pakistan Ordusunun başına getirilen General Ziya'ül Hak, artan muhalefetin desteğini alarak 1977 yılının Temmuz ayında gerçekleştirdiği darbe ile Butto'yu devirerek iktidarı ele geçirdi. Bu tarihten itibaren Cemaati İslami Pakistan yönetiminde oldukça etkin bir konuma geliyordu.

General Ziya'ül Hak, seçimleri en kısa sürede yenileme sözü vererek yönetime Cemaati İslami üyelerini de alıyor ve bazı üyelerine etkili bakanlıklar veriyordu²¹⁰. Mevdudi'nin İslam yorumlarının etkisiyle Ziya'ül Hak uyguladığı programda Mevdudi'nin savunularına da yer vermekteydi. Fakat tüm İslamlaştırma politikalarına rağmen İslam'ın etki alanlarını sınırlandırıyor ve kendi hukuk düzenini de yaratıyordu. Örneğin Şeriat mahkemeleri sıkıyönetim yasalarını, anayasayı, aile yasalarını ve mali yasaları denetleyemiyordu²¹¹.

Ziya'ül Hak'ın bu tutumlarına ek olarak verdiği seçimleri gerçekleştirme sözünü tutmaması Cemaati İslami üyelerinin yönetimden ayrılmasına yol açtı²¹². Cemaati İslami ile arasındaki balayının sona erdiğini gösteren bu gelişmeler sonrasında, Ziya'ül Hak, Cemaatin muhalefetini sertleştirmesi üzerine 1984 yılından

²⁰⁸ John K. Cooley, **Unholy Wars Afghanistan, America and International Terrorism**, London, Pluto Pres, 2002, s. 40.

²⁰⁹ **Idem..**

²¹⁰ John L. Esposito ve John O. Voll, **İslamiyet ve Demokrasi**, (Çev. Ahmet Fethi), İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1998, s. 159.

²¹¹ **Ibid**, s. 161.

²¹² Scott W. Hibbard ve David Little, **Ibid**. s. 67.

itibaren Cemaati yasadışı ilan ederek faaliyetlerini yasakladı. Darbe sonrasında yönetimdeki pozisyonunu halk nezdinde meşrulaştırmanın aracı olarak İslamlaştırma sürecinde kullandığı Cemaati İslami'ye ihtiyacı kalmamış, yerine sağlamlaştırmak adına Afganistan'daki direnişin konjonktüründen yararlanarak ABD ile ilişkilerini geliştirmiştir.

3. Demokrasi Çizgisinde Bir İslami Hareket: Milli Görüş

a) Tek Partili Dönemden 1970'lere Milli Görüş'ün Gelişimi

Türkiye'de İslam'ın sosyal ve siyasal hayattaki yeri 1924'te Hilafetin ilgasıyla birlikte Anayasaya'nın laiklik ilkesi çerçevesinde farklı bir formata sokulmuş, daha da ötesi dışına itilmiştir²¹³. Türkiye'de laiklik, diğer ülkelerin aksine dinin devlet konularıyla alakalı yetkilerinden arındırılmasının ötesinde devletin din kurumları üzerindeki kontrolünü sağlayacak şekilde mekanizmaların oluşturulması sağlanmıştır. Böylece Cumhuriyetin kuruluşundan çok partili hayata geçildiği 1940'ların sonuna kadar din ve devlet otoritesini tek merkezde toplayan halifelik kaldırılması, tarikatların yasaklanması, Anayasa'dan "*devletin dini İslamdır.*" ibaresinin çıkarılması devletin tekelinde bir dini yaşamın oluşması sağlanıyordu. Bu

²¹³ İhsan D. Dağı, *Ibid*, s. 185-186.

kontrolün sağlanması için Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştu²¹⁴. Böylece devletin gücünden istifade eden din adamları statülerini kaybediyordu²¹⁵.

1920'ler ve 30'lar boyunca İslami gruplar, çok partili hayata geçildiği 1946 yılına kadar faaliyetlerini “yer altında yürütmeyi tercih etmek zorunda kaldılar.”²¹⁶

Çok partili hayata geçişle birlikte Adnan Menderes tarafından kurulan Demokrat Parti siyasi söylem olarak dine de yer vermeye başladı. Demokrat Partinin iktidara gelişinde birçok etken rol oynamakla birlikte toplumun dini kaygılarını da yansıtması nedeniyle İslami grupların desteğini alması partinin 1950'li yıllarda iktidarda kalmasında etkili oldu.

Tek Partili dönemde getirilen Arapça ezan yasağının demokrat parti döneminde kaldırılması gibi toplumun dini hassasiyetlerine yönelik politikalar üretilmesi ve bunun siyasal seçimlerde etkin sonuçlar vermesi 1950'li yıllardan günümüze siyasal denklemin içinde her zaman var olmasına yol açtı²¹⁷.

27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında dini kaygıları da ön plana çıkaran seçmen Süleyman Demirel tarafından kurulan Adalet Partisi'ne yöneldi. Bu yönelme de devletin sekülerizmi yumuşatmasında etkisi büyüktü. 1961 Anayasası'nda sivil özgürlüklerin güçlenmesi ile birlikte İslami grupların legal yapılanmaların içinde yer alması da arttı ve Adalet Partisi gibi merkez sağ partilere yöneliş gösterdiler²¹⁸.

Başta Necmeddin Erbakan olmak üzere Türkiye'deki İslamcılar, Adalet Partisi listelerinden Meclis'e girmek istedilerse de bunun veto edilmesi nedeniyle bağımsız aday olmayı tercih ettiler. Milli Görüş hareketinin lideri olacak olan

²¹⁴ **Ibid**, s. 186.

²¹⁵ Nüfer Narlı, “The Rise of Islamists Movement in Turkey”, Barry Rubin (ed.) **Revolutionaries and Reformers, Contemporary Islamist Movements in the Middle East**, Albany, State University of Newyork Press, 2003, s. 125

²¹⁶ **Ibid**, s. 126.

²¹⁷ İhsan D. Dağı, **Ibid**, s. 187.

²¹⁸ Nüfer Narlı, **Ibid**, s. 127.

Erbakan, Konya'dan Bağımsız milletvekili seçilerek Meclis parlamento üyesi oldu²¹⁹. Böylece Türkiye 1960'lı yılların sonunda Türkiye kendisine ekonomik ve sosyal konuların yanında dini bir söylem geliştiren Erbakan hareketiyle tanıştı. Erbakan hareketinin güçlenmesi diğer ülkelerdeki İslami hareketlerin gelişimiyle paralellik göstermekteydi.

b) Erbakan ve Milli Görüş Hareketi'nin Kuruluşu

1960'lı yıllarda önce Süleyman Demirel'in Adalet Partisi içerisinde yer alan ve daha sonra Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) yöneticisi olan Necmeddin Erbakan, milli ve dini söylemi ön plana çıkaran bir siyasi parti olan Milli Nizam Partisini kurdu. Erbakan, 26 Ocak 1970 yılında Nakşibendî Şeyhi Mehmet Zahid Kotku'nun da desteği ile kurmuş olduğu MNP başta Nurcu gruplar olmak üzere Nakşibendi cemaatlerinin desteğini almıştı²²⁰.

MNP'nin güçlü bir destek elde etmesinin ardında yatan neden sadece dini bir söylemle yola çıkmış olması değil, aynı zamanda taşra ile kentin, geleneksel ile modernizmin bu dönemde karşı karşıya gelmesinin de etkisi söz konusuydu²²¹. MNP'nin, Anadolu'nun Sünni muhafazakâr yoğunluklu şehirlerinin ve küçük esnaf ve zanaatkarların desteğini almış olması bu durumun göstergesiydi.

Fakat bu dini-siyasi tecrübe 12 Mart 1971 muhtırasıyla bir yıl sürdü. Muhtıradan iki ay sonra devletin seküler yapısını değiştirmeye yönelik eylemlerde bulunduğu gerekçesiyle MNP kapatıldı.

²¹⁹ Ruşen Çakır, **Idem.**

²²⁰ Ruşen Çakır, **Ayet ve Slogan, Türkiye'de İslamcı Oluşumlar**, 9. Baskı, İstanbul, Metis, 2002, s. 228 – 230; Hakan Yavuz, Hakan Yavuz, **Modernleşen Müslümanlar Nurcular, Nakşiler, Milli Görüş ve AK Parti** (Çev.: Ahmet Yıldız), İstanbul, Kitap Yayınevi, 2005, s. 207 – 209.

²²¹ Nilüfer Narlı, **Ibid**, s. 125.

İslamcı hareketin lideri Necmeddin Erbakan, 1971 Muhtıranın ardından yargılanmanın önüne geçebilmek için İsviçre'ye gitti. MNP üyelerinden Süleyman Arif Emre'nin başkanlığında kurulan Milli Selamet Partisi'nin başına geçerek tekrar İslami harekete önderlik yapmaya başladı.

Milli Selamet Partisi'nin kuruluşunda etkili olan nedenlerden biri de Kuzey'den gelen Marksizm ve Komünizm tehdidine karşı önleyici bir etken olması düşüncesiydi ve bu durum parti yöneticilerinden biri tarafından da teyid edilmekteydi²²². Buna göre Milli Güvenlik Kurulu Genel sekreteri tarafından imzalanan bir rapor Türkiye'de solcu akımlara karşı dinin fonksiyonunu vurguluyordu²²³. Böylece ikinci İslamcı parti olan MSP Türk siyasal hayatındaki yerini almış oldu ve ilk seçimde yüzde 11,8'lik oy oranıyla parlamento'da 48 milletvekili elde ediyor ve kurulacak koalisyonlar için kilit parti konumuna geliyordu.

12 Eylül 1980 darbesiyle 70'li yıllardaki siyasal gelişimi son bulan Erbakan hareketi bu yıllar içerisinde siyaset arenasında her ne kadar iktidara gelebilecek kadar büyük oranda bir oy kazanamasa da almış olduğu oy oranlarıyla 1974–78 yılları arasında birbirinden farklı renklerde iki parti tarafından kurulan koalisyon hükümetlerinin ortağı olma başarısını gösterdi. Özellikle Bülent Ecevit yönetimindeki CHP ile koalisyon'a katılması, siyasi görüşleriyle zıtlık arz ediyor olsa da aynı dönemde yaşanan Kıbrıs çıkarmasının da önemli figürlerinden biri olmasını sağladı.

²²² Hakan Yavuz, **Modernleşen Müslümanlar Nurcular, Nakşiler, Milli Görüş ve AK Parti** (Çev.: Ahmet Yıldız), İstanbul, Kitap Yayınevi, 2005, s. 280..

²²³ Süleyman A. Emre, **Siyasette 35 Yıl**, Cilt 1, İstanbul, Akabe, 1990, s. 207.

1970'lerin sonlarına doğru kurulan tüm Milli Cephe hükümetlerinin ülkedeki ekonomik sorunları ve istikrarsızlığın yanı sıra sağ-sol çatışmasını ortadan kaldıramaması 12 Eylül 1980 askeri darbesini beraberinde getirdi.

1970'li yılların sonları milliyetçi sağ düşünce ile sol düşünce arasında yaşanan çatışma ve ekonomik kriz altında yaşanmış olmakla birlikte Milli Görüş Hareketinin faaliyetleri 12 Eylül darbesi için bir gerekçe oluşturdu. 1979 yılı başında İran'da yaşanan İslam devriminin Türkiye'de radikal İslam endişesini artırmasına paralel olarak Necmeddin Erbakan'ı siyaset arenasına kazandıran il olan Konya'da gerçekleştirilen Kudüs mitingi ve bu mitingde atılan sloganlar, laiklik karşıtı eylemlerin odağı olduğu gerekçesiyle MSP'nin sonunu getirdi ve diğer parti liderleri ile birlikte hareketin kurucusu Erbakan da 1980'li yılların ikinci yarısına kadar siyasi yasaklı hale geldi²²⁴.

c) 12 Eylül Askeri Darbesi ve İslami Harekete etkisi

Genel Kurmay Başkanı Kenan Evren komutasındaki Ordu tarafından gerçekleştirilen darbe tüm diğer partilerle birlikte Milli Görüş hareketinin MSP'sinin de sonunu getirirken lideri Erbakan, 1987 yılındaki referandum sonrasına kadar yasaklı hale gelse de askeri yönetimin demokrasinin tesis edilmesini yeniden sağlamasıyla birlikte arkadaşları tarafından Refah Partisinin 1983 yılında kurulmasını sağladı. Fakat bu dönemde sufi gelenekten gelen ve Devlet Planlama Teşkilatı'nda iken hazırladığı 24 Ocak 1980 kararlarıyla Türk Ekonomisinin dışa açılımının mimarı olan Turgut Özal'ın Anavatan Partisi, 1970'li yıllarda Milli Görüş

²²⁴ Eric Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, (Çev. Yasemin Saner Gönen), 12. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s.410.

hareketinin ve partilerinin kazanmış olduğu seçmen kitlesini kendi bünyesinde toplayacaktı²²⁵. Bunun en önemli etkenlerinden biri hem kardeşi Korkut Özal'ın hem de kendisinin Nakşibendî Cemaatine mensup olmaları ve 1980 darbesi sonrasında kurulan askeri yönetimin devletin resmi ideolojisi olarak tespit ettiği Türk İslam sentezinin Anavatan Partisi tarafından da benimsenmiş olmasıydı²²⁶. Başörtülü öğrencilerin üniversitelerde artmasıyla birlikte askeri vesayet tarafından getirilen başörtülü olarak üniversitelere girişin yasağının 1983 seçimleri sonrasında iktidara gelen Turgut Özal hükümeti tarafından kaldırılması İslamcı kaygıları olan seçmen kitlesinin ve cemaatlerin oy tercihlerinde bölünmelere yol açtı²²⁷.

1987'de Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) tarafından başörtülü olarak üniversitelere girme yasağının yeniden getirilmesi, ekonomide ortaya çıakn dışa bağımlılık, büyük şehirlerde büyük burjuvazilerin lehine Anadolu'daki küçük sermayenin aleyhine gerçekleştirilen düzenlemeler Erbakan yönetimindeki Refah Partisinin ciddi muhalefetini beraberinde getirecek ve İslamcılığın bu yıldan itibaren yeniden güçlenmeye başlamasına yol açacaktır²²⁸.

Türkiye'de İslamcı hareketin 1970'li ve 80'li yıllardaki gelişimi aynı dönemde bölgedeki diğer İslami hareketlerin gelişimine paralellik arz etse de kuruluşundan günümüze ABD perspektifinde bir "ılımlı" bir çizginin dışına çıkacak bir İslamcı harekete dönüşmemiştir. Mısır'daki Ömer Tilmisani'nin temsil ettiğinin ötesinde bir ılımlı yaklaşım içerisinde seyrettiği söylenebilir²²⁹. Batılı yazarların görüşlerine de yansıyan bu durumun en önemli iki nedeni Anayasa'da yer alan

²²⁵ **Ibid**, s. 411.

²²⁶ Gilles Kepel, **Ibid**, s. 384.

²²⁷ **Ibid**, s. 388.

²²⁸ Abdullah Manaz, **Dünya'da ve Türkiye'de Siyasal İslamcılık**, İzmir, Ulusal Birlik İçin Düşünce, 1998, s. 295.

²²⁹ Ömer Turan, **Ibid**, s. 179.

laiklik ilkesi ve Türk Silahlı Kuvvetlerinin laiklik konusundaki görüşlerinin demoklesin kılıcı gibi Türk siyasal hayatı üzerinde durmasıdır²³⁰. 12 Eylül 1980 darbesi göstermiş ve askeri vesayet altında devletin dini de içeren ideolojisi yeniden tanzim edilmiştir.

D. BUNALIM KUŞAĞINDA İSLAMİ HAREKETLER

1970'ler boyunca yaşanan yumuşama süreci ve Vietnam Savaşı'nın ABD üzerinde yarattığı yıkım, ABD'nin İkinci Dünya savaşı sonrasında kurmuş olduğu sistemin zayıflamasına 1975 Helsinki zirvesinin Avrupa üzerinde var olan çatışmanın daha da azalmasına yol açarak yumuşamanın zirve yapmasına ve bu sistemdeki müttefikleri Batı Avrupa ülkeleri ve Japonya'nın ABD ile ilişkilerinin daha esnek hale gelmesine yol açmış ve bu durumun Amerikan gücünün zayıfladığı şeklinde yorumlanmıştı²³¹.

İkinci Dünya savaşı sonrasında kurmuş olduğu ekonomik ve güvenlik sisteminin devamının sağlanması arayışında olan ABD, mevcut durumu tersine çevirecek projelerin hayata geçirilmesini sağlama arayışındaydı ve bu nedenle Ortadoğu'da Amerikan gücünün yeniden yükseltilmesi öncelikli gerçekleştirilmesini sağlayacak projeler Carter yönetiminin Ortadoğu'da barış süreci ve Helsinki

²³⁰ John L. Esposito, **İslam Tehdidi Efsanesi**, s.313.

²³¹ Robert Gilpin, "Amerikan Policy in the Post Reagan Era", Daedalus, Cilt 116, Sayı 3 (1987), s. 39.

zirvesinin sonucu olarak üçüncü dünyadaki İnsan hakları ihlalleri ve demokratikleşme sürecini hızlandırdığı yıllarda geliştirilmeye başlanmıştı²³².

Bu bağlamda ABD'nin bölgede nüfuzunu artırabilecek oluşturulmasına yönelik Türkiye, Pakistan, Mısır ve Suudi Arabistan'la birlikte diğer küçük Körfez ülkelerinden bir güvenlik kuşağı oluşturulmasına ilişkin rapor 9 Ocak 1979'da Başkana sunuluyordu²³³.

Fakat bunun sağlanabilmesi ve bölge ülkelerin bunun gerçekleştirilmesinde hevesli olabilmesi için gerekli kamuoyunun oluşturulması gerekmekte ve ABD, çevreleme politikasının yumuşama döneminde terk edilen abartılı Sovyet tehdidi argümanına yeniden başvurulacaktı²³⁴. Buna göre Sovyetler Birliği, yumuşama sürecinden yararlanarak Batı'nın çıkarlarının olduğu bölgelerde gücünü artırdığı algısının benimsenmesinin sağlanması gerekmekteydi.

Sonuç olarak 1970'lerin son çeyreğinde yaşanan gelişmeler ABD'nin Ortadoğu'daki gerileyişini, Sovyetler Birliği'nin ise artan üstünlüğüne vurgu yapılmaya başlanıyordu.

1970'ler boyunca İslami hareketlerin yükselişine paralel Sovyetler Birliği'nin yumuşama sürecinden istifade ederek üçüncü dünyanın çeşitli ülkelerinde etkinliğini artırdığı algısının oluşması sağlanmakta ve bu etkinliğin yaşandığı bölge olan Etiyopya'dan Yemen'e İran'dan Afganistan'a tüm bölgede ABD'nin nüfuz kaybı

²³² Zbigniew Brzezinski, **Power and Principle**, s. 445.

²³³ **Ibid**, s. 444

²³⁴ Charles A. Kupchan, "American Globalism in the Middle East", ss. 594.

“bunalım kuşağı (*arc of crisis*)” olarak tanımlandı²³⁵. Çünkü ABD’nin kontrolünü kaybettiği her bölge Sovyetler Birliği için artı puan demkti.

Üçüncü Dünya’nın hemen hemen her bölgesinde Komünizm eğilimli yönetimler oluşmuş olsa da bölgede ABD’nin gerileyişini gösterdiği vurgulanan en önemli iki gelişmeden birincisi 1979 Şubat’ında ABD’nin “iki ayaklı” politikasının önemli oyuncularından biri olan İran’da İslam devriminin gerçekleşmesi, diğeri ise Aralık 1979’da Sovyetler Birliği’nin ilk kez kendi etki alanı dışında bir bölgeye müdahale ettiği öne sürülen Afganistan’ın işgaliydi²³⁶. Fakat bu iki olayı farklı kılan başka bir konu da bu sonuçların temelinde yatanın bu ülkelerde İslami hareketlerin güçlenmesin bir sonucu olarak ortaya çıkmasıdır.

23 Ocak 1980’de Carter doktrini ile birlikte açıkça ifade edilen askeri müdahalenin göndermede bulunduğu projenin temelleri 1977-78 yıllarında atılmıştı. Brzezinski “bunalım kuşağı” kavramını 1978’in başından itibaren uluslararası gündeme sokmaya çalışıyordu. Örneğin Güney Yemen’deki gelişmelerin Suudi Arabistan için tehdit oluşturduğu yönündeki fikirlerini Suudi Arabistan’a 1979 Mart’ında iletmişti²³⁷.

Bu bölümde ABD’nin Sovyet tehdidi aksiyomunu güçlendirmek için kullandığı “bunalım kuşağı” kavramının göndermede bulunduğu iki ülkede (İran ve Afganistan) İslami hareketlerin yükselişi ve bunun sonucunda meydana gelen gelişmeler ele alınacak ve Reagan döneminin politika zeminini oluşturacak olan ABD’nin karşı politikaları açıklanmaya çalışılacaktır.

²³⁵ Fred Halliday, **Threat From the East? Soviet Policy From Afghanistan to the Hprn of Africa**, New York, Penguin Books, 1982, s. 25.

²³⁶ **Ibid**, s. 595.

²³⁷ Zbigniew Brzezinski, **Ibid**, ss. 446 – 447.

1. “İki Ayaklı” Politikanın Sonu: İran İslam Devrimi

a. Humeyni ve Şii İslam’ın Yükselişi

Humeyni’nin İran Ayetullahlarının lideri olan Büyük Ayetullah’lığı (*Ayetullah’ı Uzma*) yükselmesi kolay olmadı.

1953 yılında gerçekleşen darbe ile CIA yardımıyla devrilene kadar Musaddık döneminde ve sonrasında yeniden İran’ın başına geçen Şah’ın yönetim altında İran uleması siyasetten uzak olmayı tercih etmeye ve laik ve ılımlı bir tutum sergilemeye başlamışlardı²³⁸. Önceki Büyük Ayetullahların ölmesine rağmen Humeyni’nin yerine Muhafazakar Ayetullahlar Irak’lı Seyyid Muhsin Hakim’in lider olmasını istediler. Fakat Humeyni’nin Şah’la olan karşı karşıya gelişi onun Ayetullah’ların lideri olmasını da kolaylaştıracaktı²³⁹. Çünkü Musaddık döneminden itibaren yerini koruyan ve siyasal iktidarla herhangi bir sorunu olmayan Ulema’nın Şah’ın 1960’ların başından itibaren izlediği politika Ulema’nın konumunu da olumsuz etkileyecekti.

Humeyni ile Şah’ın karşı karşıya gelişi Şah’ın 1963 yılından itibaren izlediği reformasyon politikalarına yönelik sert muhalefetle birlikte oldu. Şah’ın bir taraftan kadınların oy hakkının sağlanması, toprak reformu vs. Gibi Sosyal reformlar gerçekleştirirken diğer yandan petrolden elde ettiği gelirleri Amerikan silahlarına yatırmaya devam etmekteydi. Buna paralel olarak modernleşme politikaları da sert muhalefetle karşı karşıya kalmıştı.

Kum kentindeki bir medresenin öğrencilerinin İran askerileri tarafından öldürülmesi Humeyni ile Şah’ın karşı karşıya gelişinde dönüm noktası oldu.

²³⁸ Micheal M.J. Fisher, “İmam Humeyni: Dört Anlama Düzeyi” John L. Esposito (ed.), **Güçlenen İslam’ın Yankıları**, s.176.

²³⁹ **Ibid**, s.176.

Humeyni Şiiler için kutsal sayılan bir günde (10 Muharrem) 3 Haziran 1963’de yaptığı konuşmasında Şah yönetiminin bu katliamını, Kerbela’da yaşananlara benzetiyor ve bunun İsrail’in bir oyunu olduğunu iddia ediyor ve Şah’ı bu politikalardan vazgeçmeye çalışıyordu²⁴⁰.

Konuşmanın ertesinde tutuklanan Humeyni, bir grup Ayetullah’ın Humeyni’nin Ayetullah’ların lideri (Ayetullah’ı Uzma) olduğunu ve idam edilmesi durumunda bunun sonuçlarının hesap bile edilemeyeceğini ifade etmesi Humeyni’yi idamdan kurtarsa da sürgün edilmekten kurtaramadı. 4 Kasım 1964’te sürgün edildiği Türkiye üzerinden Irak’ın Şiiler için kutsal sayılan Necef kentine geçmesine müsaade edildi. Bu sürgün Humeyni’nin İslam devrimini gerçekleştireceği ve Şah’ın devrilişinin başlangıcı oldu.

b. Şah’ın Devrilişi ve İslam Devrimi

Şah’a karşı artan muhalefette iki yabancılaşma önemli rol oynamıştır. Birincisi Şah’ın iç politikada izlediği liberalleşme (beyaz devrim) reformlarının halk arasında benimsenmemesi ve bunun muhalefetin yükselişine yol açmasıdır. İkincisi ise Şah’ın artan gelirlerini büyük oranda Amerikan silahlarına yatırmasıdır²⁴¹. Bunun sonucu olarak bir taraftan Amerikan silahlarına yapılan yatırım ve İran’a gelen uzmanların etkisi altında ülkenin ABD’ye bağımlı hale getirildiği ve bağımsızlığın tehlikeye atıldığı düşünülürken diğer yandan da İran’da halk tarafından

²⁴⁰ **Ibid**, s. 177 – 179.

²⁴¹ İhsan D. Dağı, **Ibid**, s. 31

benimsenmeyen modernleşme politikalarının da Amerikan dayatmasının bir sonucu olduğu düşünülmektedir²⁴².

Başkan Carter 1977 yılında İran'a yaptığı ziyaret sırasında İran'ı "*dünyanın en sorunlu bölgelerinden birinde istikrar adası*" olarak nitelendirmişti²⁴³. CIA'in verdiği bilgilerden kaynaklandığı düşünülen bu durumun gerçeği Carter'ın düşüncelerini doğrulamıyordu²⁴⁴.

ABD'nin yardımıyla yeniden iktidarı ele almasından sonra Şah, ülkede baskıcı bir politika izlemeye başladı. Musaddık'ın devrilmesindeki ABD yardımının ve Şah'ın politikalarının etkisi hem İran'da ortaya çıkan anti Amerikancılığın hem de 1979'a giden sonucun etkisi büyüktü. Şah'ın ABD ile yakın ilişkiler içerisinde olması nedeniyle özellikle dini ulema sınıfından yüksek dozajda muhalefetle karşılaşmaktaydı. 1953'ten sonraki yıllarda pasif bir görünüm izlemesine rağmen İran'da din adamlarının rolü tartışılmaz bir etkiye sahipti. Dolayısıyla Şah, yönetimi sürdürmenin nüfusun büyük bir çoğunluğunu baskı altında tutmaktan geçtiğini biliyordu. Özellikle de bu baskının dini çevrelerin, çarşı mensuplarının ve bürokratları ve büyük toprak sahiplerini de barındıran memurların üzerinde olması bu anlamda kaçınılmazdı. Fakat bu durum aynı zamanda bu sınıfların geniş İran nüfusu üzerindeki etkisini giderek artırırken, Şah'la olan çatışmalarını da derinleştiriyordu.

Bu koşullar altında Şah, İran'da sosyo-ekonomik reformlar gerçekleştirmeyi amaçladığı "Beyaz Devrim"i uygulamaya başladı²⁴⁵. Aynı zamanda Şah, ABD ile

²⁴² Stephen E. Ambrose, **Dünyaya Açılım: 1938'den Günümüze ABD Dış Politikası** (çev.: Ruhican Tul), Ankara Dış Politika Enstitüsü Yayınları, 1992, s. 294.

²⁴³ **Ibid**, s. 295.

²⁴⁴ **Idem**.

²⁴⁵ R.K. Ramazani, "Iran's Revolution: Patterns, Problems and Prospects", **International Affairs**, 1980, s. 445.

olan ilişkilerini paralel olarak giderek artırmaya başlamış ve özellikle silahlanmasını bu ülkeye bağımlı hale getirmişti. Ortaya çıkan bu durum başta Ayetullah Humeyni olmak üzere güçlü muhalefete ve ayaklanmalara yol açmaya başlamış ve Humeyni'nin 1970'li yılların sonlarından itibaren devrime neden olacak bir başlangıç olan Irak'a sürülmesine neden olmuştu.

Bir taraftan Şah, reformlarının başarılı olması konusunda ümitli olmaya çalışırken diğer yandan İran'daki durum her geçen gün kötüleşmeye devam ediyordu. Kırsal kesimlerden şehirlere doğru artan göç nedeniyle ekonomik koşullar kötüleşiyor, finansal krizler nedeniyle petrol gelirleri azalıyordu²⁴⁶. Bu kötü ekonomik durumun sonucu olarak da gelir dağılımındaki dengesizlik giderek artıyordu. İran'daki bu iç koşullar ülkeyi karmaşanın içerisine doğru itiyor ve 1970'li yılların ikinci yarısında Şah'ın baskısına karşıt muhalefet de sesini güçlendirmeye devam ediyordu. Bu durum Şah'ı "liberalleşme" yönünde bir çıkış arayışına itti²⁴⁷. Fakat artık İran farklı bir yola girmesi nedeniyle artık bu politikalar kağıt üzerinde kalmaya mahkum olmuştu. Ayrıca ABD ile yakın ilişkileri nedeniyle bu reformların ardında ABD'nin olduğu düşüncesi birçok İranlı tarafından benimsenmişti²⁴⁸.

Carter yönetimi bir taraftan dünyanın çeşitli ülkelerinde İnsan Hakları ihlalleri konusunda raporlar yayınlayıp, bu ülkelere yönelik baskılar uygulamaya devam ederken İran'da ortaya çıkan ihlalleri görmezden geliyor, Şah yönetimindeki İran'a silah transferine devam ediyordu. F-16 ve AWACS'ların satışları konusunda kongreyi ikna etmeye çabalıyordu. Kısacası iki ülke için de İnsan Hakları, ekonomik

²⁴⁶ James A. Bill, **The Shah, The Ayatollah and The United States**, Foreign Policy Association, 1988, s. 10.

²⁴⁷ Theda Skocpol, "Rentier State and Shi'a Islam in The Iranian Revolution" **Theory and Society**, Cilt 11, No. 3 (1982), s. 269.

²⁴⁸ Rouhallah.K. Ramazani, **Ibid**, s. 445.

ve güvenlik çıkarlarına kurban edilmekteydi, fakat İran'da kötüleşen sosyal ve siyasal durum ABD tarafından görmezden geliniyordu²⁴⁹.

ABD'nin bu tavrının arkasında yatan nedenlerden biri oluşan muhalefet ayaklanmalarının İran'da herhangi bir rejim değişikliğine yol açacak düzeyde olmadığına olan inancı ve ABD'li uzmanların raporuna göre Şah bir on yıl daha iktidarda kalabilecekti²⁵⁰. Başka bir görüşe göre ise ABD, Şah yönetiminin devrilmesini kendisi de arzu etmekteydi²⁵¹. Buna göre Şah'ın politikaları Amerikan çıkarları ile giderek daha az uyumlu hale gelmeye başlamış ve ABD İran'daki muhalefeti yöneten ve Fransa'da sürgünde bulunan Humeyni ile ilişkileri geliştirmenin yollarını aramaya başlamıştı.

ABD'nin İran büyükelçisi William Sullivan ise İran'daki gelişmeler konusunda Amerikan yönetimine ciddi uyarılar göndermekteydi. Bu uyarılar ABD'nin Şah'ın devrilmesini hazırlıklı olunması gerektiğini de içermekte ve Paris'te bulunan Humeyni ile ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğini tavsiye etmekteydi²⁵².

Kısacası ABD, İran Şahı'nı koruyabilmenin farklı yollarını bir yandan tartışırken diğer yandan da Şah'ın devrilmesine karşı kayıtsızlık içerisindeydi. ABD yönetiminin büyük çoğunluğu artık hiçbir müdahalenin Şah'ın devrilmesini önlemeye yetmeyeceği inancını taşımaktaydı²⁵³.

Artan muhalefet karşısında Şah ve ailesi 16 Ocak 1979'da Mısır'a gitmek üzere ülkeyi terk ediyor, buna paralel olarak Humeyni ülkeye dönüşün hesaplarını yapmaya başlıyordu. 30 Ocak 1979'da Humeyni'nin ülkeye dönmesiyle birlikte 1

²⁴⁹ Shahram Chubin, **The Role of Outside Powers, Security in The Persian Gulf**, Gower, Adlershot,, 1982, s. 16.

²⁵⁰ James A. Bill, **Ibid**, s. 32.

²⁵¹ William Engdahl, Petrol, **Para, İktidar Anglo-Amerikan Politikası ve Yeni Dünya Düzeni** (Çev.: Ertuğrul Bilal) , İstanbul, Alfa, 2008, ss. 240 – 242.

²⁵² James A. Bill, **Ibid**, s. 29.

²⁵³ **Ibid**, 31-32.

Şubat 1979'da Humeyni yanlıları ülkedeki tüm kontrolü ele geçirerek İslam devrimini ilan etti.

c. Rehineler Krizi

Rehine krizinin ilk raundu 14 Şubat 1979'da yaşanmıştı. Humeyni yanlısı öğrenciler ABD büyükelçiliğini basarak elçilik görevlilerini rehin almış fakat bunlar daha sonra serbest bırakılmıştı. Fakat Ekim 1979'da rahatsızlığının tedavisinin gerekçe gösterilerek Şah'ın ABD'ye kabul edilmesi öğrencilerin yeniden ayaklanmalarına yol açtı ve Humeyni'nin Şah'ın İran'a teslim edilmesi talebine olumlu yanıt verilmemesinden sonra 4 Kasım 1979'da öğrenciler büyükelçiliği basarak 100 Amerikan elçilik görevlisini rehin aldı. ABD ile İran'ın yeni yönetimi arasında cereyan eden rehinler krizi böylece başlamış oldu.

Bu sırada Humeyni'nin hükümetteki Bazargan'ı görevden alması ve altı ay süreyle herhangi bir başbakanın atanmaması rehinler konusunda ABD ile görüşmelerin gerçekleşmesi mümkün olmadı. Rehinelerin kurtarılması konusunda Ulusal Güvenlik danışmanı Brzezinski tarafından bir askeri müdahale önerilirken Carter, saldırgan bir tutumun rehinelerin canlarına mal olacağını düşünmekteydi²⁵⁴. Carter batılı müttefikleri tarafından İran'a yaptırım uygulanması konusunda ikna edilmeye çalışılıyordu. Fakat bu konuda başarılı olamayan Carter yönetiminin elindeki tek seçenek olarak askeri müdahale kalıyordu.

Başarısız bir müdahale girişimi gerçekleştirildikten sonra İran'ın tüm taleplerinin yanı sıra silah transferinin de gerçekleştirilme sözü verilerek Humeyni

²⁵⁴ William Quandt, "The Middle East Crisis", **Foreign Affairs**, Cilt 58, No. 3, (1980), s. 544.

yönetimiyle anlaşmak isteyen Carter, seçimlerin hemen öncesinde rehinelerin serbest bırakılmasını arzu etmişti. Fakat seçim propagandası olarak bu krizin kullanılmasında Carter değil, Cumhuriyetçilerin adayı olan Reagan başarılı olacak ve Reagan'ın göreve gelmesinden bir gün sonra tüm rehineler serbest bırakılacaktı²⁵⁵.

1979 yılı başında gerçekleşen İslam devrimi ve ardından ortaya çıkan rehineler krizi, Ortadoğu politikasının öncelikleri arasında yer alan körfez bölgesindeki enerji kaynaklarının serbestçe akışında herhangi bir sorun yaşanmamasına rağmen, ABD tarafından çıkarlarının tehdit altında olduğu şeklinde okundu ve Afganistan'ın Sovyetler Birliği tarafından işgali ile birlikte bölgedeki dengeleri sarsıcı gelişmeler olarak okunması sağlandı.

d. Devrim İhracı: İran İslam Cumhuriyeti'nin Dış Politikası

Devrim sonrasında İran'ın dış politikasının dinamiklerinin Humeyni'nin dünya görüşünde yattığını söylemek mümkündür. Zira Humeyni, devrim öncesinde İran'ın toplumsal yapısı için yapılan ezenler (müstekbirin) ve ezilenler (mustazafın) ayrımının dünya için de geçerli olduğunu düşünmekteydi²⁵⁶. Humeyni'ye göre bunun temelinde yatan neden dünyanın iki süper güç tarafından nüfuz alanlarına paylaşılmasıydı ve İran bunun karşısında olacaktı²⁵⁷.

Bunun en temel sonucu İran'ın bağlantısız bir dış politika izleyerek “ne doğu, ne batı” sloganı etrafında bir dış politika belirlerken, ABD'yi büyük şeytan, Sovyetler Birliği'ni küçük şeytan olarak nitelendirdi.

²⁵⁵ Zbigniew Brzezinski, **Ibid**, s. 355..

²⁵⁶ Shireen T. Hunter, “Islam in Power The Case of Iran”, Shireen T. Hunter (ed.), **The Politics of Islamic Revivalism Diversity and Unity**, s. 275.

²⁵⁷ **Idem**.

Humeyni'nin bölge ülkeleri ve ABD için tehdit unsuru olan dünya görüşü ise İran'ın İslam birliği için bir model ve merkez olduğu yönündeki görüşüydü. Buna göre İran, devrimi diğer ülkelere yayarak bölgeyi dünya devrimi için bir merkez haline getirecekti²⁵⁸. Bu bölge ülkelerinde de bir İslam devrimi anlamına gelmekteydi. Humeyni'ye göre bölge ülkelerinde bir İslam devleti kurulmazsa, bu ülke yöneticilerinin spergüçlerin yakasından kendilerini kurtarmaları mümkün değildi²⁵⁹.

Humeyni İran'ının bu yaklaşımlarının sonucu olarak, Soğuk Savaş mantığını ve dolayısıyla iki süpergüçten birinin yanında yer almayı reddeden ve oluşacak bir İslam dünyasının merkezi haline getirmeyi hedefleyen bir dış politika anlayışının belirlendiği söylenebilir²⁶⁰.

2. Kapana Kısılan Süper Güç: Sovyetlerin Afganistan İşgali

a. Afgan İslami Hareketlerinin Yükselişi

Afganistan'da İslami hareketin ortaya çıkışının ve gelişmesinin üç aşamalı gerçekleştiği söylenebilir²⁶¹. Birinci aşama Kabil Üniversitesinde Sovyet destekli Komünist Partisi'nin kurulması ve ona karşı verilen mücadelenin ürünü olarak İslamcı hareketin ortaya çıkışı. İkinci aşama Davud Han'ın Sovyetler Birliği ve

²⁵⁸ Ibid, s. 276.

²⁵⁹ Rouhallah K. Ramazani, **Revolutionary Iran Challenge and Response in the Middle East**, Baltimore, John Hopkins University Press, 1986, s. 68.

²⁶⁰ Tayyar Arı, **Basra Körfezi ve Ortadoğu'da Güç Dengesi 1978 – 1996**, İstanbul, Alfa, 1996, s. 147.

²⁶¹ Ralph H. Magnus ve Eden Naby, **Afganistan Mullah, Marx and Mujahid**, Oxford, Westview Press, 1998, s. 145.

Afganistan'daki Komünist Parti ile yakın ilişki içerisinde olması neticesinde İslamcı hareketi tasfiye etmeye yönelik politikalarına karşı yoğunlaştırılan direniş hareketi. Üçüncü aşama ise Pakistan'ın Peşaver bölgesinde üslenen Mücahitlerin Afganistan'da kurulan Komünist yönetime ve daha sonra gerçekleşen işgalle birlikte Sovyet ordusuna karşı yürütülen mücadele.

Afganistan'da İslami hareketlerin başlangıcı 1958 yılında Mısır'ın EL Ezher Üniversitesi'nde eğitim gördükten sonra Afganistan'a dönen Kabil Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyesi Gulam Muhammed Niyazi'nin öğretim üyelerinden oluşan grubuna kadar gitmektedir²⁶². Bu grup Afgan İslami hareketinin ilk kuşağını oluşturmakta ve 1960'larda gelişen Seyyid Kutup ve Mevdudi'nin düşüncelerinin ışığında gelişmiştir²⁶³.

İslami Hareket, Kabil Üniversitesinde kurulan Komünist Parti ile mücadele etmek üzere 1968'de Müslüman Gençlik Örgütü'nün kurulması ve üniversitede öğrenci temsilciliğinin kazanılmasıyla Başbakan Davut Han'ın Peştun Milliyetçiliği'ne ve Komünizme karşı İslamcı Hareket güçlenmeye başladı²⁶⁴. Bununla birlikte İslamcı hareketin asıl temelini oluşturan Profesörler faaliyetlerini gizli yürütmekteydi.²⁶⁵

1973 yılında Afganistan Komünist Parti'nin (PDPA)'nin Perçem kanadının desteği ile yaptığı darbe sonucu iktidara gelen ve Sovyet yanlısı politikalar izleyen Davut Han, güçlü bir İslamcı muhalefetle karşı karşıya kaldı. PDPA'nın Perçem kanadından Babrak Karmal'ın da yardımıyla İslamcılara karşı ciddi bir baskı

²⁶² Olivier Roy, **İslam and Resistance in Afghanistan**, Cambridge, Cambridge University Press, 1985, s. 69 – 70.

²⁶³ Gilles Kepel, **Ibid**, s. 160; Olivier Roy, **Ibid**, s. 70.

²⁶⁴ Olivier Roy, **Ibid**, s. 71.

²⁶⁵ **Ibid**, s. 73.

oluşturdular ve darbe girişiminde bulundular²⁶⁶. Artan isyanlar neticesinde önemli baskıya maruz kalan İslamcı hareket önderleri Pakistan'ın sınırında yer alan ve daha sonra önce Afgan ordusuna sonra Sovyet işgal ordusuna karşı örgütlenip Afgan cihadını başlatacakları Peşaver bölgesine göç etmek zorunda kaldılar. İktidardaki Zülfikar Ali Butto'nun Pakistan'ın kendi bölgesinde kabul etmesinin temelinde tarihi Peştunstan sorunu yatmakta ve Afganistan'da iktidarda bulunan Davut Han'a karşı elini güçlendirmek istemekteydi.²⁶⁷.

Tüm bunların yanında İslamcı grupların halk nezdinde bir taban oluşturamaması da bu göçün nedenlerinden birini teşkil etmektedir. Zira İslamcı gurupların direniş için asıl gçlenmesi ve örgütlenmesi Nisan 1978'de gerçekleşen darbe sonucu iktidara gelen Komünist Partinin Afgan toplumuna yönelik gerçekleştireceği toplumsal dönüşüm politikaları neticesinde yüzbinlerce Afgaanlının Pakistan'a göç etmesiyle sağlanacaktır²⁶⁸.

b. Direniş ve Sovyet İşgali

i. Direnişin Örgütlenmesi: İslamcı Partiler

Direniş hareketinin örgütlenmesinde Pakistan'ın Devlet Başkanı General Ziya'ül Hak yönetiminin katkısı büyük olmuştur²⁶⁹. Ziya'ül Hak ve Pakistan istihbarat örgütü ISI'nın Başkanı Abdülkadir Han'ın çalışmaları sonucunda

²⁶⁶ Ahmed Rashid, **Taliban: İslamiyet, Petrol ve Orta Asya'da Yeni Büyük Oyun** (Çev.: Osman Akınhay), İstanbul, Agora, 2006, s. 34; Ralph H. Magnus ve Eden Naby, **Ibid**, s. 145-146.

²⁶⁷ Olivier Roy, **Ibid**, ss. 76 – 77.

²⁶⁸ Ralph H. Magnus ve Eden Naby, **Ibid**, s. 141,146 - 147.

²⁶⁹ Mohammad Yousaf ve Mark Adkin, **Afghanistan: The Bear Trap The Defeat of a Superpower**, 2001.

örgütlenen yedi İslami Parti'nin oluşturduğu Afgan direnişinin Afgan ordusuna yönelik saldırıları Kabil yönetimini zayıflatmış ve çökme durumu ile karşı karşıya getirmiştir.

Afganistan'da ortaya çıkan direniş grupları gerek mezhepsel gerekse etnik unsurlara bağlı olarak çok farklı fraksiyonlar oluşturmakla birlikte bu grupların olası zafer kazanmaları durumunda yeniden yapılanma sürecinde amaç edindikleri Afganistan yönetim şekilleri bağlamında iki farklı kategoriye ayrılabilir.

Birinci kategoride üç geleneksel İslamcı parti yer almakta ve bu partiler Afganistan'da bir İslamcı devlet oluşmasından ziyade eski rejimin yeniden tesis edilerek Zakir Şah döneminin yeniden başlamasını arzu etmektedirler²⁷⁰. Gelenekselci gruplar; Sibgetullah Müceddidi önderliğindeki Ulusal Kurtuluş Cephesi, Ahmet Geylani önderliğindeki Milli İslam Mahaz ve Nadir Muhammed'in önderliğindeki Harekatı İslami gruplarından oluşmaktadır. Gelenekselci gruplar içerisinde daha baskın olanlar Pakistan ile Afganistan arasında özellikle Pakistan'ın bağımsızlığı ve İngiltere'nin bölgeden çekilmesinden sonra sorun oluşturan Puştunistan kökenli gruplardır.

Radikal gruplar olarak adlandırılan mücahit grupların amaç bakımından ortak özelliği Komünizme karşı verilen mücadelede başarılı olunması durumunda ne mevcut düzenin devamını istemekte ne de Zahir Şah dönemindeki monarşik düzene geri dönülmesini arzu etmektedirler. Asıl amaçları mevcut düzeni ortadan kaldırarak yerine İslami bir yapı oluşturmaktır²⁷¹. Radikal gruplar içerisinde sayılan Partilerden Gülbeddin Hikmetyar'ın liderliğini yaptığı Hizb-i İslami, Burhaneddin Rabbaninin liderliğini yaptığı Cemaat-i İslami, Hizb-i İslami'nin bölünmesinden sonra ortaya

²⁷⁰ Hafizullah Emadi, **State, Revolution, and Superpowers in Afghanistan**, New York, Preager, 1990, ss. 100 – 101.

²⁷¹ **Idem.**

çıkan Yunus Halis önderliğindeki Hizb-i İslami partilerinin programlarında yer alan amaçlara bakıldığında, bu partilerin cihat anlayışlarının Afganistan'da İran'daki İslam devriminin benzeri bir devrim gerçekleştirmek olduğu görülecektir²⁷².

Radikal gruplar, gerek kökenlerinin eskiye dayanması ve gerekse gelenekselci grupların aksine daha örgütlü bir yapıya sahip olmaları nedeniyle Sovyet müdahalesine karşı yürütülen topyekûn direniş hareketinde başı çekmelerini sağlamıştır. Gelenekselciler ise Nisan Devrimi sonrasında reaksiyonel bir tavır sonucu ortaya çıkmaları nedeniyle radikallere göre daha zayıf bir örgütlenme yapısına sahiptirler. Radikallerin gelenekselcilere göre öne çıkan eğitimli ve organize olma özellikleri direnişçiler üzerinden Sovyetler Birliğine karşı politika geliştirmeye çalışan ABD'nin zorunlu bir tercihle en radikal grup olan Hikmetyar grubuna diğerlerine göre çok daha fazla ekonomik ve yardım yapmasına yol açacaktır. Kısacası ABD, Sovyet Komünizminin yayılma tehlikesini radikal grupların olası Sovyet çekilmesi sonrasında yaratacakları tehdidin önünde tutacak ve bu nedenle Hikmetyar grubu başta olmak üzere tüm gruplara destek sağlamak zorunda kalacaktır²⁷³.

ii. Direnişin Artması ve Sovyet İşgali

1973 yılında Davut Han'ın darbe sonucu iktidara gelmesiyle birlikte Afganistan'daki Komünist parti ile yaptığı işbirliği neticesinde İslamcı gruplara yönelik baskılar artmış ve hayatta kalan ya da hapse atılmaktan bir şekilde kurtulanlar Pakistan'ın Peşaver bölgesine yerleşmeye başlamışlardı. Her ne kadar

²⁷² Nazif Shahrani, **Ibid**, s.47.

²⁷³ Andrew Hartman, "The Red Template: US Policy in Soviet Occupied Afghanistan", **Third World Quarterly**, Cilt 23, Sayı 3 (2002), s. 477.

Afganistan toplumunda sağlam bir zemin bulamasa da bu göç direnişin yeşermesinin ilk adımı olmuştu.

Fakat Davut Han'ın Batı'ya kayan politikaları nedeniyle Nisan 1978'de ordu içerisindeki Sovyet yanlısı askerlerin de yardımıyla gerçekleşen yeni bir darbe Afganistan'da yeni bir rejimin oluşması ve Afganistan Komünist partisinin yönetimi devralması ile birlikte toplum içinde sosyal ve ekonomik reformların başlaması Afganistan'da yeni bir göç dalgasını başlatmıştı. Çünkü bu reformlar Afgan toplumunun geleneksel dini yapısını da değiştirmeye yönelikti²⁷⁴.

Bu durum direnişin gittikçe güçlenmesi ve Afganistan içerisinde Kabil yönetimine karşı ayaklanmaların artmasını beraberinde getirdi²⁷⁵. Davut han döneminde Pakistan'a giden radikal gruplara şimdi de geleneksel gruplar da eklenmiş ve direnişin zemini sağlamlaşmaya başlamıştı²⁷⁶.

Kabil yönetiminin yaşadığı güçlükler Sovyetler Birliği ile Kabil yönetimi arasında Aralık 1978'de imzalanan anlaşma çerçevesinde Kabil yönetimi Sovyetler Birliği'ne yardım çağrısında bulunmaya başladı²⁷⁷. Başlangıçta Sovyetler Birliği, bu çağrıya olumlu cevap vermese de 1979 yılının Kasım'ında Komünist Partinin kabil yönetimindeki diğer temsilcisinin Muhammed Teraki'yi öldürmesi ve Hafızullah Amin'in yönetimi devralması direnişin önünü kesmediği gibi Sovyetler Birliği'nin Amin konusundaki şüphelerini artırmıştı. Milliyetçi bir yaklaşıma sahip olan Amin,

²⁷⁴ Charles G. Cogan, "Partners in Time: The CIA and Afghanistan since 1979", **World Policy Journal**, Cilt 10, Sayı 2, (Yaz 1993), s. 75.

²⁷⁵ Diego Cordovez ve Selig S. Harrison, **Out of Afghanistan The Inside Story of the Soviet Withdrawal**, Oxford, Oxford University Press, 1995, s.36.

²⁷⁶ **Ibid**, 36 – 37..Sovyetler Birliği, 1970'lerde İngiltere'nin çekilmesiyle oluşan boşluktan istifade ederek, bölge ülkeleri ile "*Asya Güvenlik Sistemi*" çerçevesinde anlaşmalar yapıyordu. Her ne kadar Afganistan Davud Han döneminde bu anlaşmayı yapmayı kabul etmemişse de Nisan 1978'de gerçekleşen darbe sonucunda kurulan Taraki – Amin yönetimiyle, artan isyanlar ve direniş karşısında Aralık 1978'de bu anlaşmayı imzaladılar. Anlaşmanın 4. Maddesi Sovyetler Birliği'nin işgalinin gerekçesini oluşturdu. Anlaşma metni için bkz.: "Soviet-Afghan Treaty of Friendship, Good-Neighbourliness and Co-Orporation", **Survival**, Cilt 21, Sayı 2 (1979), ss. 92–93.

²⁷⁷ Cordovez ve Harrison, **Ibid**, ss. 42-43.

Sovyetler Birliği'nden gittikçe bağımsızlaşan politikalar izlediği gibi Batı ülkeleri ve Ortadoğu'daki müttefikleri ile diyalogu geliştirme arayışına girişmekteydi.

Artık Kabil yönetiminin direniş grupları karşısında yetersiz kalması ve Amin konusundaki artan şüpheleri Sovyetler Birliği'nin 27 Aralık 1979'da Afganistan'a tamamen girip Amin'i öldürerek Komünist Partinin Bayrak (*Percham*) kanadından Babrak Karmal'ı yönetimin başına geçirmesiyle kontrolü tamamen eline aldı.

Böylece Sovyetler Birliği, tüm tereddütlerine rağmen müdahalenin kaçınılmaz olduğu düşüncesi ile Afganistan'a girmiş ve ABD'nin istediği şekilde Afganistan tuzağına düşmüş oldu²⁷⁸.

3. Bunalım Kuşağındaki Gelişmelere ABD'nin Tepkisi: Carter Doktrini

İran'da İslam devriminin gerçekleşmesi, rehinelerin kurtarılması yönünde başarısız bir operasyonun gerçekleşmesine rağmen ABD, bölge politikalarını geliştirecek “tehdit” aksiyomunu İslam tehdidi yerine, geleneksel Soğuk savaş argümanı olan “Sovyet tehdidi” bağlamında formüle etmeyi tercih etmişti. Her ne kadar Carter yönetimi rehineler krizi ile ciddi bir sorun yaşıyor olsalar da İran'ın anti Sovyet özelliğinden yararlanarak Sovyetler Birliği'ne karşı geliştirilecek İslam kuşağına dahil edilebilirdi. Bu nedenle Sovyetlerin Afganistan tuzağına çekilmesi ile ABD “Sovyet tehdidi” Sovyet tehdidi üzerinden kamuoyu oluşturmaya tercih etti.

Sovyet yönetimi sınırında düşman bir rejimin oluşmasının önüne geçmek ve mevcut yönetimin yeniden istikrarını sağlamak amacıyla bu müdahaleyi

²⁷⁸ “Bunalım Kuşağı” kavramını üreterek “Sovyet tehdidi” retoriğinin bölgede yeniden güçlenmesini sağlayan Brzezinski, kendisi ile 1993 yapılan röportajda Temmuz 1979'dan itibaren başlayan CIA faaliyetlerinin Sovyetleri Afganistan işgali ihtimalini güçlendirdiğini itiraf etmektedir.

gerçekleştirdiği ve bunun bir işgal değil, Afganistan’la yapılan dostluk anlaşması çerçevesinde gerçekleştiği konusunda Uluslararası kamuoyunu ikna etme girişimlerinde bulunsa da bu müdahalenin algılanış biçimi farklı ve ABD’nin istediği şekilde olmuştu.

Sovyetler Birliği’nin bu müdahalesini İkinci Dünya Savaşından bu yana dünya barışının bu kadar tehdit edilmediği söylemini benimseyen Carter, ortaya çıkan bu durumu Sovyetlerin Batı’nın çıkarları olan körfez bölgesine yönelik bir yayılma eğilimi olarak algılanmasını sağlayacak şekilde formüle ettiği kendi adıyla anılan Carter doktrinini ilan ediyordu. Buna göre Batı’nın körfez bölgesinde çıkarları vardı ve bu çıkarların tehlikeye düşmesi durumunda askeri seçenekler de dahil tüm tedbirler alınacaktı²⁷⁹.

Bu ifadenin muhatabı Sovyetler Birliği olduğu kadar ABD’nin müttefiklerine de gönderme yapmaktaydı²⁸⁰. Carter yönetimi, başta Batı Avrupa ülkeleri olmak üzere tüm müttefiklerini Sovyetler Birliği’ne yönelik yaptırımlarda bulunmaya çağırılmış fakat bu çağrı yanıtızsız kalmıştı.

ABD bu açıklamalarının ardından Sovyet müdahalesinin çok öncesinde 1977 yılının Ağustos ayında tartışılan ve Başkanlık direktifinde de yer alan Hızlı İntikal Güçlerini (RDF – Rapid Deployment Forces) körfeze yerleştirdi. Hemen ardından da Sovyetler Birliğine karşı bir takım yaptırımlarda bulundu. ABD Sovyetler Birliğine yaptığı tahıl ihracatını durdururken aynı zamanda da 1980 yılında Moskova’da yapılacak olimpiyatlara katılmama kararı aldı. Asıl önemlisi ise 1970’li yıllara

²⁷⁹ Carter Doktrinini tam metni için bkz.:Jimmy Carter, “State of the Union Adress 1980, www.jimmycarterlibrary.org/documents/speeches/su80jec.phtml, 23 Ocak 1980, (Erişim, 21.12.2009).

²⁸⁰ Peter Scweizer, **Reagan’s War: The Epic Story of His Fort Year Struggle and Final Triumph over Communism**, New York, Anchor, 2003, s. 118.

damgasını vuran SALT görüşmelerinin ikincisi olan SALT II antlaşmasını onaylanmadan senatodan geri çekti²⁸¹.

Carter'ın yaptırım çağrıları karşısında Avrupa'lı müttefikleri, Sovyet tehdidi konusunda ABD ile aynı düşünce de değildi ve ne ekonomik yaptırımlara ne de 1980 Moskova Olimpiyatlarına katılmama çağrısına iştirak etmişlerdi.

Buna rağmen ABD, Ortadoğu'ya yerleşme konusundaki projelerini uygulamaya koyacak, her ne kadar rehineler krizi konusuna ve seçim çalışmalarına odaklanan Carter ve yönetimi bu konuda çok fazla bir ilerleme kaydedememiş olsa da seçimleri kazanarak 1981 Ocak'ında işbaşına gelen Reagan yönetimine hazır bir proje olarak bırakmış olacaktı.

²⁸¹ Zbigniew Brzezinski, **Ibid**, ss. 430-437.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

REAGAN'IN STRATEJİ OYUNU: ORTADOĞU'YU KUŞATMAK

Ronald Reagan henüz Cumhuriyetçi Parti'nin başkan adayı olarak katıldığı seçim çalışmaları sırasında “Sovyet tehdidi” merkezli bir politika izleyeceği izlenimini vermişti. Reagan bir taraftan selefi Carter'ın yumuşama ve insan hakları politikalarını eleştiriyor; diğer yandan da ABD'nin güç dengesi bakımından Sovyetler Birliği karşısında geri kaldığını vurguluyordu. Reagan'a göre dünyanın neresinde bir kriz varsa onun arkasında Sovyetler Birliği vardı.²⁸² Başkan olduktan sonra üniversite öğrencilerine hitaben yaptığı bir konuşmada ABD'nin politikasının önceki dönemlerde olduğu gibi yalnızca çevreleme değil, aynı zamanda Sovyet komünizmini tarih sahnesinden silmek olduğunu ifade ediyordu.²⁸³

Ronald Reagan'ın Sovyetler Birliği'ne karşı sert söylemlerinin ardında 1970'lerin ortalarından itibaren güçlenmeye başlayan “yeni sağ” hareketin olduğu söylenebilir. Yeni sağ yumuşama politikalarını şiddetle eleştirmekte ve ABD'nin Sovyetler Birliği karşısında güç kaybına uğradığı iddiasıyla yumuşama dönemi politikacılarını sert dille eleştirmekteydiler. Yeni sağ politikacılar, Sovyetler Birliği'nin yumuşama döneminin sağladığı ortamda dengeyi bozacak şekilde askeri

²⁸² Fred Halliday, **Threat From the East? Soviet Foreign Policy From Afghanistan and Iran to the Horn of Africa**, 2. Baskı, New York, Penguin Books, 1982, s. 13.

²⁸³ John G. Stoessinger, **Crusaders and Pragmatists : Movers of Modern American Foreign Policy**, New York, Norton, 1985, s. 292.

yapılanmaya gittiğini ve ABD'nin buna karşı yeniden üstünlük sağlayacak bir silahlanma politikası izlemesi gerektiğini şiddetle savunmaktaydılar²⁸⁴.

Carter, bu eleştiriler karşısında, özellikle Sovyet işgali sonrasında, keskin bir politika değişikliği ile askeri harcamaları artırarak sert bir politikaya yönelse de yeni sağ hareketin partisinden ayrılmasına engel olamamış ve sonuçta seçimleri kaybetmişti. Buna karşılık Reagan, yeni sağ'ın söylemlerine paralel bir söylem geliştirmenin yanı sıra aynı düşünceye sahip bir çok isim yönetiminde yer alacaktı. Ulusal Güvenlik Konseyi'nin 1950'de hazırlanan NSC68 raporunun yazarı Paul Nitze de Sovyetler Birliği ile silahlanmanın azaltılması ile ilgili müzakereleri yönetenler arasında yer almaktaydı²⁸⁵.

Politikadaki bu yapılanma Ortadoğu politikalarına da yansımıştı. Reagan, Ortadoğu'da "Sovyet tehdidi" merkezli ve daha müdahaleci politikalar benimsemekteydi. Fakat bu politikalar Carter'ın son yıllarında özellikle Afganistan işgalinden sonra benimsediği politikaların devamı niteliğindeydi.

Sovyet korkusunun olmadığı bir dünyanın var olabileceği düşüncesiyle başlayan Carter döneminin sonunda Ortadoğu'daki tablo şu şekilde oluşmuştu: Birinci Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı Devletinin emperyal güçler tarafından parçalanması ve kolonileştirilmesinden sonra ilk kez İslam temelli bir devletin kuruluşuna İran'da şahitlik edilmiş ve 1953'ten itibaren ABD'nin bölgedeki çıkarlarının koruyuculuğunu üstlenen İran Şah'ı devrilmiş ve Amerikalıların rehin alınması sonrasında²⁸⁶ ABD ile İran arasındaki tarihi işbirliği sona ermiş; öte yandan

²⁸⁴ Frances Fitzgerald, **Way out There in the Blue: Reagan, Star Wars, and the End of Cold War**, London, Simon and Shuster, 2000, ss. 80 – 82.

²⁸⁵ John L. Gaddis, **Russia, the Soviet Union and the United States: An Interpretive History**, 2. Baskı, New York, McGraw Hill, 1990, s. 304.

²⁸⁶ Rehine krizi ilginç bir şekilde Regan'ın göreve başladığı 20 Ocak 1981'de rehinelere serbest bırakılması ile sona ermiştir. Başarısız çözüm girişimleri sonrasında Carter'ın yeniden seçilememesinin

sıcak denizlere inebilme noktasında tarihi emelleri olan Sovyetler Birliği bunu doğrular bir şekilde Afganistan'ı işgal etmiş²⁸⁷; İran'ın devrim ihracına dayalı dış politikasının yol açtığı Irak-İran arasında Körfez savaşı başlamış; ve son olarak Arap İsrail çatışmasına bağlı olarak göç eden Filistinlilerin daha da karmaşıktırdığı Lübnan, yaşadığı iç savaşın ardından dağılmanın eşiğine gelmişti. Öte yandan her ne kadar 1979'da imzalanan ve Carter yönetimi tarafından tarihi başarı olarak nitelendirilen bir "Camp David antlaşması" olsa da pratikte Arap-İsrail çatışmasını ortadan kaldırmak bir yana Ortadoğu'da Mısır'ın dışlanmasına yol açan bir politik bölünmeyi beraberinde getirmişti.

Bu koşullar altında Regan'ın Ortadoğu politikası ABD'nin genel Ortadoğu stratejisi çerçevesinde şu konulara odaklanmıştı:

Birinci konu, Ortadoğu'ya yönelik Sovyetlerin yayılma eğilimidir. Hali hazırda bu tehdidin varlığına dayanak noktası oluşturan Sovyetler Birliği'nin Afganistan'daki varlığı mevcudiyetini korumaktaydı. İkincisi bu tehdide dayanarak Ortadoğu'da Carter yönetimi tarafından başlatılan askeri yapılanmanın sürdürülmesi ve geliştirilmesini sağlamak üzere çevik kuvvet (acil müdahale gücü)'in geliştirilmesiydi. Üçüncü konu ise Sovyetler Birliği'nin yayılmasına karşı ılımlı İslam ülkelerinden oluşacak "güvenlik kuşağı" projesinin geliştirilmesiydi²⁸⁸. Bunlara ek olarak bölgede radikal Şii İslam'ın yayılmasının önüne geçerek ikinci bir

en temel nedenlerinden biri olan "rehineler krizi"nin Reagan'ın göreve başladığı ilk gün çözülmesi Brzezinski tarafından Reagan yönetimi ile İran yönetimi arasındaki bir anlaşmaya bağlanmıştır.

²⁸⁷ Çarlık Rusya'sından itibaren Sovyetler Birliği'nin güneye inme girişimleri için bkz.: Alvin Z. Rubinstein, "The Middle East in Russia's Strategic Prism", Carl Brown, **Diplomacy in the Middle East, The International Relations of Regional and Outside Powers**, London, I.B. Tauris, 2004, ss. 76-80.

²⁸⁸ Fred Halliday, "Reagan Administration and the Middle East", Morris H. Morley, **Crisis and Confrontation**, Rowman & Littlefield, 1988, s. 133.

İran'ın ortaya çıkmasının önüne geçilmesi de Reagan'ın Ortadoğu politikasında önemli bir yer tutmaktaydı²⁸⁹.

Bu bölümde “Sovyet tehdidi” ve “radikal Şii İslam tehdidinin” varlığının ABD tarafından nasıl politikaya dönüştürüldüğü ele alınacaktır. Peşaver'deki İslami hareketleri CIA vasıtasıyla destekleyerek ve Körfez savaşında İran ve Irak'ı ayrı ayrı silahlandırarak her iki savaşın da yıllarca sürmesini sağlamasının ABD'nin Ortadoğu'daki politikalarına nasıl katkıda bulunduğu ele alınacaktır.

A. ORTADOĞU'DA STRATEJİK İŞBİRLİĞİ

Carter yönetiminin gerek rehineler krizinin çözümüne odaklanmış olması gerekse iç politikada seçim dönemine girilmiş olması nedeniyle Ortadoğu'ya yönelik projelerin uygulanması Ronald Reagan ve yönetimi tarafından gerçekleştirilecekti. Bu bağlamda ABD'nin Ortadoğu'da askeri varlığını artıracak projeleri hayata geçirmeyi hedefleyen Reagan yönetimi, “stratejik konsensüs” kavramını geliştirdi. Bu kavram, çevreleme politikasıyla Sovyetler Birliği'nin güneye ve Körfez bölgesine yayılmasını önlemek amacıyla bir yandan bölgede İsrail'in de dahil olacağı bir güvenlik kuşağı oluşturmak üzere ılımlı İslam'ı benimsemiş ülkelerin desteklenmesine; aynı zamanda bu ülkelerin kendi aralarında da işbirliğini geliştirmelerinin sağlanmasına²⁹⁰, diğer yandan Carter yönetiminin temellerini attığı

²⁸⁹ Barry Rubin, “Drowning in the Gulf”, **Foreign Policy**, Sayı 69, (1987 – 1988), ss. 123-124.

²⁹⁰ John C. Campell, “The Middle East: A House of Containment Built on Shifting Sands,” **Foreign Affairs**, Cilt 60, Sayı 3 (1981), s. 595.

askeri yapılanmanın (Çevik Kuvvet) etkinliğini ve kapasitesini artırma stratejisine dayanmaktaydı²⁹¹.

Bu çerçevede ABD'nin ılımlı İslam'ı benimsemiş ülkelerle işbirliği arayışları ve askeri varlığını artırmak için kurulan Çevik Kuvvet'in geliştirilmesi öncelikli politikalar arasında yer almaktadır.

1. Stratejik İşbirliği: ılımlı İslam Kuşağı

Ronald Reagan, Ocak 1980'de yönetime geldiğinde Arap İsrail sorunu Ortadoğu problemleri arasında merkeziliğini korusa da gerek Körfez Savaşı'nın başlamış olması gerekse Sovyetler Birliği'nin Afganistan'daki varlığının sürdüyor olması Ortadoğu politikalarına "Sovyet tehdidi" merkezli yaklaşan Reagan yönetimi tarafından ikinci plana itilmişti. Bunun ardında yatan neden Sovyetler Birliği ve "ateist" Komünizm tehdidinin bölge ülkeleri için de birinci tehdit olarak algılandığı düşüncesi idi²⁹². Bu nedenle Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'ya yayılmasını önlemek amacıyla Pakistan'dan Mısır'a ılımlı İslam ülkelerinden oluşan bir kuşak oluşturmak öncelikli politikalar arasında yer almaktaydı.

18 Mart 1981'de Dış İşleri Bakanı Alexander Haig, Ortadoğu'da "Sovyet tehdidinin" üstesinden gelebilmek için Arap ve İsrail devletleri arasında işbirliğinin geliştirilmesi ABD'nin öncelikli politikalar arasında olduğunu açıklıyordu²⁹³. İsrail'i Ortadoğu politikalarında önemli bir stratejik varlık olarak gören ABD, anti Sovyet

²⁹¹ Norman Podhoretz, "The Reagan Road to Detente" **Foreign Affairs**, Cilt 63, Sayı 3 (1984), s. 454.

²⁹² Joe Stork, "US Policy and the Palestinian Question", Hooshang Amirahmadi (ed.) **The United States and the Middle East: A Search for New Perspectives**, New York, State University of New York Press, 1993, s. 140.

²⁹³ Seth P. Tillman, **The United States in the Middle East: Interests and Obstacles**, Bloomington, Indiana Univesity Press, 1982, s. 37.

lkelerle bu ülkeler arasında artan Sovyet tehdidi nedeniyle ortak bir paydada buluşturabileceğine inanmaktaydı²⁹⁴.

ABD, ılımlı ülkelerle geliştireceği işbirliği sayesinde hem Sovyetler Birliği’ne karşı “ılımlı İşlam kuşağı” oluşturarak Sovyetler Birliği’ni evrelemeyi hem de bu politikanın asıl amacı olan Ortadoğu’daki askeri varlığını artırabilmek bu ülkelerden askeri s ve limanlar için yer tahsis edebilmeyi umuyordu. Fakat bölge ülkeleri asıl tehdidin Sovyetler Birliği’nden değil, İşrail’den geldiğini düşünmekteydi. Sovyetlerin Afganistan’ı işgalinden sonra Ekim 1980’de Körfez savaşının başlaması ABD’nin bu stratejisini gerçekleştirmesini kolaylaştıracaktır.

Bu bağlamda ABD’nin ılımlı ülkeler olarak grdğu Pakistan, Türkiye, Suudi Arabistan, Mısır ve diğer kek körfez ülkeleriyle ilişkileri ele alınacaktır.

a. Pakistan

Pakistan, kurulduğu 1947 yılından itibaren ABD’nin Sovyetler Birliği’ne karşı izlediği politikasında önemli bir yere sahip oldu. Pakistan, coğrafi konum itibari ile Körfez bölgesi ile bu bölgeyi nüfuz altına alma konusunda tarihsel emelleri bulunan Sovyetler Birliği arasında İran’la birlikte tampon bir bölge oluştırmaktaydı. Pakistan’ın bu jeostartejik öneminin farkında olan dönemin İngiliz görevlilerinden Olaf Caroe, Pakistan’ın Ortadoğu’nun savunulmasında Hindistan’a göre çok daha önemli olduğunu ve Pakistan’ın bölge çıkarları açısından Hindistan’a göre çok daha önemli olduğunu ngryordu²⁹⁵.

²⁹⁴ Joe Stork, “Israel as a Strategic Asset”, **MERIP Reports**, Sayı 4, 1982, s. 8.

²⁹⁵ Bilal Hashmi, “The Begginings of US Pakistani Alliances”, **Pakistan Forum**, Cilt 3, Sayı 6-7 (1973), s. 5.

Gerek İslami özellikleri ve gerekse Sovyetler Birliği ile olan kilometrelerce uzunluğundaki sınır komşuluğu nedeniyle “yeşil kuşak” ülkeleri arasında yer alan Pakistan, ABD’nin İran’ı kaybetmesi ve Afganistan’ın işgali ile birlikte “çevreleme politikasının” hayati derecede önemli müttefiklerden biri haline geldi. Pakistan, bir kere CIA destekli mücahitlere ABD ve Çin’le birlikte diğer bölge ülkelerinden gelen yardımların ulaştırılması noktasında “istasyon” vazifesi görecek.

İkincisi, Afganistan ve İran’dan sonra Körfezle Sovyetler Birliği arasında tampon bölge özelliğini koruyan tek ülkeydi.

Üçüncü olarak Pakistan, “stratejik konsensüs” çerçevesinde ılımlı İslam ülkelerinin kendi aralarındaki ilişkilerin gelişmesi bakımından da önemliydi. Pakistan, bu önemini Soğuk savaş döneminde ABD, önderliğinde kurulan Bağdat Paktı (sonra CENTO), SEATO gibi ittifaklara katılarak gösteren Pakistan, Afganistan ve İran’daki gelişmelerden sonra ABD açısından bu önemini daha da artırıyordu.

Başkan Carter, Sovyetler Birliği’nin Afganistan’ı işgal etmesinin hemen ardından Ziya’ül Hak’la yaptığı görüşmesinde Pakistan’ın Sovyet tehdidi ile karşı karşıya olduğunu ve bunun ancak ABD’nin yardımlarıyla önleyebileceklerini ifade ediyordu²⁹⁶. Böylece Pakistan, ABD’nin Sovyetleri çevreleme politikasının merkezine alınıyor ve askeri ve ekonomik yardımlar için ilk adım atılıyordu.

Fakat Pakistan’a yapılacak yardımlar konusunda en büyük engel Kongrenin nükleer çalışmalarda bulunan Pakistan’a yardım yapılmasını önleyen düzenlemesiydi. 1974 yılında Hindistan’ın nükleer denemelerine paralel olarak Başbakan Zülfikar Ali Butto da Pakistan’lı bilim adamı Abdulkadir Han ile birlikte

²⁹⁶ Christopher van Hollen, “Leaning on Pakistan”, **Foreign Policy**, Sayı 38 (1980), s.35.

uranyum zenginleştirme çalışmalarına başlatmıştı. Bunun üzerine ABD, 1976 yılında yaptığı düzenleme çerçevesinde Pakistan'a ekonomik ambargo uygulanmaya başlamıştı²⁹⁷. Fakat Afganistan'ın işgali ile birlikte bu düzenlemenin aşılması elzem hale geldi. Nükleer çalışmalar Ziya yönetimi altında devam etse de Kongre kararı ile Nisan 1979'da ekonomik ambargo kaldırıldı²⁹⁸.

Ekonomik ambargonun kaldırılmasının ardından Şubat 1980'de Ulusal Güvenlik Danışmanı Brzezinski ve Dışişleri Bakan yardımcısı Warren Cristopher'ın Pakistan'a yaptığı ziyaret gerçekleştirdi.²⁹⁹ Ziyaret sırasında ABD'nin, Pakistan'ın nükleer çalışmalarını durdurması durumunda her türlü ekonomik ve askeri yardımda bulunacağı mesajı iletildi³⁰⁰.

ABD'nin teklifini olumlu karşılayan Ziya'ül Hak, önce uranyum zenginleştirme çalışmalarının barışçıl amaçlarla gerçekleştirildiğini açıklıyor, daha sonra da bu çalışmalar çerçevesinde Libya, Irak ve Fransa ile ilişkilerini askıya alarak ABD ile Pakistan arasında yeniden güçlü bir ilişki kurulmasının sinyallerini vermeye başladı.³⁰¹

Carter döneminde temelleri atılan bu ilişkiler Ronald Reagan'ın iktidara gelmesiyle birlikte yoğunlaşarak devam etti.

Reagan, "Stratejik konsensüs" çerçevesinde Sovyetler Birliği'ni çevreleme politikasını sürdürerek CIA aracılığıyla yürütülen çalışmalar çerçevesinde önemi

²⁹⁷ ABD'nin Nükleer çalışmalar yapan ülkelere her türlü yardım yapmasını engelleyen bu düzenleme için bkz.: "Symington Amadment", http://www.armscontrol.org/act/2000_01-02/rhchart, (Erişim, 18.04.2009).

²⁹⁸ Robert G. Wirshing ve James M. Roherty, "The United States and Pakistan", **International Affairs**, Cilt 58, No 4 (1982), s. 588. Kongre tarafından gerçekleştirilen bu değişiklik tarihinin henüz Sovyetler Birliği'nin Afganistan işgali bir kenara, CIA'nin Pakistan'ın Peşaver şehrinde üslenen mücahitlere yardım götürmeye ve onları eğitmeye başladığı Temmuz 1979 tarihinin de öncesinde olması Pakistan'ın Brzezinski'nin güvenlik kuşağı projesinin bir parçası olduğunu göstermesi bakımından ilgi çekicidir.

²⁹⁹ Joe Stork, "Pakistan's Nuclear Fix", **MERIP Middle East Report**, No. 143, 1986, s.16.

³⁰⁰ **Idem.**

³⁰¹ Joe Stork, **op.cit**, s. 17.

daha da artan Pakistan’la ekonomik ve askeri yardım programlarını uygulamaya koydu.

1982 yılında yapılan ilk yardım programı anlaşması çerçevesinde ABD, Pakistan’a 3.02 milyar dolarlık yardım yapıyordu. Bu yardımla birlikte Pakistan, bölgede İsrail ve Mısır’dan sonra en çok yardım alan ülke konumuna gelmişti. Nükleer enerji çalışmalarına devam ettiği iddiasıyla Hindistan ve İsrail’in tepkisini alsa da önce 1.1 milyar dolarlık silah satışı gerçekleştiren ABD, aynı dönem içerisinde 1.74 milyar doları askeri yardım olmak üzere 4.02 milyar dolarlık yardım paketini kongrede onayladı³⁰².

Pakistan’la ABD arasındaki bu stratejik işbirliği, 1988 yılında Ziya’ül Hak’ın suikast sonucu öldürülmesine kadar devam edecektir.

b. Türkiye

Türkiye, istikrarının bölge politikaları açısından ABD’nin önemli gördüğü ülkelerin başında gelmektedir. Bu hem çoğunluğu Müslüman olan bir ülkenin demokrasi modeli olması bakımından hem de bölgedeki diğer ülkeleri etkileme kapasitesine sahip olması bakımından önemlidir.

Bu nedenle ABD, 12 Eylül 1980 darbesi sonrasında bir taraftan yaptığı resmi açıklamada darbenin anti demokratik olması nedeniyle eleştirirken diğer yandan 12 Eylül öncesi yönetimin ABD ile ilişkileri konusunda istikrarsız olması nedeniyle askeri yönetimi tercih edilebilir bulmuştur³⁰³. Özellikle askeri yönetim döneminde

³⁰² Denniz Kux, **The United States and Pakistan: 1947 – 2000: Disenchanted Allies** , Woodrow Wilson Center Press, 2001.

³⁰³ Özlen Çelebi, “Türkiye – ABD İlişkileri”, Haydar Çakmak (ed.), **Türk Dış Politikası 1919 -2008**, Ankara, Platin, 2008, s. 760.

hem iç politik gelişmelerin hem de gerek ABD ile gerekse bölgedeki diğer ülkelerle ilişkilerini geliştirmesinin ABD'nin bu dönemdeki bölge politikaları ile uyumlu olması bu anlamda önemlidir.

“Stratejik konsensüs” çerçevesinde ABD'nin kapısını çaldığı ilk ülkelerden biri Türkiye olmuş ve özellikle Körfez ülkelerinin güvenliğinin sağlanması açısından Türkiye'den üs talebinde bulunulmuştur. Gerek Yunanistan'ın NATO'nun güney kanadına geri dönmesi konusunda gerekse 1978 tarihli SEİA anlaşmasının onaylanması bakımından aceleci davranan Türkiye, üs konusunda istekli davranmamış ve söz konusu Körfez bölgesinin güvenliğinin Körfez ülkeleri tarafından sağlanması gerektiği açıklaması yapılmıştı³⁰⁴.

Buna rağmen ABD, Türkiye'nin doğusunun Sovyetler Birliği' ne karşı zayıf olduğu gerekçesiyle Çevik Kuvvet için Türkiye'de üs elde edebilmek için görüşmelerini yoğunlaştırdı ve 29 Kasım 1982'de Brüksel'de ABD Savunma Bakan yardımcısı Richard Perle ile General Necdet Öztörün arasında bir *Mutabakat Muhtırası (memorandum of understanding)* imzalandı.³⁰⁵

Her ne kadar imzalanan anlaşma gereği modernleştirilmesi düşünülen havaalanları NATO çerçevesinde kullanılacağı ifade edilse de tüm masraflarının ABD tarafından karşılanıyor olması NATO kapsamı dışında da kullanılabileceğinin işaretiydi³⁰⁶. Böylece Çevik Kuvvet'in Türkiye'ye uzanmasının ilk adımı atılmış olmaktaydı³⁰⁷. Bu daha sonra açıklanacak olan Çevik Kuvvet benzeri bir projenin 1990 – 1991 Körfez savaşı sonrasında Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin'in

³⁰⁴ Ufuk Güldemir, **Çevik Kuvvet'in Gölgesinde Türkiye 1980 – 1984**, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1987, s.134

³⁰⁵ İlhan Uzgel, “ABD ve NATO ile İlişkiler”, Baskın Oran (ed.) **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt II, 4. Baskı, İstanbul, İletişim, 2002, s.47.

³⁰⁶ **Ibid**, s.48.

³⁰⁷ Özlen Çelebi, **Ibid**, s. 762.

Kuzey Irak'taki uygulamaları neticesinde ortaya çıkan mülteci sorununu çerçevesinde ürünü olarak oluşturulacak “çekiç güç” bunun bir yansıması olacaktır³⁰⁸.

c. Suudi Arabistan

Suudi Arabistan'la ABD arasında ilişki daha çok çıkar alışverişi şeklinde gerçekleşmektedir. ABD'nin bölgeden ithal ettiği enerjinin büyük bir bölümünü bu ülkeden sağlaması nedeniyle ABD açısından Suudi Arabistan'ı savunmak kendi ülkesini savunmak kadar önem arz etmekteydi³⁰⁹. Böylece Suudi Arabistan, kendi topraklarının ABD tarafından korunması ve askeri yardım sağlanması karşılığında petrol akışının sorunsuz devam etmesini sağlamaktadır³¹⁰.

Bu karşılıklı çıkar alış-verişinin farklı bir boyutu Richard Nixon döneminde yaşanmış ve ABD'nin bu dönemdeki Ortadoğu politikasının iki temel taşından birisi olmuştur. Bu dönemde ABD'nin Suudi Arabistan'a yaptığı askeri satışların miktarı diğer dönemlerle karşılaştırılamayacak derecede artmıştır³¹¹.

Yemen'deki Sovyet faaliyetlerinin etkisini Suudi Arabistan'a “Sovyet tehdidi” şeklinde sunulmasında başarısız olan Amerikan yönetimi, Ronald Reagan dönemi başladığında Suudi Arabistan'la bu karşılıklı çıkar alış verişinin merkezine Şii tehdidini getirerek Suudi Arabistan'ı “koruma” adına silah satışlarını artırmışlardır. Regan, Suudi Arabistan'ın İran olmasına müsaade etmeyeceğini açıklayarak İran'a

³⁰⁸ Ramazan Gözen, **İmparatorluktan Küresel Aktörlüğe Türkiye'nin Dış Politikası**, Ankara, Palme, 2009, s. 324.

³⁰⁹ Abbas Alnasrawi, “U.S. Foreign Policy in the Middle East,” **Arab Studies Quarterly**, Cilt 11, Sayı 1, (Kış 1989), s. 60.

³¹⁰ **Ibid**, s. 67.

³¹¹ ABD'nin Soğuk Savaş dönemi boyunca Suudi Arabistan'a yaptığı askeri yardımların gelişimi için bkz.: Steven L. Spiegel, Mark A. Heller ve Jacop Goldberg, **The Soviet – American Competition in the Middle East**, D.C., Heath and Company, 1988, ss. 28-29.

karşı Suudileri güçlendirmek amacıyla 1981 yılında beş adet AWACS satışını onayladı³¹².

Bununla birlikte İsrail karşıtı yaklaşımı ve askeri satışların Suudi topraklarında askeri bir varlığa dönüştürülememesi, ABD'nin Suudi Krallığına Mısır ve İsrail kadar güvenmesinin önüne geçmekteydi. Bununla birlikte Reagan dönemi boyunca Afganistan'daki direnişçilere ve İran'a karşı savaşan Irak'a desteği nedeniyle "stratejik işbirliği"nin bir parçası olmuştur³¹³.

1990'da Irak'ın Kuveyt'e girmesi sonrasında Amerikan askerlerini ülkesine davet eden Suudi Arabistan'da ilk kez birliklerini konuşlandırarak askeri bir varlık oluşturmuş olacaktır. Fakat bu durum başta Suudi Arabistan halkı olmak üzere özellikle Afganistan'da direniş hareketi içerisinde yer alan Suudi kökenli Arap Afganların tepkisini çekecektir³¹⁴.

d. Mısır

Mısır, 1977 yılında Enver Sedat'ın aniden Sovyetler Birliği ile yapmış olduğu 1972 Dostluk antlaşmasını feshedip, Sovyet uzmanlarını sınır dışı etmesiyle bir anda Sovyet ekseninden Amerikan eksenine kaymaya başladı. Enver Sedat'ın bu çıkışının ardında 1973 Arap İsrail savaşında kaybettiği toprakları ancak ABD'nin yardımıyla geri kazanabileceğini düşüncesi yatmaktaydı. Öte yandan iç ekonomide yaşadığı sıkıntıları da ABD'den ümit ettiği yardımlarla düzlüğe çıkarabileceğini

³¹² Seth P. Tillman, **Ibid**, s. 121.

³¹³ William Quandt, "**Saudi Arabia in the 1980s**", Washington, Brookings Institution, 1981, ss. 142 – 143.

³¹⁴ Donald Neff, "Bombing in Riyadh", **Middle East International**, Sayı 513, 1995, s. 11.

düşünmekteydi³¹⁵. 1978 yılında Mısır'ı Camp David antlaşmasına götüren de benzer nedenlerdi.

Nasır politikalarının sona erdiğini gösteren liberal ekonomik politikalarla yabancı sermayeyi ülkesine çekmeye çalışan Sedat, Afganistan'ın Sovyetler Birliği tarafından işgali ile birlikte Afganistan'a direnişe yardım konusunda CIA'in en önemli partnerlerinden biri haline geldi. İzlediği ekonomi politikalarıyla ve ABD'den aldığı askeri ve ekonomik yardımlarla ülkesini bir anda ABD'ye bağlayan Sedat, gerek direnişçilere sağladığı Sovyet yapımı silahlarla ve ABD'ye sağladığı askeri üsle Ortadoğu'da çevreleme politikasının temel unsurlarından biri haline geldi.

1981 yılında Enver Sedat'ın radikal İslami Cihad örgütünün bir üyesi tarafından öldürülmesinin ardından Mısır'ın ABD'yle olan ilişkisi Hüsnü Mübarek döneminde de devam etti. Mısır 1990'ların başında ABD yardımını İsrail'den sonra en fazla alan ikinci ülke konumundaydı.

e. Diğer Körfez Ülkeleri ile İlişkiler

Kuveyt, Bahreyn, Umman, Katar gibi küçük körfez ülkeleri nüfuslarının oldukça önemli bir bölümünün Şiilerden oluşması nedeniyle doğal olarak İran'ın devrimci dış politikasının temel hedefi haline gelmişlerdi³¹⁶. Dolayısıyla İran benzeri bir devrimin bu ülkelerde de yaşanması olasıydı.

Özellikle %70'lik Şii nüfusuyla Bahreyn ve %24'lük Şii nüfusuyla Kuveyt devrim ihracının etkilerini en belirgin şekilde yaşayan Körfez ülkelerdi. Fakat

³¹⁵ William B. Quandt, **The United States and Egypt: An Essay on Policy for the 1990s**, Washington, Brookings Institution, 1990, s. 14.

³¹⁶ Shram Chubin, "Iran and Its Neighbours: the Impact of The Gulf War," **Conflict Studies**, Sayı, 204, 1987, s.20.

buradaki hareketliliklerin yaşanmasında Şii nüfusun etkisinden ziyade İran merkezli grupların Şii nüfusu harekete geçirmesi önemli etkendi³¹⁷.

Şii'lerin bu faaliyetleri bir taraftan bölgede rejimlerin güvenliğini tehlikeye atarken diğer yandan mevcut monarşilere karşı ayaklanmalara yol açtı. Örneğin Bahreyn'de Aralık 1981'de İran bağlantılı Bahreyn İslami özgürlük Cephesi yönetime karşı darbe girişiminde bulundu³¹⁸.

Suudi Arabistan'da Kasım 1979'da Kabe'nin işgale uğraması ve güneyde Şii ayaklanmaların yaşanmasından sonra Bahreyn'de ortaya çıkan gelişmeler Körfez ülkelerini "İran tehdidi" ile karşı karşıya bırakmıştı. Bu durumu kendi lehine çevirmek ve bölgedeki askeri varlığını artırmanın bir aracı olarak kullanmak isteyen ABD, Körfez ülkelerine kendilerini savunma isteğinde bulunmuştu. Fakat bir taraftan rejimlerini korumak isteyen Körfez ülkeleri diğer yandan ABD'ye bağımlı hale gelmek istemediklerini ifade ediyorlardı³¹⁹.

Fakat ABD'nin Umman'da bulunan üssüne ses çıkarmayan Suudi Arabistan önderliğinde Körfez ülkeleri 25 Mayıs 1981'de Merkezi Abu Dabi'de olan Körfez İşbirliği Konseyi'ni kurdular. Her ne kadar Körfez ülkeleri kendilerini İran devriminin yayılmasına karşı korumak amacıyla bu işbirliği kurulmuş görünse de bölgede ABD'nin silah deposu haline gelen Suudi Arabistan önderliğinde kurulmuş olması ABD'nin bölge ülkeleri arasında işbirliğinin geliştirilmesi yönündeki politik yaklaşımıyla uyumlu bir gelişmedir.

³¹⁷ Joseph Kostiner, "Shi'i Unrest in the Gulf" Martin Kramer (ed.) **Shi'izm, Resistance and Revolution**, Boulder, Westview, 1987, s. 177 – 178.

³¹⁸ Shram Chubin, "The Islamic Republic's Foreign Policy in the Gulf", Martin Kramer, **op.cit.** ss. 165 – 166.

³¹⁹ Aktaran, Tayyar Arı, **İran, Irak, ABD ve Petrol**, 2. Baskı, İstanbul, Alfa, 2007,...s. 261.

2. Çevik Kuvvet (Acil Müdahale Gücü)'in Kurulması ve Geliştirilmesi

Çevik Kuvvet (RDJTF – Rapid Deployment Joint Task Force), kuruluşunda ve Körfez bölgesine konuşlandırılmasında Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesiyle bağlantılı olarak uygulamaya koyduğu askeri politikalarından biri olduğu ifade edilebilir. Zira Afganistan tuzağına Sovyetler Birliği'nin çekilmesinin tek nedeni Sovyetler Birliği'ne kanlı Vietnam'ı yaşatmak değil; aynı zamanda ABD'nin Ortadoğu'da askeri bir varlık oluşturabilmesinin bir gerekçesini oluşturmasıydı. Amerikalı yetkililer Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmemesi durumunda RDJTF'nin kurulamayacağını açıkça ifade etmektedirler³²⁰. Dolayısıyla İslami direniş hareketlerinin Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesine yol açan faaliyetleri sadece Güney Asya'yı değil; aynı zamanda Ortadoğu bölgesini de etkilediği söylenebilir.

ABD'nin Ortadoğu'daki askeri varlığının Carter doktrini ile formüle edilerek 1980 yılında kurulan RDJTF'nin geliştirilmesi Reagan yönetiminin “stratejik konsensüs” çerçevesinde Ortadoğu politikalarının askeri ayağını oluşturmaktaydı³²¹. Kuruluş gerekçesinin İran'ın Sovyetler Birliği'nin işgal edilmesinin önlenmesi olarak belirlenmesi nedeniyle “Sovyet tehdidinin” süreklilik arz etmesini önemli kılmaktaydı³²². RDJTF'nin kuruluşunun temelinde ABD'nin bölgedeki çıkarları aleyhine ortaya çıkacak gelişmeleri önleme amacı olmasına rağmen 1983 yılında RDJTF için hazırlanan rapor da Çevik Kuvvet'in kuruluş gerekçesini İran'ın Sovyet

³²⁰ Diego Cordovez ve Selig S. Harrison, *Ibid*, s. 54.

³²¹ Charles J. Kupchan, *The Persian Gulf and the West : The Dilemmas of Security*, Boston, Allen and Unwin, 1987, s.141.

³²² Jeffrey Record, “The Rapid Deployment Forces: Problems, Constrains, and Needs,” *Annals of The American Academy of Political and Social Science*, Sayı 457, (Eylül 1981), s. 110.

işgalinden korumak olduğu ifade edilmektedir³²³. Dolayısıyla bu askeri varlığın geliştirilmesi için de “Sovyet tehdidinin” sıcak tutulması gerekmektedir.

RDJTF iki koşul üzerine temellendirilmişti³²⁴: Birincisi, Körfez bölgesindeki ABD’nin hayati çıkarlarının “tehdit” altında olması. İkincisi ise bu çıkarları koruyacak askeri bir varlığın olmaması. Zira Nixon’ın “iki sütunlu” politikasının İran İslam devrimiyle birlikte çökmesinin ardından Suudi Arabistan’ın zayıf askeri yapısı nedeniyle ABD, bölgede çıkarlarını koruyacak bir askeri gücün yetersizliğini öne sürmekteydi³²⁵.

Fakat kuruluşunda gerekçe oluşturan bu nedenlerin ötesinde RDJTF, uzun vadeli bir stratejinin ürünüydü ve temeli 1977’de NATO ve Kore’deki birliklerden bağımsız bir hareketli gücün oluşturulmasını öneren Başkanlık direktifine kadar uzanmaktaydı³²⁶. Carter Doktrini’nde Sovyet tehdidinin varlığında “*ABD’nin bölgedeki çıkarlarını askeri seçenekleri de içeren tedbirler ...*” şeklinde formüle edilmesi RDJTF’nin ilanından öte bir şey değildir³²⁷. Dolayısıyla Sovyetler Birliği’nin Afganistan’ı işgal etmesine yol açan İslami direniş hareketi’nin RDJTF’nin kuruluşunda rolü oldukça önemlidir. Zira Amerikalı bir yetkili eğer Afganistan işgal edilmeseydi RDJTF’nin kurulmasının mümkün olmayacağını ifade edecektir³²⁸.

Böylece 1 Mart 1980’de Merkezi Florida’nın Mac Dill Hava Gücü Üssü’nde kurulan Çevik Kuvvet başlangıçta 165.000 personel içermekteydi. Ocak 1983’te

³²³ “Rapid Deployment Forces Policy and Budgetary Implications,” <http://www.cbo.gov/ftpdocs/50xx/doc5057/doc07a.pdf>, 28.12.2009, s. 11.

³²⁴ **Idem.**

³²⁵ Sanford Lackoff, “Power and Limit: U.S. Strategic Doctrine in the Middle East”, Aural Brown (ed.) **The Middle East in Global Strategy**, Boulder, Westview Press, 1987, s. 80.

³²⁶ E. Asa Bates, “The Rapid Deployment Forces: Fact or Fiction” **Journal of Royal United States Institute for Defense Studies**, (Haziran 1981), s. 23.

³²⁷ “The Rapid Deployment Forces: Policy ...”, s.4.

³²⁸ **Idem.**

Reagan yönetimi tarafından ABD Merkez Komutanlığı'na (CENTCOM) dönüştürülen RDJTF, 1983 yılında 222.000 ve daha sonraki yıllarda 444.000 personele ulaşacaktır³²⁹.

Fakat bunun sağlanması için bir taraftan Sovyetler'in Afganistan'daki varlığı önemli rol oynarken, diğer yandan Irak İran Savaşı'nda İran'ın üstünlüğünün yarattığı radikal Şii İslam'ın yayılma tehdidinin (2.senaryo) ABD'nin bölgeye daha fazla doğrudan müdahale imkanı tanınması dolayısıyla katkısı büyük olacaktır. Çünkü Sovyet tehdidi bağlamında kurulmuş olsa da Albert Wohlstetter tarafından *“bölgedeki şeyliklere bölge içi ya da bölge dışından gelecek saldırılara karşı korumak”* olarak belirlenen amacı bölge içi tehdit olarak İran'a gönderme yapmaktadır³³⁰.

B. SOVYET TEHDİDİ: ABD'NİN AFGAN POLİTİKASI ve RADİKAL İSLAM

Sovyet birlikleri 25-27 Aralık 1979 günlerinde Afganistan'a girdiğinde Sovyetler Birliği müdahaleyi uluslararası kamuoyunu Afganistan'daki rejimin istikrarını sağlamak için gerçekleştirdiğine ikna etmeye çalışmaktaydı. Buna karşılık Amerikan yönetimi Sovyetlerin bu müdahalesini İkinci Dünya Savaşından itibaren dünya barışına vurulan en ciddi darbe olarak nitelendiriyor ve Sovyetlerin Körfez

³²⁹ Nader Entasser, “Super Powers and Persian Gulf Security: The Iranian Perspective” Cilt 10, Sayı 4, (Ekim 1988), s.1436.

³³⁰ Aktaran Ramazan Gözen, **Ibid**, ss. 323-324.

bölgesine inme yönündeki tarihsel ihtiraslarını gerçekleştirme girişimi olduğunu öne sürüyordu.

Afganistan işgalinin Sovyetler Birliği'nin uzun vadeli politikalarını ilk adımı olduğunu ve bunun sonrasında İran ya da Pakistan üzerinden Körfez'e inmeyi hesapladığını söylemek abartılı bir yorum olarak görmek mümkündür³³¹. Bununla birlikte Sovyetlerin bu adımlarını gerçekleştirme niyetinde olduğu varsayımı kabul edilse bile en azından bunu gerçekleştirebilmesinin bölgeyle olan bağlantıları bunun kolay olmadığını göstermektedir³³². Örneğin bölgede en güçlü ilişki içerisinde olduğu Irak, kendi çıkarları doğrultusunda Sovyetlerin Afganistan'a girmesine en sert tepki gösteren ülke olmuştur.

Fakat ABD, "stratejik konsensüs" çerçevesinde Sovyetler Birliğinin sonraki adımının ne olduğunu değil, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'daki pozisyonunun ne anlama gelebileceği ile ilgilenmektedir. ABD'nin başlangıcından itibaren Afganistan politikasındaki en temel stratejisi, gerek Avrupa'daki gerekse Ortadoğu'daki müttefiklerini "Sovyet tehdidi" gözlüğü ile bakmalarını sağlayarak bir taraftan müttefiklerinin ABD eksenindeki konumlarını korumaya³³³; diğer yandan da Ortadoğu'yu kuşatmanın bir aracı olarak kullanmaya çalışmaktaydı³³⁴.

Ronald Reagan, 20 Ocak 1981'de işbaşına gelmesiyle birlikte Carter yönetiminin diğer konularda olduğu gibi Afganistan'da da benzer politikaları şiddetini artırarak devam edecekti.

³³¹ Robert H. Johnson, "Persian Gulf in the U.S. Strategy: A Skeptical View" **International Security** , Cilt 14, Sayı 1 (Yaz 1989), s. 126.

³³² Jonathan Steele, **"Soviet Power The Kremlin's Foreign Policy Brezhnev to Andropov**, New York, Simon and Shuster, 1983.

³³³ Raymond L. Garthoff, **Detente and Confrontation American Soviet Relations from Nixon to Reagan**, Washington D.C., Brookings, 1985.

³³⁴ ABD'li yetkililer, Afganistan işgali olmasaydı, Çevik Kuvvet'in kurulmasının mümkün olmayacağını ifade etmişlerdir.

Afganistan'da benimsenen iki temel politikadan birincisi, Afganistan'ın Sovyetler Birliği'nin Vietnam'a dönüştürülmesidir. Bunun yapılabilmesi için de Afganistan savaşının bir denge içerisinde devam etmesini sağlayacak şekilde sürekliliğini sağlamaktı³³⁵. İkincisi ise nihai noktada Sovyetler Birliği'nin Afganistan'dan tamamen çekilmesini sağlamaktı

Bu nedenle radikal İslami direniş hareketi, Reagan döneminde de ABD'nin Afganistan politikasındaki merkeziliğini korumuştur.

1. ABD'nin Radikal İslamcı Gruplarla İttifakı

Afganistan'da direniş, Pakistan'ın Peşawer kentinde üslenen yedi İslamcı Parti tarafından örgütlenmekte ve bu yedi partiden üçü ılımlı/gelenekselci bir yaklaşım benimserken diğer dört parti radikal/fundamentalist olarak nitelendirilmekteydi. Afgan direniş hareketinin başını çeken Burahannedin Rabbani'nin Cemiyeti İslami Partisi ve Gülbeddin Hikmetyar'ın Hizb-i İslami Partisi bu gruplar içerisinde en radikal eğilimli olan partilerdi.

ABD'nin gerek devlet yaklaşımları gerekse İslam'a bakışları dolayısıyla ittifak kurma konusunda daha tercih edilebilir olan ılımlı/gelenekselci partiler yerine radikal grupları tercih etmesi başlangıçta bir tercihten öte zorunluluk olarak görülmüştür. Gelenekselci partilerin ve organizasyon yapılarının zayıf olması ve liderlerinin kendi grupları üzerinde yeterli otoriteye sahip olmamaları ABD'nin Afganistan'daki çıkarlarını gerçekleştirmesi açısından yetersiz görülmekteydi³³⁶. Bu

³³⁵ Diego Cordovez ve Sallig S. Harrison, *Ibid*, s.103.

³³⁶ Mohamad Yousaf ve Mark Adkin, **Afgansitan The Bear Trap. The Defeat of A Superpower**, Havertown, Casemate, 2001, s. 27; Hafizullah Emadi, **State, Revolution, and Superpowers in Afghanistan**, New York, Preager, 1990, s.99.

nedenle ABD, CIA aracılığı ile yürüteceği politikalarında daha çok radikal gruplarla işbirliği halinde olmuştur.

Bununla birlikte radikal gruplar içerisinde de bir ayrıma gidilerek gerek ABD gerekse Pakistan’la birlikte diğer müttefik ülkelerin yardımlar konusundaki en büyük tercihi radikal partiler arasından Gülbeddin Hikmetyar’ın Hizbi İslami’si oldu.

Hikmetyar, görüşleri demokrasi ile tamamen zıt olan, buna mukabil devlet ve cihat konusunda en radikal yaklaşımı benimsemekteydi.³³⁷ Buna mukabil, İslam devleti yaklaşımı bakımından fundamentalist olarak nitelendirilen Rabbani’nin Cemiatı İslami Partisi, Hizb-i İslami ile karşılaştırıldığında daha ılımlı bir yaklaşım benimsemekteydi.³³⁸ Buna rağmen ABD ve müttefiklerinin “Afgan cihadı” için sağladığı her türlü yardım kaynağından Hikmetyar ve Hizb-i İslami partisi en yoğun bir şekilde finansal ve askeri techizat bakımından istifade etti.

Bu durumun ortaya çıkmasında bir çok neden rol oynamıştır.

ABD’nin Ortadoğu’da radikalleşmeye karşı verdiği mücadelesiyle çelişen bu tutumun en temel nedeni Sovyetler Birliği’ne karşı izlemiş olduğu politikada yatmaktadır. Kendisinin Vietnam’da yaşadığı hezimetini Sovyetler Birliği’nin Afganistan’da yaşamasını isteyen ABD, bir taraftan askeri kayıplarının yüksek olmasını; diğer yandan da işgalin ekonomik maliyetinin de yüksek olmasını istemekteydi. Bu nedenle yardımların kime gittiğinden çok yardım ulaştırılanların anti Sovyet ya da anti Komünist olup olmamasıyla ilgilenmekteydi.³³⁹

³³⁷ Hikmetyar, vermiş olduğu bir röportajda, demokrasi ile İslam devletinin asla birbirleri ile uyuşamayacağını ve kurulacak İslam devletinin katı bir yapıya sahip olacağını ifade etmektedir. Bkz.: Hafizullah Emadi, **Ibid**, s.100.

³³⁸ Mohammad Yousaf ve Mark Adkin, **Ibid**, ss. 27 – 28.

³³⁹ Andrew Hartman, “Red Template: United States Policy in Soviet Occupied Afghanistan”, **Third World Quarterly**, Cilt 23, Sayı 3 (2002), s. 480.

ABD'nin radikal unsurları desteklemesinin bir diğer nedeni İslami direniş hareketinin Sovyetler Birliği'ne ve Afganistan ordusuna karşı verdiği savaşta ekonomik kaynağa ihtiyaç duyduğu kadar savaştan insan kaynağına da ihtiyaç duyulmasıydı. Bu nedenle CIA aracılığı ile Afganistan'da savaşmak üzere gelen savaşçıların çoğu diğer devletlerdeki radikal unsurlardı. Bu savaşçıları Afgan cihadına angaje edebilmenin yolu Peşawer'deki radikal grupları desteklemekten geçmekteydi. Reagan, göreve gelir gelmez CIA'nin başına atadığı William Casey'in Pakistan ziyaretinin ardından yaptığı ilk şey dünyanın diğer bölgelerinden radikal olup olmadığı önemli olmaksızın Müslümanların Afgan cihadına katılmak üzere bölgeye ulaşmasını sağlamak olmuştur. Önemli olan “Şer İmparatorluğu”nun Afganistan'da bataklığa saplanmasıydı ve bu nedenle kim gelirse gelsin, ABD ve müttefikleri tarafından kabul görmekteydi.³⁴⁰

ABD'nin, Afgan cihadında radikal grupları ve özellikle Hikmetyar ve Hizb-i İslami Partisinin desteklemesinde başta Pakistan olmak üzere müttefik ülkelerin tercihleri de önemli rol oynamıştır.³⁴¹

Mevdudi tarafından kurulan Cemaat-i İslami Partisi'yle Hikmetyar'ın Hizb-i İslami Partisi arasında çok fazla bir etkileşim olmamasına rağmen, Afgan Cihadının baş aktörü olan Pakistan İstihbarat Teşkilatı (ISI)'nın Başkanı Ahtar Abdurrahman Han'ın Hikmetyar'la aynı etnik kimlikten geliyor olması Pakistan'ın Hikmetyar'ı desteklemesinde önemli rol oynamıştır.³⁴²

Bununla birlikte daha da önemlisi Sovyetler Birliği'nin çekilmesinden sonra Afganistan'la Pakistan arasında İngiliz mirası olan Peştunistan sorununun

³⁴⁰ Andrew Hartman, *Ibid*, 181.

³⁴¹ Olivier Roy, *Afghanistan From Holy War to Civil War*, Princeton N.J. Darwin Press, 1995, s. 79.

³⁴² *Ibid*, s. 81.

giderilmesinde avantaj sağlama isteğinin daha etkili olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla direnişe üs vazifesi gören Pakistan'ın bu konudaki tercihi belirleyici olmuştur.

Suudi Arabistan da Hikmetyar'ı desteklemiş fakat bu tercihte diğer ülkelerden farklı olarak İran'la yaşanan mezhep çatışması daha baskın bir rol oynamıştır. Her ne kadar Pakistan'da bulunan Ehl-i Hadis grubu aracılığı ile cihadın içinde etkisini gösteriyor olsa da direniş hareketi içerisinde Hizb-i İslami'den daha etkin bir aktivizme sahip olan Burhaneddin Rabbani'nin İran'la olan diyalogu ve Farsça konuşan Tacik kökenli olması Suudiler ideolojik tercihle Hikmetyar'ın partisini desteklemiştir.³⁴³ Afgan direnişi arasında Vahabizmin yayılması arzusu da geleneksel Sufi tarikatlara karşı radikal grupları desteklemiştir.

El Ezher eğitilmiş olan Gulam Muhammed Niyazi ve Burhaneddin Rabbani'nin Müslüman Kardeşler bağlantısı, Enver Sedat'ın teşvikiyle Afganistan'a gelen *Arap Afganların* Afganistan Cemiat-i İslami partisine finansal ve askeri teçhizat yardımlarında etkin bir role sahiptir. Bununla birlikte Afgan Cihadına katılan ve daha sonra El Kaide'nin önemli isimlerinden biri olacak olan Abdullah Azzam, Rabbani ve Hikmetyar'ın partilerini birleştirme konusunda çaba sarf etmiştir.

Böylece ABD, kendi tercihleri ile müttefiklerin tercihlerini uyumlu hale getirerek CIA sistemini kurmuş ve Afgan direniş hareketinin istediği şekilde yürümesini sağlamıştır. Bununla birlikte Batılı bir ülke ile İslamcı grupların uzun vadeli çıkarlarının uyuşmayacağını farkında olan ABD, bu ittifakın kısa süreli olduğunu görmekte olan fakat Ortadoğu politikasını “Sovyet tehdidi” merkezli

³⁴³ **Ibid**, ss. 84 – 85.

kurgulayan ABD, radikal gruplarla pragmatik bir ittifak kurmuştur.³⁴⁴ Çünkü Hikmetyar gibi radikal İslamcılar, Sovyetler Birliği'nden nefret ettiği kadar ABD'den de nefret etmekteydi.³⁴⁵ Bu kısa süreli ittifak sona erdiğinde özellikle Hikmetyar'ın silahı ABD ve Batı'ya dönecektir.

2. CIA'nın Afgan Cihadındaki Rolü

CIA, Afgan direnişçilerinin Sovyet ve Afgan ordularına karşı verdiği mücadelede doğrudan yer almak istememekteydi.³⁴⁶ Bunun nedeni ABD'nin, Soğuk Savaş boyunca olduğu gibi bu savaşta da doğrudan Sovyetler Birliği ile karşı karşıya gelme riskini almaktan uzak durmak istemesiydi.³⁴⁷ Bunun yanı sıra dünya üzerindeki Amerikan karşıtlığının yoğunlaşmaması için de CIA, olabildiğince cihadın dışında hareket edecektir. Bunun yerine müttefik ülkeleri harekete geçirmek, Reagan yönetimi tarafından tercih edilen bir strateji olacaktır.³⁴⁸

CIA, Afgan cihadı boyunca iki konuda koordinasyon görevi üstlenmiştir. Birincisi ABD başta olmak üzere dünyanın değişik bölgelerinden gelen finansman ve askeri techizatların Pakistan'a ulaştırılması. İkincisi Afgan cihadının jeopolitiğinden istifade ederek özellikle Ortadoğu'daki Müslüman ülkelerden Afganistan'da savaşıcak insan kaynağının sağlanması.

³⁴⁴ Charles G. Cogan, "Partners in Time: The CIA and Afghanistan since 1979", **World Policy Journal**, Cilt 10, Sayı 2, (Yaz 1993), s. 75.

³⁴⁵ Tim Weiner, **Blank Check: Pentagon's Black Budget**, New York, Waner Books, 1990, s. 149 – 150.

³⁴⁶ Mohammed Yousaf ve Mark Adkin, **Ibid**, ss. 81 – 82.

³⁴⁷ Andrew Hartman, **Ibid**, s. 468.

³⁴⁸ John Prados, **Presidents' Secret wars: CIA and Pentagon Covert Operations since World War II**, s.467.

a. Afgan cihadının jeopolitiği

Cihat kavramı, insanların dini duygularına hitap etmesi nedeniyle harekete geçirici bir özelliği bünyesinde barındırmaktadır³⁴⁹. Fakat Ocak 1981’de yapılan toplantıda İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) uluslararası nitelik taşıyacak bir “cihat” kararı almaktan kaçınmıştı. Bu durumun nedeni bazı İslam ülkelerinin Sovyetler Birliği ile ilişkilerini sürdürmesiydi. Bu nedenle uluslararası İslamcı örgütlenmeler dünya çapında bir cihat çağrısında bulunmuştu³⁵⁰.

Afgan cihadının jeopolitik önemi ABD’nin müttefik ülkeleri harekete geçirmesinde önemli rol oynamıştır. Bir kere Afganistan’daki direniş, İKÖ nezdinde “ateist” bir devlete karşı vermiş olduğu mücadele nedeniyle bir meşruiyet kazanmıştı. İslam Devriminden itibaren İran’ın devrim ihracı politikası gütmesi ve Sovyet işgalinin yaratmış olduğu fırsattan istifade etme yolunu seçmesi Ortadoğu’da yaşanan Sünni – Şii çatışmasının bir benzerinin Afganistan’da ve özellikle direnişçilerin örgütlendiği Peşaver’de yaşanması bu meşruiyetin temelini oluşturmaktaydı³⁵¹. İkincisi Afganistan’ın işgalinin ABD’nin bölgesel çıkarları açısından ne anlama geldiğinin “farkında” olan Pakistan, Suudi Arabistan ve Mısır, ABD ile işbirliği konusunda hevesli davranmışlardı. Henüz işgal öncesinde Pakistan Devlet Başkanı Ziya’ül Hak’ın ABD’ye Afganistan’daki cihadın yönetimine dair stratejik önerilerini ABD’ye göndermesi bunu açıkça göstermekteydi³⁵².

³⁴⁹ Ralph H. Magnus ve Eden Naby, **Afghanistan Mullah, Marx and Mujahid**, Oxford, Westview Press, 1998, s. 136.

³⁵⁰ **Ibid**, s. 67.

³⁵¹ **Idem**.

³⁵² Dennis Kux, **Ibid**, ss. 261 - 262.

Diğer yandan ABD gibi Ortadoğu'nun diğer ülkeleri de Afganistan üzerinden Orta Asya'ya kendi ideolojilerini (Vahabizm/Şiiizm) yayabilme fırsatının farkındaydı.

Mısır'ın Camp David anlaşması nedeniyle özellikle Arap ülkeleri tarafından dışlanmasından sonra İslam ülkeleri arasında öne çıkma düşüncesi hem Irak'ın hem de Pakistan'ın Afgan cihadını bu amaç doğrultusunda kullanabilmek amacıyla Afgan direniş hareketine destek verme konusunda harekete geçmelerine neden olmuştu.

Sovyet ordusuna karşı gerçekleştirilen Afgan cihadının bu ve benzeri özellikleri CIA'nin, ABD'yi Sovyetler Birliği ile karşı karşıya getirme riski nedeniyle savaşın içine doğrudan müdahil olmaksızın stratejilerini gerçekleştirme imkanı vermekteydi.

Nitekim Sovyet birliklerinin Afganistan'a girmesinden hemen sonra Brzezinski, Mısır, Pakistan ve Suudi Arabistan'ın başkentlerine bir mesaj yollayarak harekete geçmelerini sağlamıştı³⁵³. Böylece savaşı organize etmek isteyen fakat savaşın içine dahil olmak istemeyen ABD, bu sayede CIA'nin koordinasyon görevi üstleneceği bir sistem kurarak tek bir kayıp bile vermeden Sovyetlere karşı yürüttüğü politikasını başarıya ulaştıracaktı.

b. CIA Sistemi

Temmuz 1979 yılında Carter, imzaladığı başkanlık direktifiyle birlikte CIA'ya Afganistan'da her türlü faaliyet imkanını tanıyordu³⁵⁴. Bu çerçevede oluşturulan

³⁵³ John K. Cooley, **Unholy Wars Afghanistan, America and International Terrorism**, 3. Baskı, London, Pluto Press, 2002, s. 19.

³⁵⁴ Robert Gates, **From the Shadows: The Ultimate Insider's Story of Five Presidents and How They Won the Cold War**, London, Simon and Shuster, 2007, ss. 149 – 150.

sistemde CIA koordinasyon görevi üstlenmekteydi. CIA sistemi üç ana unsurdan oluşmaktaydı. Birinci unsur finansal ve askeri yardımların sağlandığı ülkeler oluşmaktaydı.

Mısır, Suudi Arabistan, Çin, İngiltere ve ABD başta olmak üzere Afgan cihadının jeopolitiğinden istifade etmek isteyen tüm ülkeler bir şekilde yardımlarını bu sisteme dahil ettiler. Özellikle Mısır ve Çin Sovyetler Birliği ile önceki dönemlerdeki askeri ilişkileri nedeniyle Afgan cihadına sağlanan askeri yardımların sağlanmasında oldukça önemli bir konumdaydılar. CIA'nin savaşa doğrudan dahil olma riski nedeniyle mücahitlere ulaştırılan silahların Sovyet yapımı olması tercih edilmekteydi. Öte yandan İsrail, Mossad aracılığı ile İran ve Çin'i bir araya getirerek Afgan cihadı konusunda katkılarını sağlamaya çalışmaktaydı.³⁵⁵

Bu durumda CIA'ya düşen bu finans kaynaklarını silaha dönüştürmektir. Savaşın askeri techizatını daha çok Sovyet yapımı silahlarla karşılamaktaydı³⁵⁶. CIA bu nedenle Mısır'a finansman sağlayarak Sovyet modeli silahlar üretmesini sağladı. Diğer yandan Çin ve bazı Avrupa ülkeleri de Sovyet yapımı silahların savaşa akışını sağladı. 1982 İsrail işgali sonrasında yapılan BM kararı gereği silahsızlandırılan Filistin Kurtuluş Örgütü'nden elde edilen silahlar da Afgan cihadında kullanılmak üzere buraya aktarılmıştı. Afgan cihadında direniş hareketinin en önemli ihtiyaçlarından biri Afgan ve Sovyet ordusuna karşı mücadele edecek savaşçı ihtiyacıydı. Bu durumda CIA'nin yapması gereken şey müttefik ülkelere ulaşarak bu ülkelerde cihat için hazır olan radikal unsurların cihat alanına transferiydi. CIA ve ISI koordinasyonunda Amerikalı Müslümanlar da dahil dünyanın her yerinden mücahitler Afgan cihadına dahil edildi. 1982 – 1992 arasında dünyanın 40

³⁵⁵ John K. Cooley, **Ibid**, 54.

³⁵⁶ Diego Cordovez ve Salig S. Harrison, **Ibid**, ss. 68 -69.

ülkesinden yaklaşık 35 000 radikal Müslüman Afgan cihadına iştirak etmek için Pakistan'a ulaştırıldı.³⁵⁷

CIA sisteminin ikinci ana unsurunu Pakistan oluşturmaktaydı. Pakistan gerek coğrafik konumu itibari ile gerekse Sovyetler Birliği ile uzun sınırlarının olması ve bu nedenle “Sovyet tehdidinin” hedefi olma olasılığı nedeni ile Afgan cihadına yardım konusunda CIA ile işbirliği yapmaya hevesli davrandı. Bunun için tek şartı diğer ülkelerden ulaşacak yardımların Pakistan ve istihbarat teşkilatı ISI aracılığı ile direnişçilere ulaştırılmasıydı. Savaşın doğrudan içine dahil olmak istemeyen ABD tarafından da kabul edilince, Müslüman Kardeşlerin ve El Hadis örgütünün kendi bağlantıları haricinde tüm yardımlar Pakistan'ın ISI teşkilatı üzerinden mücahitlere ulaştırıldı.

Her ne kadar direnişçilere ulaştırılacak yardım mekanizmasında dağıtım ağı kendi çıkarları doğrultusunda Pakistan üstlenmiş olsa da silahların ne şekilde nasıl sağlandığı sorgulanmıyor ve bunu CIA gerçekleştiriyordu³⁵⁸.

Sistemin üçüncü unsurunu ise İslamcı direniş partileri oluşturmaktaydı. Savaş alanında mücadele savaşçıların gelen yardımlardan alabilmelerinin tek yolu Pakistan tarafından tanınan Peşaver merkezli yedi direniş partisinden katılmış olmağı. Böylece Pakistan hem direniş örgütlenmesini hem de dağıtılan yardımları kontrol altına alabilmekteydi.

Böylece Üçüncü ülkelerden sağlanan, ekonomik ve askeri yardımların yanı sıra savaşacak cihatçılar Pakistan'da koordine edilerek partiler aracılığı ile savaş alanına ulaştırılmaktaydı. Kimi yazarlarca CIA boru hattı da denilen bu sistem CIA'nın koordinasyonunda Sovyetler Birliği'nin çekilmesine kadar devam etti.

³⁵⁷ Ahmad Rashid, “The Taliban: Exporting Muslim Extremism”, **Foreign Affairs**, Cilt 78, Sayı 6 (Kasım/Aralık 1999), s. 31.

³⁵⁸ Mohammed Yousaf ve Mark Adkin, **Ibid**, s. 105.

3. Kanlı Çevreleme: ABD'nin Afgan Savaşındaki Stratejisi

ABD'nin Afgan savaşında izlediği üç temel stratejinin olduğunu söylemek mümkündür. Birincisi Pakistan'ın da çıkarına olan savaşın bir denge içerisinde götürülmesiydi. Başka bir ifade ile Sovyetler Birliği'ni provoke edecek, Pakistan üzerine gelmesine neden olacak şekilde savaşın dengesizleşmesinin önüne geçilmesidir. ABD aynı zamanda Sovyetler Birliği'ne Vietnamı yaşatmak istemektedir³⁵⁹. Bu strateji, Afgan savaşının bir “*yıpratma savaşı*”³⁶⁰ dönmesine yol açacaktır.

İkincisi Afganistan'daki direniş hareketinden istifade ederek savaşın ve İslamcı ideolojinin propaganda ve gerilla taktikleri uygulayarak Sovyetler Birliği'nin Orta Asya Cumhuriyetlerine sızma stratejisidir.

Üçüncüsü ise Sovyetler Birliği'nin bu yıpratma savaşı sonucunda Afganistan'dan kendi sınırlarına çekilmesini (*rollback*) sağlamaktır. Fakat bu çekilmenin birinci stratejiyle bağlantılı olarak olabildiğince Afganistan'a girmesinin bedelinin olabildiğince ağır bir şekilde olabilmesinin sağlanması hedeflenmektedir. Bunun için de Stinger füzeleri mücahitlere 1986 Güzünde ulaştırılacaktır.

a. Yıpratma Savaşı

27 Aralık 1979'da Sovyet birliklerini Afganistan'a girdiğinde dönemin Ulusal

³⁵⁹ İgor Gali (et. al.), *Sovyetler Birliği Neden / Nasıl Yıkıldı?* (Çev.: Arif Berberoğlu), Ankara, Phoneix, 2008, s. 149.

³⁶⁰ Yıpratma savaşı, savaşın, iştirak eden tarafların savaşın tüm boyutları bakımından zarar gördüğü bir hale dönüşmesidir.

Güvenlik Danışmanı Brzezinski Başkan Carter'a gönderdiği mesajda Sovyetler Birliği'ne Vietnamı yaşatmanın vaktinin geldiğini ifade etmekteydi. Brzezinski, Afganistan'ın doğusunda Şiilerin yoğun olduğu bölgede Taraki–Amin rejimine karşı ayaklanması sonrasında bunun ışığını görmüştü³⁶¹. Böylece Temmuz 1979'da Başkan Carter tarafından imzalanan Başkanlık direktifi ile birlikte CIA, bölgedeki çalışmalarını yoğunlaştırmış ve bir taraftan Peşaver'de üslenen İslamcı direnişçilere destek sağlarken diğer taraftan Brzezinski müttefik ülkelerle görüşmeler yaparak onları Afgan cihadına kanalize etmeye çalışmıştı. Fakat İran'da yaşanan rehineler krizi nedeniyle Carter yönetimi Afganistan'a odaklanamayınca Afganistan'ın Vietnamlştırılması görevi Ronald Reagan yönetimine düşecekti.

Reagan göreve başlar başlamaz kendisi gibi aşırı Sovyet karşıtı olan William Casey'i CIA'in başına atamış ve üstün yetkilerle donatmıştı. Bu atama Afganistan politikasının daha da sertleşeceği anlamına gelmekteydi³⁶².

Dışişleri Bakanı Alexander Haig William Casey ile görüşmesinde, Sovyetler Birliği'ne karşı bir savaşın kazanılmasını arzu ettiğini ifade etmişti. Sovyetler Birliği ile doğrudan karşı karşıya gelinmiş olmasa da Üçüncü Dünya'nın çeşitli yerlerinde vekalet savaşları (*proxy war*) yürütölmekteydi. Fakat Alexander Haig'in kastettiği Afganistan savaşıydı³⁶³.

Fakat kongrenin kontralar için ayrılan ödenekte artışı onaylamaması üzerine Reagan yönetimi CIA'in faaliyetlerini kolaylaştırmak amacıyla Afganistan savaşı öncesine kadar 9 milyar dolar olan örtölü ödeneği (*black budget*) Reagan döneminde 36 milyar dolara çıkarılmıştı³⁶⁴.

³⁶¹ Diego Cordovez ve Salig S. Harrison, **Ibid**, s. 35-36

³⁶² Diego Cordovez ve Salig S. Harrison, **Ibid**, s.102.

³⁶³ Bob Woodward, **Ibid**, ss. 89-90.

³⁶⁴ John K. Cooley, **Ibid**, s. 88.

Başta Suudi Arabistan olmak üzere diğer müttefik ülkelerden finansman ve silah yardımı artarak devam etmekteydi. Çoğu Sovyet yapımı olan silahlar, Mısır, Çin ve Avrupa'dan sağlanmaktaydı. Ayrıca Mısır'a CIA, Sovyet modeli silah üretmesi için finans desteğinde bulunmuştu.

Silahların Sovyet yapımı olmasının nedeni Sovyetler Birliği'yle doğrudan karşı karşıya gelinecek durumlarla karşı karşıya kalmaktan sakınmak içindi. Fakat 1982 yılında Sovyet ordusuna karşı mücadele eden Mücahitlerin silahları yetersiz kalmaktaydı.³⁶⁵ Özellikle Mısır'dan gelen silahların bir çoğu kullanılamaz durumdaydı. Bu durum Cumhuriyetçi senatörlerin tepkisini çekmiş ve ABD'nin Afganistan yardımlarının yetersiz olduğunu ve savaşın kazanılması için bunun geliştirilmesi gerektiğini ifade etmişlerdi. Fakat William Casey, bu savaşın bir "yıpratma savaşı" olduğunu ve mevcut silahların da bunun için yeterli olduğunu ifade ediyor ve hatta İslamcı direnişçilerin hayatlarını hiçe sayarak mevcut silahların direnişçilerin savaşmasına ve ölmesine yeteceğini; bunun ötesinin direnişçileri geliştirmek anlamına geleceğini ifade ediyordu³⁶⁶.

ABD, bu yıpratma savaşını iki farklı taktik izleyerek gerçekleştirdi. Birincisi 1982 yılında Diego Cordovez başkanlığında yürütülen BM görüşmelerini tıkamak yoluyla gerçekleştirilmekteydi. Bunu Cordovez, 1982 yılında az da olsa Sovyetler Birliği'nin Afganistan'dan çekilme konusunda ikna edilebilme ihtimalinin olduğunu fakat Sovyetler Birliği'ne daha fazla bedel ödetilmek istenmesi nedeniyle bunun sağlanamadığını ifade ediyordu³⁶⁷. Böylece 1982 yılında başlayan BM uzlaşma görüşmelerine Sovyetler Birliği'nin çekilmeye karar verdiği 1988 yılına kadar devam edilecekti.

³⁶⁵ Bob Woodward, **Ibid**, ss. 315-316

³⁶⁶ Diego Cordovez ve Sallig H.Harrison, **Ibid**, ss. 68 – 69; Bob Woodward, **Ibid**, s. 79.

³⁶⁷ **Ibid**, s.165.

İkinci taktik ise savaşın gidişatına göre yapılan silah takviyeleri ile savaşın şiddetini yükselterek ya da azaltarak savaşın dengesinin korunmasının sağlanmasıydı.

1984 – 1985 yılları boyunca Sovyetler Birliği savaşın şiddetini artırmış ve bu durum mücahitlere karşı Sovyetler Birliği'nin üstünlük sağlamaya başlamasına yol açmıştı. Bunun karşılığı olarak mücahitlere İngiliz yapımı *blowpipe* füzeler sağlanarak denge korunmaya çalışılmıştı.

Fakat 1985 yılında Gobaçov'un Komünist Parti'nin başkanı olarak Sovyetler Birliği'nin başına geçmesiyle hava hareketına yoğunluk vermiş ve Afgan savaşında üstün duruma geçmeye başlamıştı. Bu durum, ABD kongresinin stinger füzeleri konusundaki yaklaşımının değişmesine yol açacaktır.

b. Orta Asya'ya Sızma Girişimi

ABD'nin 27 Nisan 1978'de Afganistan Komünist Partisi (PDPA) iktidara gelene kadar Orta Asya'ya ilgisiz kalmış olmasının nedeni bu bölgenin izlenen ekonomik yöntemler nedeniyle Sovyetlerin elinden çıkmasının zor olduğuna olan inancıydı. Fakat 1978 yılından itibaren Afgan direniş hareketinin keşfedilmesi Afganistan üzerinden Orta Asya'ya sızılabileceği kanaatinin gelişmesine yol açmıştı³⁶⁸.

Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a girmesi sonucunda ABD, Orta Asya'ya yönelik stratejiler geliştirmeye başladı. Bu bağlamda Mücahitler Batının iletişim araçlarını kullanarak bir taraftan propaganda faaliyetlerinde bulunuyordu. Özellikle

³⁶⁸ Çağrı Erhan, “ABD'nin Orta Asya Politikası ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımları”, http://www.stradigma.com/turkce/kasim2003/vizyon_sayi_10.pdf, (Erişim, 20.11.2008).

çevre ülkelerde düzenlenen konferanslarda Sovyet karşıtı programlarıyla ABD'nin müttefik ülkeleri vasıtasıyla Orta Asya'ya İslam'ı taşımanın planlarını yapıyordu³⁶⁹. İran da Hazara bölgesinde yaşayan Şii Müslümanlar arasında devrim etkisinin yayılması için çalışıyor, Onlar vasıtasıyla devrimin prensiplerinin Orta Asya'ya ulaşmasını amaçlıyordu³⁷⁰.

Fakat Sovyet Orta Asya'sına ulaşılmasını kolaylaştıran asıl gelişme Sovyet Birliğindeki askerlerinin çoğunun Orta Asya'dan özellikle Özbekistan ve Tacikistan'dan sağlanmış olmasıydı³⁷¹.

Böylece ABD, Ekim 1984'ten itibaren savaşın Orta Asya içine sızdıracak planlar yapmaya başladı. Bu plana göre hem propaganda faaliyetlerinde bulunulacak hem de gerilla taktikleri ile özellikle Sovyetler Birliği'nin asker istihdam ettiği Özbekistan ve Tacikistan'a saldırılar düzenlenecekti. Bu bağlamda binlerce Kur'an-ı Kerim basıldı ve Orta Asya Cumhuriyetlerinde dağıtılmaya başlandı³⁷².

Fakat Orta Asya'ya yönelik İslamcı gelişmeler Sovyetler Birliği'nin Afganistan'dan çekilmesi sonrasında Afganistan'da savaşan Afgan olmayan mücahitlerin bu bölgelere yayılmasıyla başlayacaktır.

c. Stinger Füzeleri ve Sovyetlerin Çekilmesi

1982 yılından itibaren mücahitler kullandıkları silahların yetersiz olduğunu ve bu nedenle daha sofistike silahların (SAM -7, rifle, kalaşnikof vs.) gerekli olduğunu dile getirmiş fakat buna gerek yıpratma savaşının sürdürülmesi, gerek Sovyetler

³⁶⁹ Faik Bulut, **İslamcı Örgütler**, İstanbul, Tüm Zamanlar Yayıncılık, 1994, ss. 566 – 567.

³⁷⁰ **Idem.**

³⁷¹ Charles G. Cogan, **Ibid**, s. 74.

³⁷² Mohammad Yousaf ve Mark Adkin, **Ibid**, s. 194 – 195.

Birliği'nin provoke edilmek istenmemesi gerekse ABD'nin savaşa dahil olmak istememesi nedeniyle karşı çıkmıştı.

ABD, Sovyetler Birliği'nin hava g¼c¼yle m¼cاهitlere ¼st¼nl¼k başlayınca kongrede 1983'ten itibaren tartışılan Stinger f¼zesi konusundaki tavrı değişti. Stinger f¼zeleri olmadan, m¼cاهitlerin savaşı kaybedecekleri ortaya çıkmıştı ve CIA ajanları da bunun farkına varmışlardı. 1983'ten itibaren “yıpratma savaşına son vermenin vaktinin geldiği anlaşılıncı Stinger f¼zeleri i¼in yeniden tartışılmaya bařlandı³⁷³.

Ziya'¼l Hak, Stinger'ların Amerikan yapımı olması nedeniyle karşı çıkıyordu. ¼¼nk¼ Ziya, Afganistan'daki savaşı i¼in ¼aydanlık ¼rneđi vererek ¼aydanlıđın, s¼rekli kaynamasını, fakat taşmamasını istiyordu³⁷⁴. ¼aydanlıđın taşması durumunda Ziya, Sovyetlerin Pakistan'a y¼nelebileceđinden endişe etmekteydi³⁷⁵. Fakat bunun abartılı bir ¼ng¼r¼ olduğu ABD y¼netimi tarafından bilinmekteydi³⁷⁶. Gorba¼ov, g¼reve gelir gelmez Afganistan'dan ¼ekilmenin hesaplarını yapmaya başlamıştı. ¼¼nk¼ Sovyetler Birliği'nde ekonomik ve siyasal yapılanma (*perestroika*) i¼erisinde olan Gorba¼ov, Afganistan'ı Sovyet ekonomisi ¼zerine bir y¼k olarak g¼rmekte ve “kanayan bir yara” olarak nitelendirmektedir³⁷⁷.

Fakat 1985 yılında son bir hareketle Sovyetler Birliği, savaşın şiddetini yeniden artırmış ve MI-24 ve MI-25 tarzı helikopterlerini yeniden harekte ge¼irmiřti. Bundaki amacı savaşı kazanmak değil, istediklerini elde ederek savaştan ¼ekilmektir.

³⁷³ Alan J. Kuperman, **The Missile and the U.S. Intervention in Afghanistan**, *Political Science Quarterly*, Cilt 114, Sayı 2 (Yaz 1999), s. 222.

³⁷⁴ Mohammad Yousaf ve Mark Adkin, *Ibid*, 180 – 181.

³⁷⁵ Robert Gates, *Ibid*, s. 252.

³⁷⁶ Charles G. Cogan, *Ibid*, s. 80.

³⁷⁷ Michael McGwire, **Perestroika and Soviet National Security**, Washington, The Brooking Institution, 1991, s. 267.

Gorbaçov, Afganistan’da düşman fundamentalist bir İslamcı yönetimin değil, tarafsız/nötr bir Afganistan yönetiminin oluşmasını istiyordu³⁷⁸.

Fakat stinger füzelerinde asıl problem Kongre’den bu konuda bir kararın çıkmamasıydı. Eylül 1984’te Kongre üyeleri ikna edilecek ve Stinger Füzelerinin mücahitlere verilmesi kararlaştırılacaktı³⁷⁹. Sovyetlerin güneye inme eğiliminin varlığını sürekli kılması bakımından Pakistan’a yönelebileceği öngörülerini abartılmaktaydı³⁸⁰. Bu konudaki algılaması değişmesi kongrenin ikna olmasını sağlamıştı.

1985 yılında Sovyetler Birliği’nin başına geçen Gorbaçov her ne kadar 1983 yılında yapmış olduğu açıklamada “Sovyetlerin Afganistan’a müdahalesi yanlış.” demiş olsa da MI-24 ve MI-25 helikopterleri kullanarak hava harekatıyla savaşın şiddetini yeniden yükselterek mücahitleri yenilgi durumuyla karşı karşıya getirmişti. Zira Sovyetlerin kullandığı helikopterlere karşı ellerindeki *blowpipelar* yetersiz kalmaktaydı.

Bu durum karşısında Reagan SDD 166 başkanlık direktiğini onaylayarak her türlü aracı kullanarak Sovyetlerin çekilmesinin sağlanmasını istemişti. Böylece Reagan, Sovyetler Birliği’ne karşı Stinger füzelerinin kullanılmasının önünü açtı³⁸¹. Reagan, artık yıpratma savaşının sonuna gelindiğini işareti olarak Reagan, direnişçilerin sadece hayatta kalmalarını değil, kazanmalarını sağlayacak herşeyin yapılması talimatını vermişti³⁸².

³⁷⁸ Mohammad Yousaf ve Mark Adkin, **Ibid**, ss. 223 – 224.

³⁷⁹ Alan J. Kuperman, **Ibid**, s. 226.

³⁸⁰ Charles G. Cogan, **Ibid**, s. 80.

³⁸¹ **Ibid**, s. 76.

³⁸² Peter Sweizer, **Victory: The Reagan Administration’s Secret Strategy That hastened The Collapse of The Soviet Union**, New York, The Atlantic Monthly press, 1994, ss. 212 -213.

Böylece 25 Eylül 1986'da ilk stinger füzelerinin mücahitlerin eline ulaşıyordu. Stinger füzelerinin gelmesi ile birlikte direnişçiler hava saldırısı gücü kazandılar³⁸³. Böylece Sovyetler Birliği hava gücü etkisini yitirmeye başladı³⁸⁴ 1988 yılının Şubat ayında Gorbaçov, Cenevre anlaşmasını imzalayarak Sovyet Birliklerinin Ağustos 1988 ve Şubat 1989'da iki seferde olmak üzere tüm birliklerini çekmeyi kabul etti; Şubat 1989'da arkasına yaklaşık 14 000 ölü bırakarak Afganistan'dan son askerini çekti.

C. Şİİ RADİKALİZMİNİN YAYILMASI ve ABD MÜDAHALESİ

İran'da İslam devriminin gerçekleşmesi dengeleri sarsmış ve Ortadoğu'da ABD'nin çıkarları aleyhine yerinden oynatmıştı. ABD'nin genel politikası bölgede herhangi bir devletin ABD'nin çıkarını tehlikeye sokacak şekilde hegemon güç haline gelmemesiydi.

1970'ler boyunca izlediği “iki ayaklı” strateji çerçevesinde ABD'nin bölge çıkarlarının bekçiliği İran ve Suudi Arabistan tarafından yapılırken, Şah'ın devrilmesi ile birlikte bu strateji çökmüş ve bölgedeki çıkarları Şii İran'ın yayılmacı dış politikası tarafından tehdit edilmekteydi.

Suudi Arabistan başta olmak üzere bölge ülkelerinin barındırdığı Şii nüfus yoğunluğu ABD açısından tehlikeyi daha da artırmaktaydı. Özellikle İran'ın komşusu olan küçük Körfez ülkelerindeki Şii nüfus devrimin yayılmasını

³⁸³ Mohammad Yousaf ve Mark Adkin, **Ibid**, ss. 87- 88.

³⁸⁴ Alan J. Kuperman, **Ibid**, s. 235.

kolaylaştırmakta ve dolayısıyla İran'ın etki alanının bu iç pşolitikalarına müdahale edebilme ihtimalini artırmaktaydı.

Bu durum “Sovyet tehdidi”nden sonra ABD'ye ikinci bir “tehdit” propagandası imkanı vermişti. Suudi Arabistan'da bulunan Şii nüfusun petrol üretim alanlarında yoğunlaşmış olması bu ülke için de aynı propagandayı geçerli kılmaktaydı.

Humeyni'nin devrim ihracına dayalı dış politikası tehdit paranoyasını daha da etkili kılmaktaydı.

Bununla birlikte İran'ın izlediği devrim ihracına dayalı dış politikanın yansımaları ABD'nin genel Ortadoğu politikasına katkıda bulunacak özellikler taşımaktaydı. Devrim ihracına dayalı dış politikasının iki önemli gelişmeye yol açmıştı. Bu gelişmelerden ilki Ekim 1980'de başlayan İran –Irak Savaşı, İkinci gelişme ise Hizbullah'ın kurulmasıyla sonuçlanacak Lübnan Şii'lerin örgütlenmesidir.

Bu iki gelişmenin neticesinde ABD, bölgeye müdahale etme fırsatı yakalayacaktı. Bir kere ABD'nin “Sovyet tehdidi” retoriğine bağlı olarak gerçekleştirmeye çalıştığı Ortadoğu'da “güvenlik kuşağı” oluşturma girişimlerine özellikle Körfez ülkeleri beklenen ilgiyi göstermemişlerdi. Körfez savaşının başlamasıyla birlikte somutlaşan İran'ın yayılmacı politikası Körfez ülkelerini ABD'nin kucağına itecek ve ABD beklenen politikasını İran Irak Savaşı ve İsrail'in Lübnan'ı işgali sonrasındaki düzenlemeler çerçevesinde Ortadoğu bölgesindeki askeri varlığını güçlendirme fırsatı elde edecektir.

1. İran – Irak Savaşı ve ABD’nin Müdahaleci Politikası

Saddam Hüseyin’in 1975 Cezayir antlaşmasını feshettiğini açıklayıp ilk saldırıyı gerçekleştirmesi ile başlayan Körfez savaşının her iki ülke açısından da bir çok nedeni olsa da temel sorun İran’ın devrim ihracına yönelmesiydi.

Irak’a yönelik bu yöneliş iki şekilde ortaya çıkmıştı. Birincisi İran’ın yüzde 60’a yakın Şii nüfus barındıran Irak’ın Baas rejimine karşı Şiileri ayaklanmaya çağırmasıdır. İkincisi ise Humeyni’nin teşvikiyle başlayan halk ayaklanması ile karşılaşan Saddam Hüseyin’in İran’ın güçsüzlüğünden de istifade ederek İran devrim ihracının ortaya çıkardığı meşruiyet sorununu kökten halletmeye çalışmasıdır³⁸⁵.

İran’ın devrimci ideolojisi tarafından tahrik ve tehdit edilen Saddam Hüseyin, 1970’lerde ortaya çıkan sınır ve adalar sorunlarını kendi lehine çözebilmek amacıyla İran’ın güçsüzlüğünden istifade ederek 3 ay gibi kısa bir sürede bitirmeyi düşündüğü savaşı Ekim 1980’de başlattı³⁸⁶.

Fakat İran’ın beklenenin üzerinde motive olması ve Humeyni’nin teşvikiyle milyonlarca İranlının bir anda İran’ı savunan “mücahit”lere dönüşmesi Saddam Hüseyin’in savaşı kısa sürede sona erdirebileceğine dair beklentileri boşa çıkardı. Saddam Hüseyin’in hesaplarının yanlış çıkması ve savaşın beklenenden uzun sürmesi ABD’nin bölgedeki varlığını artırmasına katkıda bulunacaktır.

³⁸⁵ İhsan D. Dağı, *Ibid*, s. 119.

³⁸⁶ Shahram Chubin, “Reflections of the Gulf War” *Survival*, Cilt 28. Sayı 4 (1986), ss. 307-309.

a) ABD'nin Körfez Savaşı Stratejisi

ABD'nin Körfez savaşında izlediği stratejilerini genel Ortadoğu stratejileri ile bağlı olarak şu şekilde sıralamak mümkündür:

Birincisi, savaş boyunca özellikle İran olmak üzere taraflardan herhangi birinin kesin üstünlüğünün ortaya çıkmasını önlemek. İkincisi savaşın oluşturduğu ortamdan istifade ederek bölgede Sovyet etkinliğinin artmasını en alt seviyede tutmak. Üçüncüsü Körfezden dünya ekonomisine dahil edilen petrol akışının sağlayan gemilerin serbest dolaşımını sağlamak ve bunu engelleyebilecek herhangi bir girişimin önüne geçmek³⁸⁷. Dördüncüsü ABD'nin Arap İsrail savaşı ve İsrail'in saldırgan tutumları nedeniyle bozulan ilişkileri düzeltmek üzere Körfez ülkelerinin gözündeki kredisini artırmaya çalışmak.³⁸⁸

Böylece ABD, savaşın gidişatına göre yakaladığı fırsatları değerlendirerek bir taraftan gerçekleştirdiği müdahalelerle bölgede çıkarlarının olduğunu kabul ettirmeye diğer taraftan da bölgedeki askeri varlığına meşruiyet kazandırmaya çalışacaktır.³⁸⁹

b) ABD'nin Savaşa Müdahalesi

Ekim 1980'de savaşın başlamasıyla birlikte dönemin ABD Başkanı Jimmy Carter, Irak'ın İran'a saldırısını kınayarak tarafsızlığını ilan etmişti. Bu kararın ardında ABD'nin seçim döneminde olmasının olduğu kadar savaşın gidişatına göre hareket yönü belirleme isteği etkili olmuştur. Nitekim ABD, başlangıçta Irak'ın

³⁸⁷ İzzetullah İzzeti, **İran ve Bölge Jeopolitiği** (Çev: Hakkı Uygur) 2. Baskı, İstanbul, Küre, 2006, s. 88 -89.

³⁸⁸ Barry Rubin, "Drowning in the Gulf", **Foreign Policy**, Sayı 69 (Kış 1987 – 1988), s. 128

³⁸⁹ William R. Polk, **Irak'ı Anlamak** (Çev.: Nurettin Elhüseyni), İstanbul, NTV Yayınları, 2007, s.149-150.

yanında yer alarak yalnız kalacak bir İran'ı Sovyetler Birliği'nin kucağına itmek istemiyordu.³⁹⁰ İran'ın anti Amerikancı olduğu kadar anti Sovyet yaklaşım benimsemiş olması ilişkilerin geliştirilebilme şansını da saklı tutmaktaydı. Fakat aynı zamanda Irak'a yardımda bulunan müttefikleri Fransa, Mısır, Ürdün ve Suudi Arabistan'ı destekleyerek dolaylı yoldan Irak'ın yanında yer almış olmaktaydı.

Irak'ın Afganistan'ı işgal eden Sovyetler Birliği'ne karşı sert tepki göstererek kınamasını takip eden günlerde bu ülke ile ilişkilerinin ciddi bir şekilde kötüleşmesi ve beklenenin aksine İran'ın halk motivasyonunu arkasına alarak savaşın başında üstünlük sağlamaya başlamasıyla Ronald Reagan yönetimindeki ABD pozisyonunu açıkça Irak'tan yana belirlemeye başladı.³⁹¹

26 Şubat 1982'de Reagan yönetimi Irak'ı terörü destekleyen ülkeler listesinden çıkararak, yapılacak yardımların önünü açıyordu. Mart 1982'den itibaren ABD Irak'a 2 milyar dolarlık kredi sağlarken aynı zamanda Ürdün üzerinden petrol boru hattı yapımına destek sağlıyor ve 750 milyar dolarlık ABD tarım ürünlerinden satın almasını sağlıyordu³⁹². Buna ek olarak askeri ve istihbari destek sağlamaya başladı³⁹³. Bu sayede Irak, İran ordusunun savaş nizamı hakkında bilgi sahibi oluyor ve savaşta yeniden denge kurması kolaylaşıyordu.

Buna paralel olarak ABD, aldığı önlemlerle de müttefiklerinin 1984 yılının başında terörü destekleyen ülkeler listesine aldığı İran'a yardım yapmasının önüne geçmeye çalışıyordu³⁹⁴.

³⁹⁰ Barry Rubin, "U.S. Policy in the Middle East 1985 – 1986 The Impact of Iran Contra Affair" Robert O. Freedman (ed.) **The Middle East From Iran Contra Affair to Intifada**, New York, Syracuse University Press, 1991, s. 74.

³⁹¹ İzzetullah İzzeti, **Ibid**.

³⁹² James A. Bill, "The 1985 – 1986 U.S. Overture to Iran: An Analysis," **Iran, The U.S. and The U.S.S.R.**, The University of California, Los Angeles, 1988, s.61.

³⁹³ Joyce Battle, "Shaking Handswith Hussein: The U.S. Tilt towards Iraq, 1980 -1984", **National Security Archive Electronic Briefing Book**, Sayı 82, 2003.

³⁹⁴ Barry Rubin, **Ibid**; Richard R. Polk, **Ibid**, s. 148.

Önleme Operasyonu (*Operation Stunch*) adı verilen bu düzenlemenin hayata geçirilmesiyle İran'ın silah kaynakları bir anda azalmaya başladı. Böylece İran, yüzünü batıya dönmeye mahkum olacaktı³⁹⁵. Bu durum daha sonra değinilecek olan İran-Kontra skandalının ilk adımıydı.

Şii radikalizminin yayılmasının önlenmesi amacıyla Irak'a yardım kanallılarını açan başta Suudi Arabistan olmak üzere Körfez ülkeleri ile ABD aynı safta buluşuyordu. Fakat ABD, iki ülke arasında tanker savaşının yaşanması sırasında ve Kuveyt'in tankerlerine Amerikan bandırasının asılması ile doğrudan müdahale fırsatını yakalarken, önleme operasyonu çerçevesinde İran'a satılan silahlarla savaşın daha da uzamasını ve dolayısıyla savaşta her iki ülkenin de kaybetmesini sağlayacaktır.

i. Tanker Savaşları

1984 yılında savaşın “yıpratma savaşına” dönüşmeye başlaması, her iki ülkenin de savaşın sürekliliğini sağlayan petrol ihracat noktalarına yönelik saldırılarıyla birlikte olmuştur.

İran, önemli petrol üretim tesislerinin bulunduğu Harg adasına Irak tarafından bombalanması sonrasında kendi petrol ihracatının bloke edilmesi durumunda tüm devletlerin petrol ihracatına bölgeyi kapatacağını açıkladı. Bunun üzerine Reagan, Hürmüz boğazının kapatılmasına ne ABD'nin ne de bölgede çıkarları bulunan “özgür dünyanın” diğer ülkeleri tarafından izin verileceği tehdidinde bulundu³⁹⁶.

³⁹⁵ Trirta Parsi, **Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel , Iran, and the U .S.**, New Heaven and London, Yale University Press, 2007, ss.113- 114.

³⁹⁶ George Lenczowski, **American Presidents and the Middle East** , Durham, Duke University Press, 1990, s. 246.

Öte yandan Irak tarafından başlatılan tanker savaşı İran'ı Körfez sularına mayın yerleştirmekle suçlayan ABD'nin bölgedeki varlığını artırmasına gerekçe oluşturdu ve Amerikan yönetimi mayın arama bahanesiyle yüzlerce personelini, helikopter ve uzmanlarını bölgeye sevk etti. Ayrıca 1967'den beri diplomatik ilişkileri askıya alınmış olan Irak'la ilişkilerinin yeniden gelişmesi sonucunda ABD, Irak'a İran'ın vurucu timleri hakkında uydu istihbaratı sağlamaya başladı.

1984 yılında Irak'ın tanker savaşlarını başlatmasının ardında iki önemli neden yatmaktaydı. Birincisi İran'ın dünya ekonomisine ihraç ettiği petrolün gelirlerini azaltarak savaşın İran tarafından sürdürülebilirliğini azaltmak istiyordu. İkincisi Irak'ın tankerleri vurması petrolün akışında batının da çıkarlarının olması nedeniyle savaş uluslararası arenaya taşınabilirdi. Böylece Irak 1986 yılında ABD'nin savaşa dahil olmasıyla savaşın uluslararası bir nitelik kazanmasını sağlamış oldu³⁹⁷.

ii. Önleme Operasyonu ve İran-Gate Skandalı

1986 yılında Lübnan'da yayın yapan Suriye yanlısı bir gazetenin ortaya çıkardığı bu skandala göre ABD, İran'a gizli yollarla silah satışında bulunmaktaydı. İsrail üzerinden gerçekleşen bu silah satışlarından elde edilen gelirle Reagan Nikaragua'daki kontraları destekliyordu.

Fakat her bakımdan Körfez savaşında Irak'ı destekleyen ABD'nin bu silah satışı bir çok çelişkili durumu içermekteydi. Birincisi Reagan, devrim sonrasında kendisine “büyük şeytan” yakıştırmasında bulunan İran'ı ikinci “kötülük

³⁹⁷ Rouhollah K. Ramazani “The Iran – Iraq War and the Persian Gulf Crisis,” **Current History**, Cilt 87, Sayı 526 (Şubat 1988), s. 62.

imparatorluğu” olarak nitelendirmiş ve Ortadoğu politikası açısından Sovyetler Birliği ile birlikte “tehdit” olarak görmüştü.

İkincisi Reagan yönetimi 1984 başında İran’ı terörü destekleyen ülkeler listesine almıştı. Bu, İran’a resmi yollarla askeri ve ekonomik yardımların önünde bir engeldi.

Üçüncüsü, ABD, İran’ın Şii radikalizmi ile korkutarak ilişkilerini geliştirmeye çalıştığı özellikle körfez ülkelerine karşı güven sarsıcı bir hareketti.

ABD, yaptığı açıklamayla duygusal unsurları içinde barındıran Lübnan’da İslamcılar tarafından tutulan Amerikalı rehinelere kurtarmak bir pazarlık aracı olarak gerçekleştirdiğini ifade ediyordu³⁹⁸.

Fakat İran Kontra skandalının ardında Nikaragua’daki kontralara kaynak sağlamanın ya da Lübnan’daki rehinleri kurtarmanın ötesinde nedenleri söz konusudur.

Bir kere ABD, bu silah satışları aracılığı ile gerek İran ordusu içerisinde gerekse yönetim kademesinde ılımlı olanlarla irtibata geçme arayışındaydı. Her ne kadar İran radikal Şii İslamcılarının eline geçmiş olsa da her zamanki jeopolitik önemini korumaktaydı³⁹⁹.

İkincisi, Amerikan’ın İran politikasının belirlenmesinde birden fazla farklı görüş etkili olmaktaydı. Bu nedenle İran’ın anti Sovyet pozisyonuna vurgu yapan grubun etkisiyle İran’la ilişkilerin yeniden geliştirilmesi savunulmaktaydı.

Üçüncüsü, İran açısından bakıldığında ABD’nin önleme operasyonunun etkisiyle İran, Irak karşısında silah bakımından güç duruma düşmeye başlamıştı. Irak,

³⁹⁸ Barry Rubin, **Revolutionary Iran: Challenge and Responce in the Middle East**, Baltimore, John Hopkins University Press, 1988, s. 253 – 269.

³⁹⁹ Noam Chomsky, “The U. S. And The Middle East,” **Journal of Palestine Studies**, Cilt 16, Sayı 3, (Bahar 1987), s. 33.

İran'ın Harg adasındaki petrol üretim tesislerini vurarak petrol ihracını da etkisiz hale getirerek İran'ı bu anlamda Batı'ya yönelmeye zorlamıştı.

Son olarak, İran, Amerikan yardımları olmaksızın yönünü Sovyetler Birliği'ne çevirebilir ve Sovyetlerin etki alanına girebilirdi.

İran-kontra skandalının ortaya çıkmasından sonra müttefiki Körfez ülkelerinin güvenini yeniden kazanabilmek için yeniden Irak'ı güçlü bir şekilde desteklemeye başladı. Böylece savaş yeniden yıpratma savaşına döndü.

iii. Kuveyt Tankerlerine ABD Koruması

1986 yılında İran'ın Fao adasını ele geçirmesi üzerine Irak'ın Harg'a saldırması sadece bu iki devleti değil, diğer devletleri de etkilemekteydi.

Savaş sırasında tarafsızlığını ilan etmesine rağmen İran'ın üstünlük sağlamasıyla birlikte Irak'a diğer körfez ülkeleriyle yardımda bulunan Kuveyt aynı zamanda Irak'ın petrolünün dış dünyaya ulaşması için tankerlerini kullandırmaktaydı⁴⁰⁰. Fakat bu durum İran'ın Kuveyt'i tarafsız olarak değil Irak'ın yanında savaşın içinde olarak görmesine yol açtı.

İran'ın Çin yapımı *ipek böceği(silkworm)* silahlarla Kuveyt tankerlerine saldırması Kuveyt tankerlerinin güvende olmadığı düşüncesiyle ABD'nin bölge politikalarını yeniden gözden geçirmesine neden oldu⁴⁰¹.

Tankerlerine saldırılması üzerine Kuveyt Sovyetler Birliği ve ABD'den yardım talep etmeye başladı. Ayrıca 19 Ocak 1987'de Kuveyt'te Şii grup Dava ile

⁴⁰⁰ Nader Entessar, "Super Power and Persian Gulf Security: The Iranian Perspective", **Third World Quarterly**, Cilt 10, Sayı 4, (Ekim 1988), s.1442.

⁴⁰¹ İzzetullah İzzeti, **Ibid**, s. 93.

ilişkilendirilen patlamaların olması Kuveyt'in süper güçlerden yardım çağrısını artırmasına neden oldu.

Sovyetler Birliği'nin hızlı bir şekilde yanıt vermesi ABD'nin Mart 1987'de Reagan'ın onayıyla Kuveyt tankerlerine Amerikan flaması çekilmesi kararlaştırıldı. Her ne kadar tankerlere yönelik saldırılar petrol akışını çok fazla etkilememiş olsa da bu ABD için bölgeye müdahalesini sağlayan bir gerekçe oluşturdu⁴⁰².

ABD'nin Kuveyt tankerleri koruma altına almasının ardında üç neden yatmaktaydı. Birincisi ABD savaşta Irak'ın yanında ve bu açıkça İran'a göz dağı anlamını taşıyordu. İkincisi Sovyetler Birliği, Ocak 1987'de Kuveyt'in yardım çağrısını onaylamıştı. Üçüncüsü 1986 yılında ortaya çıkan İran-gate skandalı nedeniyle körfez ülkelerinin gözünde güvenilirliğini yitirmesini tersine çevirme arzusuuydu.

Tanker savaşları, bölgede 1985 – 1987 arasında yaklaşık 350 civarında tankerin tarafların saldırısına uğramasına yol açmıştı⁴⁰³. Her ne kadar sayının çokluğu petrol akışının çok küçük bir kısmının sekteye uğradığı anlamına gelse de ABD, 1987'den itibaren savaşa doğrudan dahil olmayı tercih etti ve yaklaşık 35 savaş gemisinden oluşan filoyu körfez bölgesine yolladı⁴⁰⁴.

ABD, bir taraftan İran'ın deniz tesislerine ve deniz gücüne büyük hasar verirken diğer yandan “Sovyet tehdidi”ni söz konusu etmeden ABD'nin bölgedeki çıkarlarının tehlikeye düşmesinden bahsediyordu. Dış İşleri Bakanı George Shultz Ocak 1987'de hazırladığı bir raporda üç temel noktaya doğrudan vurgu yapmaktaydı:

Birincisi ABD'nin bölgedeki petrol akışından ciddi bir biçimde bloke edilmesi ABD ve dünya ekonomisine ciddi zarar verebilir. İkincisi İran'ın Şii İslam'ının

⁴⁰² Daniel Yergin, “Energy Security in the 1990s,” *Foreign Affairs*, Cilt 67, Sayı 1, (1988), s. 118.

⁴⁰³ George Lenczowski, *Ibid*, s. 247.

⁴⁰⁴ İzzetullah İzzeti, *Ibid*, s. 95.

devrimci dış politikasının bölgedeki dost ülkelerden birinin devrilmesine yol açmasının ABD'nin çıkarına aykırı olması. Üçüncüsü ise Ortadoğu'ya ABD'ye düşman olan ülkelerden birinin kontrolüne geçmesi ihtimalinin bulunmasıdır⁴⁰⁵.

Böylece Reagan savaş boyunca stratejisini İran'ın bölgeye hakim olmasını önlemek, petrolün ihracının engelsiz bir şekilde sağlanması, İran karşısında Irak'ın güçlendirilmesi ve Körfez'in güneyindeki ülkeleri dost ülkelerin desteklenmesinin sağlanması olarak özetlenebilir. Sonuçta ABD savaşı istediği şekilde sonuçlandırmış ve ABD savaş sonunda her iki ülkenin de yıpranmasını sağlayarak bölgedeki dengeleri korumuştur.

2. Lübnan: Devrim İhracında İkinci İstasyon

ABD'nin Lübnan'daki pozisyonunun kötüleşmesi, iç savaşa götüren fraksiyonel çatışmalar ve Şii İslam'ın İran'ın kontrolünde yükselişi ile birlikte gerçekleşmiştir. Lübnan'daki sorunların ardında İsrail'in iç savaşa ve ardından 1982 yılında işgali olmasına rağmen, ABD açısından bu ülkeye yönelik sorunların temelinde iktidar'daki Hristiyan Marunilere karşı Şii muhalefetin gelişmesinde etkili olan İran'ın rolüdür.

Bu bölümde İran devriminin etkisiyle birlikte İsrail işgaline karşı reaksiyonel olarak gelişen İslamcı hareket ve buna karşı ABD'nin müdahalesi ele alınacaktır.

⁴⁰⁵ Ibid, 96-97.

a. İsrail'in İşgali Altında Gelişen Lübnan İslami Hareketi

Şii nüfusun 1956 – 1975 arasında üç kat artmasıyla sarsılan etnik dengelerin Şiiler lehine değişmeye başlamasıyla güçlenen Şii İslamcı hareketin yükselişi, 1979'da İran'da gerçekleşen devrimle birlikte ivme kazandı⁴⁰⁶.

Hizbullah'ın gelişmesi İran'a devrimin etkilerini Lübnan'a taşıma fırsatı verdi⁴⁰⁷.

Lübnan'ın çok kimlikli yapısının⁴⁰⁸ ortaya çıkardığı karmaşa 1943 yılında ulusal bir sözleşme ile daha düzenli bir hale getirilmiş olsa da İsrail'in baskısı sonrasında Lübnan'a iltica eden Filistinlilerin bu karmaşık yapıya dahil olması ve 1964 yılında FKÖ (Filistin Kurtuluş Örgütü)'nün kurulması ve özellikle 1969 yılında Yaser Arafat'ın örgütün lideri seçilmesi ile birlikte Lübnan siyasetinin etkili bir aktörü haline gelmesi bu yapıyı daha da karmaşık hale getirdi⁴⁰⁹.

Lübnan'da baskın siyasal gücün Hristiyanlar olduğu toplumsal yapı içerisinde Müslümanlar kendilerini ikinci sınıf olarak görürlerken Şii gruplar ayrıcalık basamağında en alt sırada yer almaktaydı. Ekonomik olarak toplumun en dezavantajlı grubu olan Şiiler örgütlü değillerdi. 1960'lar boyunca Lübnan'ın güneyine yerleşen Filistinlilerin faaliyetleri nedeniyle Lübnan içindeki dini grupların karşı karşıya gelmesi neticesinde İsrail'in de dahil olmasıyla patlak veren iç savaşın getirdiği yıkım sonrası toplum içindeki rekabetin artması Müslümanların özellikle de

⁴⁰⁶ Martin Kramer, "The Calculus of Jihad", Martin E. Marty ve R. Scott Appleby (ed.), **Fundamentalisms and Society**, Chicago, The University of Chicago Press, 1993, s. 540.

⁴⁰⁷ Martin Kramer, **Ibid**, ss. 541 -542.

⁴⁰⁸ Lübnan'da söz konusu sözleşme sonrasında Cumhurbaşkanı Hristiyan, başbakan Müslüman ve Meclis Başkanı Şii gruplardan seçilmekteydi.

⁴⁰⁹ Tayyar Arı, **Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset Savaş ve Diplomasi**, s. 416.

Şiilerin örgütlemesini beraberinde getirdi⁴¹⁰. Bu örgütlenmede İmam Humeyni ve Lübnan'dan İran'a göç etmiş olan ve daha sonra Irak'ın Necef kentine yerleşen Musa Sadr'ın etkisi yadsınamazdı ve Lübnan'da etkin olan iki İslami grup (EMEL ve Hizbullah) Şiiler tarafından kurulacaktı⁴¹¹.

i. Musa Sadr ve Şii EMEL Örgütü

Büyük bir toplumsal tabana sahip olmasına rağmen örgütlü bir yapıya sahip olmayan Şiilerin bu ihtiyacı aslen Lübnan'lı olan ve İran'da doğup Irak'ta eğitim gören ve Lübnan'lı Şiilerin daveti üzerine göç ettikleri Lübnan'a geri dönen Musa Sadr'ın girişimleri sonucunda giderilemeye çalışılmıştır.

Müslümanların çoğunluğu oluşturmalarına rağmen ekonomik bakımından toplumun alt sınıflarında yer alan Şiiler arasında kurulan *Yoksunluk Hareketi* Musa Sadr için yeni bir örgütlenmenin temelini oluşturmuştu⁴¹². İç savaşı ortaya çıkaran karmaşa içerisinde Şiilerin haklarını ve kuruluşlarını korumak amacıyla Musa Sadr 1975 yılında EMEL (*Efvecu'l Mukaveme el Lübnaniyye – Lübnan Mukavemet Taburu*) örgütünü kurdu.

Yoksunluk Hareketi'nin milis gücünü oluşturacak şekilde kurulan EMEL, iç savaşın da ortaya çıkardığı toplumsal karmaşanın yanı sıra 1979'da İran İslam devriminin Lübnanlı Şiiler üzerindeki etkisi neticesinde radikalleşmeye başladı.

⁴¹⁰ John L. Esposito, **İslam Tehdidi Efsanesi**, s. 251.

⁴¹¹ **Ibid**, s. 253.

⁴¹² **Ibid**, s. 255.

Bununla birlikte Musa Sadr'ın On ikinci imamı çağrıştırır şekilde kaybolması Şiiler arasında hakim olan İmam kültürünün yeniden canlanmasını sağlamıştı⁴¹³.

EMEL örgütü için 1980'de liderliğin Nebih Berri tarafından alınması bir dönüm noktası olmuştur. Zira örgütün Berri'nin önderliğinde güçlenmesi ve önemli bir siyasal yapı haline gelmesine rağmen dini retorikten uzaklaşmasını beraberinde getirdi⁴¹⁴. Berri'nin laikliği ve 1982'deki İsrail işgaline karşı ılımlı tavrı bir grup EMEL mensubu tarafından İslami EMEL hareketinin başlamasına neden olmuştur. EMEL'in bu bölünmesi 1982 yılından sonra Hizbullah'ın ortaya çıkışının da yolunu açacaktı.

ii. Hizbullah ve Lübnan'da Radikalleşen İslam

1970'ler boyunca yükselen diğer İslami hareketlerde olduğu gibi Hizbullah'ın yükselişinin temelinde de benzer nedenler vardı. Arapların İsrail tarafından yenilgiye uğratılması, sosyal refahın ve ekonomik paylaşımın adil olmaması, politik baskı ve batılılaşmanın kültürel etkileri bunların en belli başlılarıydı⁴¹⁵. Bu krizler İran'daki devriminde etkisiyle Lübnan'daki İslami aktivizmin dinamiklerini harekete geçirdi. Fakat Hizbullah'ı asıl şekillendiren İsrail'in 1982'de Lübnan'ı işgali ve çok uluslu güçlerin (Multi National Forces – MNF) Lübnan'a girişiydi⁴¹⁶. Ayrıca laik EMEL'in

⁴¹³ Silvio Goglio, "Lebanon: from Development to Civil War", **Mediterranean Quarterly**, Cilt 8, Sayı 1, 1997, s. 95 – 96.

⁴¹⁴ İhsan D. Dağı, **Ibid**, s. 130.

⁴¹⁵ A Nizar Hamzeh, "Lebanon's Hizbullah: From Islamic Revolution to Parlemantary Accomadation", **Third World Quarterly**, Cilt 14, Sayı 2 (1993), s. 321.

⁴¹⁶ **Ibid**, s. 322.

İsrail'in işgaline yönelik ılımlı yaklaşımından İran'ın duyduğu rahatsızlık da Hizbullah'ın ortaya çıkışında önemli bir etkidir⁴¹⁷.

Hizbullah, İsrail'in Lübnan'ı işgali sırasında Beka vadisinde örgütlenen İslami EMEL'den doğmuştur. İran'ın İsrail'in işgaline karşı Lübnan'a yardım etmek amacıyla gönderdiği 1000 – 1500 dolayındaki devrim muhafızı mensubunun Şiileri Hizbullah örgütü ve ideolojisi etrafında toplaması bu örgütün güçlenmesini sağladı. Fakat burda asıl önemli olan bunu gerçekleştiren devrim muhafızlarının aslında devrimin Lübnan'a ihracını sağlamaya çalışan Şii “misyoner”lerdi⁴¹⁸.

İsrail'in 1982'deki işgali bir taraftan Hizbullah'ın toplumsal tabana ve Lübnan'ın başkentine doğru yayılmasını sağlarken diğer taraftan da İsrail ordusunun faaliyetlerine Lübnan ordusunun yeterli tepkiyi vermemesi nedeniyle “radikalleşmesini” de beraberinde getirdi. Bu radikalleşmenin ortaya çıkmasını sağlayan ise Hizbullah'ın milis gücü olarak “İslami Direniş” örgütünü kurmasıdır⁴¹⁹. Böylece İsrail'e karşı direnen Filistinliler ve İslami EMEL örgütüyle birlikte Lübnan'ın güneyinde Lübnan Ulusal Direniş operasyonlarını gerçekleştiren Güney Lübnan Ordusunu oluşturdular.

1984 yılında MNF'nin çekilmesini sağlamak amacıyla ABD ve diğer İsrail müttefiklerine yönelik saldırıları Hizbullah'ın İslami Direniş örgütüne benzer bir örgüt olan İslami Cihad üstlendi. Benzer şekilde 1985'te Batılı rehinelere kaçırılan da yine İslami cihat oldu.

İsrail'in işgali sırasında Hizbullah'ın gösterdiği etkili faaliyetler Şii toplumu arasında Hizbullah'ın EMEL'e karşı rakip olarak ortaya çıkmasını sağladı. EMEL'den farklı olarak Hizbullah'ın İran'ın devrimci söylemini benimsemesi

⁴¹⁷ İhsan D. Dağ, *Ibid*, s. 132.

⁴¹⁸ *Idem*.

⁴¹⁹ Nizar Hamzeh, *Ibid*, s. 322.

bağımsız Lübnan yaklaşımını benimseyen EMEL'in aksine Hizbullah, bağımsızlığı değil, bölgedeki İslam ülkeleri ile entegrasyonu ve büyük bir İslam devletini savunuyordu⁴²⁰.

Hizbullah'ın içinde iki farklı grup ortaya çıkmıştı. Bu gruplardan biri İran'ın uzlaşma isteyen tavrı nedeniyle Hizbullah'ın geleceğinden endişe ederek, Lübnan siyasetinin içinde yer almayı savunurken, diğer grup ise Hizbullah'ın bugünkü lideri Hasan Nasrallah'ın başını çektiği gruptu ve bu grup İslami Lübnan düşüncesine muhalefet eden herkese karşı mücadeleyi benimsemişti⁴²¹.

Hizbullah 1989'dan itibaren Lübnan siyasetinin içinde yer alacaktır. Bununla birlikte 1989'da yapılan Taif anlaşması ile Lübnan'da silahsızlandırılan tüm grupların tek istisnası Hizbullah olmuştur⁴²².

b. İsrail'in İşgali ve Amerikan Müdahalesi

Ariel Sharon'un 1982'de Amerikalı yetkililerle yaptığı görüşme sonrasında ortaya çıkan sonuç Filistin Kurtuluş Örgütü ve Suriye'nin zayıflatılması yönündeydi. Çünkü Reagan yönetimi FKÖ ve Suriye'nin Sovyetler Birliği ile ilişkileri nedeniyle etkisizleştirilmesini arzu etmekteydi. Plan Lübnan'a askeri müdahalenin gerçekleştirilmesi ve özellikle İran İslam devriminden sonra bölgedeki Müslümanlarla ciddi sorunlar yaşayan ve bu konuda İsrail'in yardımına müracaat eden Hristiyan Falanjistlere yardım edilmesine ve Beşir Cemayel'in yeniden iktidara gelmesinin sağlanmasına dayanmaktaydı. Bununla birlikte ABD, Lübnan'a müdahalenin gerekçesinin uluslararası alanda kabul görmesini gerekli görmekteydi.

⁴²⁰ **Idem.**

⁴²¹ **Ibid**, ss. 323 - 324.

⁴²² İhsan D. Dağı, **op.cit.**

Aranan gerekçenin bulunması çok uzun sürmedi. İsraili bir askerin bir mayının patlaması sonucu ölmesi yüzlerce insanın katledilmesine yol açan Lübnan, işgalin başlamasını sağladı. Ayrıca Londra’da eski bir FKÖ üyesinin İsrail büyükelçisi Scholomo Argov’u öldürmesi de işgalin gerekçeleri arasında yer almaktaydı. Fakat ne ABD ne İsrail bu suikastın FKÖ ile alakasız oluşuyla ilgilenmekteydi. ABD, 7 Haziran’da yaptığı açıklamayla İsrail’in Lübnan işgalinin bu saldırı nedeniyle meşru olduğunu öne sürmekteydi.⁴²³

Bununla birlikte ilginç olan söz konusu patlamanın güneyde yaşanmasına rağmen Beyrut’u yani Lübnan’ın başkentini işgal etmesiydi. Reagan’ın endişesi olası bir İsrail Suriye savaşının çıkmasıydı ve bu nedenle Menehem Begin’i Suriye birliklerine saldırmaması için uyardı.

İsrail, her ne kadar hedefine ulaşmış ve bir Filistin kurtuluş Örgütü militanlarını Lübnan’ın dışına çıkarmış ve Beşir Cemayel’in iktidara gelmesini sağlamış olsa da asıl katliam bundan sonra gerçekleşti. Falanjistler yeniden seçilen Cemayel’in bir suikast sonucunda öldürülmesi sonrasında suikastı düzenleyenlerin kimler olduğuna bakmadan Beyrut’taki mülteci kamplarına saldırmaya başladı. Tarihe Sabra ve Şatilla katliamı olarak geçen bu kıyım sonrasında yüzlerce Filistinli öldürüldü.

ABD, İsrail’e savaşı durdurması ve Filistin’den çekilmesi konusunda baskılar yaparken, İsrail bunun ön koşulunun bölgeye Uluslararası bir barış gücünün gelmesiydi ve ABD’nin de dahil olduğu bir çok uluslu barış gücünün gelmesini öngören Birleşmiş Milletler kararı güvenlik konseyince kabul edildi.

⁴²³ Juliana S. Peck, **The Reagan Administration and The Palestinian Question**, Washington, D.C., Institute for Palestinian Studies, 1984, ss. 50 – 51.

“Barış” planının önündeki en büyük engel Suriye’den gelmekteydi. Suriye ABD ve İsrail’in planına şüpheyle bakıyordu ve bu nedenle ABD ve İsrail birliklerini Lübnan’dan çıkaracak büyü bir kampanya başlattı. Bunun neticesi Lübnan’daki Amerikan varlıklarına yönelik saldırılardı ve Lübnan’daki Şii milis gücü İslami Cihat üyeleri Amerikalıları rehin aldı. Irak savaşı ile meşgul olan İran’a silah satışı ile Reagan’ın İrangate skandalına yol açan bir eylem oldu. Zira Reagan Lübnan’daki rehinelere serbest bırakılmasını sağlamak için resmi politikasının dışına çıkarak İran’a İsrail üzerinden silah satışı gerçekleştiriyordu. ABD çok sayıda askerini kaybetmiş olsa da karada saldırıya uğrayan Amerikan askerleri Reagan tarafından denizde konuşlandırılıyordu.

D. REAGAN’IN FİLİSTİN POLİTİKASI ve FİLİSTİN SORUNUNUN İSLAMİLEŞMESİ

Dış politikasını “Sovyet tehdidi”ne endeksli olmaktan çıkarma iddiasıyla yönetime gelen Jimmy Carter, bu yaklaşımının Ortadoğu’da yansıması kalıcı bir barış sağlama girişimiydi. Bunun temel nedeni ABD’nin Ortadoğu’daki çıkarlarının Arap İsrail sorununun ortadan kaldırılmasıyla sağlanabileceği inancıydı. Ulusal Güvenlik Danışmanı Brzezinski Arap İsrail sorunu giderilmeden 1973 Savaşı sırasında yaşanan enerji krizinin de ortadan kaldırılamayacağını öne sürüyordu.⁴²⁴

⁴²⁴ Zbigniew Brzezinski, “Recognizing the Crisis,” **Foreign Policy**, (Kış 1974 – 1975), s. 67.

Carter, her ne kadar Filistinlilerin kalıcı bir vatan toprağına sahip olmalarının en doğal hakları olduğunu ifade etmiş olsa da söz konusu vatan kavramı Ürdün sınırları içerisinde özerk bir yapıya göndermede bulunmaktaydı⁴²⁵.

ABD, Filistinlilerle yapılacak barış görüşmelerinin ön koşulunun FKÖ'nün BM'nin 242 sayılı kararının tanınmasıyla mümkün olabileceğini öne sürmekteydi⁴²⁶.

Carter'ın bu girişimlerinin sonucunda Mısır'la İsrail arasında imzalanan Camp David anlaşmalarına rağmen Filistin konusunda kalıcı bir çözüme gidilemedi. 1981'de yönetimi devralan Reagan yönetiminin Arap İsrail sorununa yaklaşımı yeniden Sovyetlerin Ortadoğu'da etkisini artırma girişimlerinin bir parçası olarak değerlendirilecektir.

1. Regan Yönetiminin Arap - İsrail Sorununa Bakışı

İsrail'in varlığı ve güvenliği kuruluşundan itibaren İngiltere ile birlikte ABD'nin Ortadoğu politikasını belirleyen temel unsurlardan birisi olmuştur⁴²⁷. Bu nedenle Amerikan yönetimlerinin Arap İsrail sorununa bakışında iktidardaki başkanın Cumhuriyetçi ya da Demokrat Parti'den olmasının bir farklılık oluşturması bakımından ayırt edici bir özellik olmadığını söylemek mümkündür⁴²⁸. Ancak buna paralel olarak Başkanların bölge ülkeleri ile ilişkileri bağlamında hem İsrail'le olan ilişkilerini ve İsrail üzerinden hayata geçirmeye çalıştığı projelerini hem de ABD'nin

⁴²⁵ Steven L. Spiegel, **The Other Arab-Israeli Conflict : making America's Middle East policy, from Truman to Reagan**, Chicago : University of Chicago Press, 1985, 332.

⁴²⁶ **Ibid**, s. 335.

⁴²⁷ Valerie Seward, **The Middle East: Internal and External Responses to Change**, London, HMSO, 1993, s. 30.

⁴²⁸ Daniel Pipes, **The Long Shadow**, Brunswick, Transaction, 1990, s. 242 – 243.

Ortadoğu'daki çıkarlarını ortak bir paydada buluşturma zorunluluğunu da beraberinde getirmiştir.⁴²⁹

Bununla birlikte her ne kadar ABD, zaman zaman İsrail yönetimini karşısına alıyor gibi görünse de İslam dünyasında özellikle 1967 Arap İsrail savaşından itibaren İsrail yanlısı bir imaja sahiptir ve bu imaj bugüne kadar değişmeden sürekliliğini korumuştur⁴³⁰. Bu nedenle ABD'nin Arap İsrail çatışmasına yönelik taraflı yaklaşımı bölge ülkeleri ile kurmaya çalıştığı ilişki ağının zayıflamasına ve bunun sonucu olarak da Ortadoğu politikaları bağlamında zemin kaybetmesine yol açmaktadır⁴³¹.

Daha önce de ifade edildiği gibi Dış İşleri Bakanı Haig'in ABD yönetiminin bölge ülkeleri ile birlikte İsrail'in içinde bulunacağı bir “*stratejik konsensüs*” sağlamayı amaçlamış olması bu anlamda Reagan yönetiminin Arap İsrail sorununa bakışını önemli kılmaktaydı.

Reagan yönetimi bölge ülkeleri ile ilişkilerini “Sovyet tehdidi” bağlamında ele almış ve İsrail’le bölgedeki ılımlı ülkelerin birbirleri ile stratejik işbirliği yapabileceklerine dair “stratejik konsensüs” yaklaşımını benimsemişlerdi. Fakat bölgedeki istikrarsızlığın kaynağı olarak Sovyetler Birliği’ni değil, saldırgan tutumları nedeniyle İsrail’i görmekteydiler. Buna rağmen Reagan yönetimi tavrını İsrail’den yana koyarak daha seçim çalışmaları sırasında Şah’ın yokluğunda İsrail’i “stratejik varlık” olarak gördüklerini açıklamıştı⁴³².

⁴²⁹ Stephen Ambrose, **Ibid**, s. 258.

⁴³⁰ Yvonne Y. Haddad, “Islamist Perception of US Policy in the Middle East”, David Lesch (ed.), **The Middle East and The United States A Historical and Political Reassessment**, Oxford, Westwiew, 1996, s. 420.

⁴³¹ Eric Watkins, “The Unfolding US Policy in the Middle East”, **International Affairs**, Cilt 73, Sayı 1, (Ocak 1997), s. 2.

⁴³² Joe Stork, “Israel as a Strategic Asset”, **MERIP Reports**, Sayı 105, (1982), s. 36. Reagan, 23 Ekim 1983'te onayladığı NSDD 111 belgesinde İsrail'in ABD'nin Ortadoğu politikalarında stratejik

Reagan yönetiminin İsrail'e yönelik bu yaklaşımı gerek Arap İsrail sorununa bakışında gerekse İsrail'le ikili ilişkilerine de yansımıştır. Reagan, İsrail'in Camp David antlaşmasına rağmen işgal altındaki topraklarda yerleşim yerleri inşa etmesinin illegal olmadığını savunmuştur⁴³³. Bu, ABD'nin bölgedeki çıkarlarının Arap-İsrail çatışmasının çözümüne bağlı olduğuna dair önceki yönetimlere ait varsayımların reddedildiği anlamına gelmekteydi⁴³⁴. Bunun en önemli göstergesi Reagan yönetiminden itibaren ekonomik ve askeri yardımların kredi şeklinde değil, hibe şeklinde verilmeye başlaması olarak gösterilebilir.⁴³⁵

Öte yandan ABD yönetiminin Arap - İsrail sorununun çözümüne yönelik attığı adımlar hem Araplar hem de İsrailliler tarafından reddedilmekteydi. 1 Eylül 1982'de açıkladığı ve "Reagan Planı" olarak anılan çözüm önerileri, ne İsrail'in ne de Filistin'in tezlerini karşılamaktan uzaktı⁴³⁶.

FKÖ'nün Lübnan'daki varlığını ortadan kaldırmak üzere bu ülkenin güneyini işgal eden İsrail'in operasyonuna onay veren ABD'nin kalıcı bir çözüm önermesi beklenemezdi. Dış İşleri Bakanı George Shultz, Suriye ve FKÖ'den arındırılmış bir Lübnan ile Ortadoğu barışı arasında bir paralellik kurmaktaydı. Böylece daha önce de ifade edildiği gibi bir taraftan ABD tarafından "terör örgütü" olarak etiketlediği FKÖ'nün Lübnan'dan çıkarılması diğer yandan Camp David anlaşmasına en sert muhalefeti yapan red cephesi ülkelerinden biri olan ve 1980 yılında Sovyetler Birliği ile dostluk anlaşması yapan Suriye'nin bu ülkedeki etkisinin zayıflatılması ABD'nin

bir unsur olduğunu açıkça belirtmiştir. Belge Metni için bkz.: Christopher Stimpson, **National Security Directives of the Reagan and Bush Administrations**, Boulder, Westview Press, 1995.

⁴³³ Joe Stork, *Ibid*, s.7.

⁴³⁴ Joe Stork, The US Policy and The Palestinian Question, Hooshang Amirahmadi (ed.) **The United States and The Middle East A Search for New Perspective**, New York, State University of New York Press, 1993, s. 139.

⁴³⁵ Ekrem Karakoç, "ABD'nin Filistin Politikası," Ahmet Davutoğlu (et al.), **Filistin Çıkmazdan Çözüme**, İstanbul, Küre, 2003, s. 109.

⁴³⁶ Naseer H. Aruri ve Fouad M. Moughrabi, "The Reagan Middle East Initiative", **Journal of Palestine Studies**, Cilt 12, Sayı 2, (Kış 1983), s. 10 – 11.

bölgedeki çıkarına hizmet etmekte ve bu nedenle İsrail'in Lübnan'daki operasyonuna seyirci kalmaktaydı⁴³⁷.

Öte yandan İsrail'in bu saldırgan tutumunda Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat'ın payı önemlidir. Zira imzalanan anlaşma sonrasındaki gelişmelerin de gösterdiği gibi İsrail Ortadoğu'da Arap İsrail sorununun en güçlü unsuru olan Mısır'ı devre dışı bırakılması Lübnan işgalini kolaylaştırırken Gazze ve Batı Şeria'da askeri hakimiyetini de artırmıştır.⁴³⁸

Lübnan'da "istikrarın" sağlanmasından sonra Arap İsrail sorununa kaygısız kalacak olan Reagan ve yönetimi bu pozisyonunu Aralık 1987'de HAMAS'ın kurulmasına da zemin hazırlayan birinci *intifada*'nın⁴³⁹ başlamasıyla terk edecektir.

2. Filistin Sorunun İslamileşmesi ve Reagan Yönetimi'nin Yaklaşımı

Kudüs'ün başkent ilan edilmesi, Lübnan'ın İşgali ve buradaki FKÖ güçlerinin dağıtılması, Golan Tepeleri'nin ilhakı ve tüm bunların yanı sıra gerek Afganistan'daki savaş gerekse İran – Irak savaşı Filistin meselesini marjinalleştirmiş ve uluslararası gündemin uzağında kalmıştı. Buna paralel olarak da Ortadoğu'da bu konuda çözüm arayan ve ABD'yi dahil etmek isteyen Ürdün'e Reagan'ın yanıtı sorunun taraflarının doğrudan görüşmelere doğrudan katılmalarını talep etmek olmuş ve ABD'nin Filistin sorununun uzağında kalmasını sağlamıştı⁴⁴⁰.

⁴³⁷ Ekrem Karakoç, **Ibid**, s. 115.

⁴³⁸ **Idem**.

⁴³⁹ İkinci İntifada 2000 yılının Eylül ayında dönemin İsrail Başbakanı Ariel Şaron'un Mescid-i Aksa'ya girmesini gerekçe göstererek Filistinli bir grup tarafından başlatılması sonucuna gerçekleştirilmiştir.

⁴⁴⁰ William B. Quandt, "U.S. Policy toward the Arab Israeli Conflict" William B. Quandt (ed.), **Ten Years After Camp David**, Washington, The Brooking Institution, 1988, ss. 369-371.

Fakat 8 Aralık 1987’de başlayan “*intifada*”, İsrail’in de çağrısı üzerine ABD’nin İsrail – Filistin sorununda yeniden aktif olarak katılmasına neden olacaktır⁴⁴¹.

İsrail’in işgalinden sonra Filistin topraklarında en etkili İslami hareket olan Müslüman Kardeşler, Mısır’da Nasır milliyetçiliğinin ortaya çıkmasına paralel olarak sessizliğe bürünmüştü. Fakat FKÖ’nün bir Filistin ulusu oluşturma çabaları önemli başarılar sağlamış olmasına rağmen, henüz bir devletin elde edilememiş olması Filistinli direnişçiler arasında yeni politik gelişmelerin yaşanmasına neden oldu ve Müslüman Kardeşler İsrail’e karşı direniş hareketi içerisinde aktif olarak yer almaya başladı.

Reagan yönetiminin çözümsüz yaklaşımı ve FKÖ’nün Filistin’in geleceği konusundaki etkisiz politikaları 18 Ağustos 1988’de intifada’nın da etkisiyle Filistin sorunun çözümünün ancak cihat yoluyla sağlanabileceğini savunan İslami direniş örgütü HAMAS’ın⁴⁴² kurulmasıyla sonuçlanmıştır⁴⁴³.

HAMAS’ın kuruluşunda özellikle İsrail’in işgalci politikalarının etkisi olduğu kadar Amerikan politikalarının da etkisi büyüktür. HAMAS, Batı’nın ve özellikle ABD’nin Filistin konusunda izlediği politikalarının siyonizmin bir parçası olduğunu açıkça ifade etmekteydi⁴⁴⁴.

12 - 15 Kasım 1988 yılında Cezayir’de toplanan FKÖ ve Filistin Ulusal Konseyi, 1948’deki bölünmeyi esas alarak bir Filistin devletinin bağımsızlığını ilan

⁴⁴¹ İntifada’nın başlamasına yol açan olay, İsraillilere ait bir kamyonun bir taksiye çarparak 4 Filistinli’nin ölümüne yol açmasıdır.

⁴⁴² HAMAS, Arapça açık adı *Harakat al Muqawama al Islamiyya*’nın (İslami Direniş Hareketi) ilk harflerinin birleşiminden oluşmakta ve güç ve cesaret anlamlarına gelmektedir.

⁴⁴³ Filistin’de İslami direniş hareketi olarak kurulan HAMAS, Mısır kökenli İslami hareket olan Müslüman Kardeşler’in Filistin’deki uzantısıdır. HAMAS Şartı’nın 2. Maddesinde dile getirilmiştir. Bkz.: Muhammad Maqdsi, “Charter of the Islamic Resistance Movement (HAMAS) of Palestine,” **Journal of Palestine Studies**, Cilt 22, Sayı 4 (Yaz 1993), ss 122 – 134.

⁴⁴⁴ Meir Litvak, “The Islamization of Palestinian Israeli Conflict: The Case of Hamas,” **Middle Eastern Studies**, Cilt 34, Sayı 1 (Ocak 1998), s. 150.

etmiş ve BM'nin 242 ve 338 sayılı kararları doğrultusunda 1967 Arap İsrail savaşında İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesini ve yerleşimlerin iptalini istemiştir.⁴⁴⁵ Arafat, BM'nin Cenevre toplantısında 242 ve 338 sayılı kararlarını kabul ettiğini uluslararası kamuoyu önünde dile getirmiştir⁴⁴⁶.

Fakat Carter döneminde FKÖ'nün görüşmelerde Filistinlilerin temsilcisi olarak yer almasının 242 sayılı BM kararını tanınması gerektiğini öngörürken Reagan yönetimi yeni bir engel çıkarmış ve intifada'nın kınanması gerektiğini öne sürmüştür. Böylece ABD, FKÖ'nün 242 ve 338 sayılı BM kararlarını tanımamasını yeterli şart olmadığını öne sürerek çözümsüzlüğünü ortaya koymuştur⁴⁴⁷.

İntifada'nın önemli sonuçlarından biri de Afganistan ve Körfez'deki gelişmelerin sonucunda ikinci plana itilen Filistin konusunun uluslararası alanda yeniden gündeme gelmesini sağlamıştır. FKÖ'ye yapılan bu baskıya paralel olarak "intifada"nın uluslararası arenada yaptığı etki İsrail ve ABD ikilisi tarafından FKÖ'yü Filistin'in resmi temsilcisi olarak tanımaya zorlayacaktır. Bununla birlikte 1990 – 1991 Körfez Savaşında Yaser Arafat'ın Irak'ın yanında yer alması FKÖ'nün zeminin zayıflatacaktır.

⁴⁴⁵ Ribhi Halloum (Abu Firas), **Belgelerle Filistin:Dün, Bugün, Yarın**, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1989, ss.233 – 249.

⁴⁴⁶ Moshe Ma'oz, "From Conflict to Peace? Israel's Relationship with Syria and Palestinians," Middle East Journal, Cilt 53, Sayı 3 (Yaz 1999), s. 405.

⁴⁴⁷ Ekrem Karakoç, **Ibid**, ss.115 – 116.

SONUÇ

1990'lı yılların başlarında bir taraftan Sovyetler Birliği'nin parçalanıp Soğuk Savaşın sonuna şahitlik edilirken, diğer yandan Sovyetler Birliği'nin olmadığı yeni dünya düzeninin nasıl şekilleneceği tartışılmaktaydı. Artık tarihin sonunun geldiğine dair tezlerin ortaya atıldığı bir dönemde dünya 1993 yılında Samuel P. Huntington'un "medeniyetler çatışması" teziyle tanıştı⁴⁴⁸. Huntington'a göre artık dünya Batı ile İslam'ın çatışmasına şahitlik edecekti.

1990'lı yıllar boyunca İslam'ın Batı dünyasının Soğuk Savaş sonrası döneminin Komünizmi yani Batı'nın yeni düşmanının olduğuna dair yorumlar literatürdeki yerini almıştı. Dünya bu yorumların destekleyen eylemlere sahne olmaktaydı. Suudi Arabistan'da, İspanya'da New York'ta birbirine benzeyen "terör" eylemleri yapılmaktaydı. Kimilerine göre artık İslamcılar silahlarını Batı'ya doğrultmuştu⁴⁴⁹.

İslam'ın Batı'ya olan karşıtlığı Soğuk Savaş sonrası dönemde ortaya çıkan bir olgu değildi. Özellikle 1920'li yıllar Ortadoğu'da Batı emperyalizmine yönelik aktivizme sahne oldu. Hasan el Benna ve Müslüman Kardeşlerin ortaya çıkışı bunun en net örneğiydi.

Fakat İslam'ın yalnızca Batı'ya değil; Batı dünyasının bir parçası olarak gördüğü Sovyet Komünizmine de karşıydı. Dolayısıyla Soğuk Savaş döneminde Sovyet Komünizmi hem Batı liberalizminin hem de İslamcı dünya görüşünün ortak düşmanıydı.

⁴⁴⁸ Samuel P. Huntington, "The Clash of Civilizations?," **Foreign Affairs**, (Yaz 1993), ss. 22 – 49.

⁴⁴⁹ Emran Qureshi ve Michael A. Sells, **New Crusades : Constructing the Muslim Enemy**, New York, Columbia University Press, 2003.

1980’li yıllarda Ortadoğu’da yaşanan gelişmeler, ABD’nin İslami hareketlerin kendisine olan karşıtlığını ortak düşman olan Sovyetler Birliği’ne yönlendirerek Ortadoğu’ya yönelik çıkarlarını gerçekleştirmede kendisine bir manevra alanı oluşturdu.

Jeopolitik yaklaşımlarda dünya hegemonyası açısından büyük bir öneme sahip olan Ortadoğu’yu Sovyet Komünizmini “çevreleme” adı altında kontrol altına almaya çalışan ABD, 1980’ler boyunca İslami hareketlerin gerek Sovyet Komünizmine karşı mücadelesinden gerekse kendi arasındaki ideolojik Şii Sünni çatışmasından istifade ederek bölgedeki askeri varlığını artırmaya çalıştı. İslami direniş hareketinin Afganistan’da Sovyet ordusuna ve Afgan ordusuna karşı verdiği mücadeleyi, Sovyetler Birliği için Vietnamlaşdırma politikasına dönüştüren ABD, böylece suni bir “Sovyet tehdidi” paranoyası yaratarak hem Avrupa’lı hem de bölgedeki müttefiklerini kendi ekseninde tutmaya çalışarak Ortadoğu’yu kuşatmaya çalıştı.

Müttefiklerini ikna etme konusunda Afganistan’da sıcak tutulan “Sovyet tehdidi”nin abartılı retoriğinin yetersiz kaldığı durumda İran İslam Cumhuriyeti’nin devrimi ihracına dayalı dış politikasının yarattığı Şii radikalizminin yayılma “tehdidi” ABD, açısından başka bir politik araç haline gelmiştir. Bunun Ortadoğu’nun kuşatılmasındaki kullanımının en bariz örneği Irak-İran arasında yaşanan Körfez savaşı sırasında gerçekleşmiş ve savaşın her iki tarafına da yardımlarda bulunarak bu “tehdidin” de sıcaklığının korunması sağlanmıştır.

Reagan döneminde ABD’nin Arap İsrail sorununa bakışında da “Sovyet tehdidi” merkeziliğini korumuş ve ABD Sovyetler Birliği ile yakın ilişki içerisinde

olduğunu düşündüğü FKÖ'nün ve Suriye'nin zayıflatılmasını çıkarlarına uygun gördüğü için İsrail'in Lübnan işgaline sessiz kalmıştır.

Diğer yandan Lübnan İran'ın devrim ihracının en örgütlü başarı elde ettiği ülke olmuş ve Şii toplumun birleşmesi sonucu özellikle Lübnan'ın Güney'inde Şii İslamcı hareket olan Hizbullah'ın örgütlenmesi sağlanmıştır. İran'ın devrim ihracının bu ülkede başarı sağlamasının temelinde yatan neden ise İsrail'in işgali sırasında merkezi yönetimin gerek iç savaşın etkisi gerekse işgalin getirdiği olumsuz etkiler nedeniyle zayıflamış ve Hizbullah'ın güçlenmesine karşı koyacak bir güçten yoksun kalmıştır.

Edward Said, Afganistan'daki İslami hareketlerle ilgili yazılan bir kitaba verdiği takdim yazısında Afganistan'daki İslami hareketlerin ABD ile ilişkisini şu şekilde özetlemektedir⁴⁵⁰: “...ABD gibi süper güçler, militan grupların, kimi zaman onları manüple ederek, kimi zaman onunla savaşarak, kimi zaman onu yarı yolda bırakarak, kimi zaman oyalayarak ama her halükarda onun pastasını yemektedir...”

Bu çalışma göstermiştir ki Edward Said'in bu değerlendirmesi yalnızca Afganistan'a ait bir nitelemenin de ötesine geçmektedir. Reagan yönetiminde ABD, ABD, Sovyetler Birliği'ne karşı Afganistan'daki en radikal grupları destekleyerek ya da Ortadoğu'daki diğer radikal unsurları manüple ederek; İran Irak savaşında her iki ülkeye de silah satılmasını ve böylece savaşın 8 yıl sürmesini sağlayarak; gerek “Sovyet tehdidini” gerekse “Şii radikalizm tehdidini” abartılı bir şekilde kullanarak Ortadoğu'daki ılımlı ülkelerden oluşan bir “stratejik işbirliği” sağlayarak; Ortadoğu'daki askeri varlığını artırmış ve böylece Ortadoğu'nun kuşatılmasını sağlamıştır.

⁴⁵⁰ Edward Said, “Foreword”, John K. Cooley, **op.cit.** s. xx.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

Ambrose, Stephen E., **Rise to Globalism: American Foreign Policy since 1938**, New York, Penguin Books, 1991.

Anthony Bubalo, Greg Fealy ve Whit Mason. **Zealous Democrats Islamism and Democracy in Egypt, Indonesia and Turkey**, Australia, Longuville Media, 2008.

Arı, Tayyar, **Basra Körfezi ve Ortadoğu’da Güç Dengesi 1978 – 1996**, İstanbul, Alfa, 1996.

Arı, Tayyar, **Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2004.

Arı, Tayyar, **İran, Irak, ABD ve Petrol**, 2. Baskı, İstanbul, Alfa, 2007.

Arı, Tayyar, **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, İstanbul, Alfa, 2006.

Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi Cilt 1-2:1914-1995**, 14.Baskı, İstanbul, Alkım Yayınevi.

Bill, James A., **The Shah, The Ayatollah and The United States**, Foreign Policy Association, 1988.

Bostanoğlu, Burcu, **Türkiye ABD İlişkilerinin Politikası**, 1. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 1999.

Brzezinski, Zbigniew, **Büyük Satranç Tahtası**, (Çev.: Yelda Türedi), İstanbul, İnkılap, 1997.

Brzezinski, Zbigniew, **Power and Principle, Memoirs of the National Security Adviser, 1977-1981**, New York, Farrar, Straus and Giroux, 1983.

Bulut, Faik, **İslamcı Örgütler**, İstanbul, Tüm Zamanlar Yayıncılık, 1994.

Carter, Jimmy, **Keeping Faith, Memoirs of A President**, 3. Baskı, University of Arkansas Press, 1995.

Chubin, Shahram, **Iran and Its Neighbours: the Impact of The Gulf War**, London, Center for Security and Conflict Studies (Sayı 204), 1987.

Chubin, Shahram, **The Role of Outside Powers, Security in The Persian Gulf**, Gower, Adlershot, 1982.

Cooley, John K., **Unholy Wars Afganistan, America and International Terrorism**, London, Pluto Pres, 2002.

Çakır, Ruşen, **Ayet ve Slogan, Türkiye’de İslamcı Oluşumlar**, 9. Baskı, İstanbul, Metis, 2002.

Dağı, İhsan D., **Ortadoğu’da İslam ve Siyaset**, 2. Baskı, İstanbul, Boyut, 2002.

Davutoğlu, Ahmet, **Stratejik Derinlik**, 9.Baskı, İstanbul, Küre, 2002.

Diego Cordovez ve Selig S. Harrison, **Out of Afghanistan The Inside Story of the Soviet Withdrawal**, Oxford, Oxford University Press, 1995.

Nuechterlain, Donald A., **America Overcommitted:United States National Interests in The 1980s**, The University Pres of Kentucy, 1985.

Ecer, Ahmed V., **Tarihte Vehhabi Hareketi ve Etkileri**, Ankara, ASAM Yayınları, 2000.

Emadi, Hafizullah, **State, Revolution, and Superpowers in Afghanistan**, NewYork, Preager, 1990.

Emran Qureshi ve Michael A. Sells, **New Crusades:Constructing the Muslim Enemy**, New York, Columbia University Press, 2003.

Emre, Süleyman A., **Siyasette 35 Yıl**, Cilt 1, İstanbul, Akabe, 1990.

Engdahl, William, **Petrol, Para, İktidar Anglo-Amerikan Politikası ve Yeni Dünya Düzeni** (Çev.: Ertuğrul Bilal) , İstanbul, Alfa, 2008.

Erhan, Çağrı, **Türk-Amerikan İlişkilerinin Kökenleri**, Ankara, İmge Kitabevi, 2001.

Esmail, Mohammad E. M., **Komünist İşgalden Liberal İstilaya Trajikafganistan Tora Bora Dağlarının Kaderi**, İstanbul, Tarih Düşünce Kitapları, 2004.

Esposito, John L., **İslam Tehdidi Efsanesi**, (Çev.: Ömer Baldık, Ali Köse ve Talip Küçükcan), İstanbul, Ufuk Kitapları, 2002.

Esposito, John L., **Kutsal Olmayan Savaş İslamcı Terör** (Çev.: N. Yılmaz ve E. Yılmaz), İstanbul, Oğlak Bilimsel Kitaplar, 2003.

Fitzgerald, Frances, **Way out There in the Blue: Reagan, Star Wars, and the End of Cold War**, London, Simon and Shuster, 2000.

Fuller, Graham E., **Siyasal İslamın Geleceği** (Çev. Mustafa Acar), İstanbul, Timaş, 2004.

Gaddis, John L., **Russia, the Soviet Union and the United States: An Interpretive History**, 2. Baskı, New York, McGraw Hill, 1990.

Gaddis, John L., **Strategies of Containment: A Critical Appraisal of Postwar American National Security Policy**, New York, Oxford University Press, 1982.

Gaddis, John L., **The United States and the End of Cold War Implications Reconsiderations Provocations**, New York, Oxford University Press, 1992.

Gali İgor, (et. al.), **Sovyetler Birliği Neden / Nasıl Yıkıldı?** (Çev.: Arif Berberoğlu), Ankara, Phoneix, 2008.

Gates, Robert, **From the Shadows: The Ultimate Insider's Story of Five Presidents and How They Won the Cold War**, London, Simon and Shuster, 2007.

Gerges, Fawez, **Amerika ve Siyasal İslam** (Çev.: Ahmed Emin Dağ), İstanbul, Anka, 2001.

Gözen, Ramazan, **İmparatorluktan Küresel Aktörlüğe Türkiye'nin Dış Politikası**, Ankara, Palme, 2009.

Güldemir, Ufuk, **Çevik Kuvvet'in Gölgesinde Türkiye 1980 – 1984**, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1987.

Gürler, Ali İ., **Büyük Ortadoğu Projesi ve Bush Doktrini**, İstanbul, IQ Kültür Yayıncılık, 2005.

Halliday, Fred, **Threat From the East? Soviet Foreign Policy From Afghanistan and Iran to the Horn of Africa**, 2. Baskı, New York, Penguin Books, 1982.

Halloum, Ribhi(Abu Firas), **Belgelerle Filistin:Dün, Bugün, Yarın**, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1989.

İzzeti, İzzetullah, **İran ve Bölge Jeopolitiği** (Çev: Hakkı Uygur) 2. Baskı, İstanbul, Küre, 2006.

Clooney, John K., **Unholy Wars Afganistan, America and International Terrorism**, 3. Baskı, London, Pluto Press, 2002.

John L. Esposito ve John O. Voll, **İslamiyet ve Demokrasi**, (Çev. Ahmet Fethi), İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1998.

Kennan, George F., **Memoirs: 1925 – 1950**, Boston, Atlantic Monthly Press Book, 1967.

Kennedy, Paul, **The Rise and Fall of British Naval Mastery**, fontana Press, 1991.

Kepel, Gilles, **Cihat İslamcılığın Yükselişi ve Gerilemesi** (Çev.: Haldun Bayrı), İstanbul, Doğan Kitap, 2000.

Kepel, Gilles, **Tanrının İntikamı** (Selma Kırmızı), İstanbul, İletişim, 1992.

Khadduri, Majid, **The Gulf War, The Origins and The Implications of The Iraq-Iran Conflict**, Oxford, Oxford University Press, 1988.

Khan, Riaz, M., **Untying the Afghan Knot : Negotiating Soviet Withdrawal**, Durham, Duke University Press, 1991.

Kostiner, Joseph, “Devlet, İslam ve Suudi Arabistan’daki Vahabi Muhalefeti: Çöl Fırtınası Sonrası Dönem,” Barry Rubin (ed.) **Radikal İslam** (çev. Rengin Gün), Ankara, ASAM Yayınları, 2002.

Kupchan, Charles J., **The Persian Gulf and the West : The Dilemmas of Security**, Boston, Allen and Unwin, 1987.

Kux, Dennis, **The United States and Pakistan: 1947 – 2000: Disenchanted Allies** , Woodrow Wilson Center Press, 2001.

Kürkçüoğlu, Ömer, **Osmanlı Devletine Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınevi, 1982.

Laoust, Henri, **İslam’da Ayrılıkçı Görüşler** (Çev.: E. Fırlalı ve S. Hizmetli), İstanbul, Pınar Yayınları, 1999.

Lenczowski, George, **American Presidents and the Middle East**, Durham, Duke University Press, 1990.

Lewis, Bernard, **İslamın Krizi** (Çev.: Abdullah Yılmaz), İstanbul, Literatür, 2003.

Mackinder, Halford J., **Democratic Ideals and Reality**, London, Constable, 1919.

Manaz, Abdullah, **Dünya’da ve Türkiye’de Siyasal İslamcılık**, İzmir, Ulusal Birlik İçin Düşünce, 1998.

McGhee, George, **ABD-Türkiye-NATO-Ortadoğu** (Çev. Belkıs Çorakçı) , İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1992.

McGwire, Michael, **Perestroika and Soviet National Security**, Washington, The Brooking Institution, 1991.

Milan Hauner, **What is Asia to Us?**, Boston, Unwin Hyman, 1990.

Mohamad Yousaf ve Mark Adkin, **Afgansitan The Bear Trap. The Defeat of A Superpower**, Havertown, Casemate, 2001.

Noam Chomsky ve Gilbert Achar, **Tehlikeli Güç** (Çev.: Yavuz Alogan), İstanbul, İthaki, 2007.

Nye, Joseph S., **Understanding International Conflict An Introduction to International Theory and History**, 6. Baskı, Pearson, 2007.

Parsi, Trita, **Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the U.S.**, New Heaven and London, Yale University Press, 2007.

Peck, Juliana S., **The Reagan Administration and The Palestinian Question**, Washington, D.C., Institute for Palestinian Studies, 1984.

Pipes, Daniel, **The Long Shadow**, Brunswick, Transaction, 1990.

Polk, William R., **Irak’ı Anlamak** (Çev.: Nurettin Elhüseyni), İstanbul, NTV Yayınları, 2007.

Prados, John, **Presidents' Secret wars: CIA and Pentagon Covert Operations from World War II through the Persian Gulf**, Chicago, Ivan R. Dee Publisher, 2006.

Quandt, William B., “**Suudi Arabia in the 1980s**”, Washington, Brooking Institution, 1981.

Quandt, William B., **The United States and Egypt: An Essay on Policy for the 1990s**, Washington, Brooking Institution, 1990.

Ralph H. Magnus ve Eden Naby, **Afghanistan Mullah, Marx and Mujahid**, Oxford, Westview Press, 1998.

Rashid, Ahmed, **Jihad The Rise of Militant Islam in Central Asia**, New Heaven and London, Yale University Press, 2002.

Rashid, Ahmed, **Taliban: İslamiyet, Petrol ve Orta Asya’da Yeni Büyük Oyun** (Çev.: Osman Akınhay), İstanbul, Agora, 2006.

Raymond L. Garthoff, **Detente and Confrontation American Sovyet Relations from Nixon to Reagan**, Washington D.C., Brookings, 1985.

Reagan, Ronald, **An Amercan Life: The Autobiography**, New York, Pocket Books, 1990.

Ramazani, Rouhallah K., **Revolutionary Iran Challenge and Response in the Middle East**, Baltimore, John Hopkins University Press, 1986.

Roy, Oliver, **Küreselleşen İslam** (Çev.: Haldun Bayrı), İstanbul, Metis, 2003.

Roy, Olivier, **Afghanistan From Holy War to Civil War**, Princeton N.J. Darwin Press, 1995.

Roy, Olivier, **Islam and Resistance in Afghanistan**, Cambridge, Cambridge University Press, 1985.

Rubin, Barnett R., **The Fragmentation of Afghanistan: State Formation and Collapse in the International System**, New Haven, Yale University Press, 1995.

Rubin, Barry, **Revolutionary Iran: Challenge and Responce in the Middle East**, Baltimore, John Hopkins University Press, 1988.

Said, Edward, **Oryantalizm** (Çev: Neziğ Uzel), 4. Baskı, İstanbul, İrfan Yayınevi, 1998.

Sander, Oral, **Siyasi Tarih 1914 -1994**, 10. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2002.

Scott W. Hibbard ve David Little, **Islamic Activism and US Foreign Policy**, Washington, United States Institute of Peace Pres, 1997.

Scweizer, Peter, **Reagan's War: The Epic Story of His Fort Year Struggle and Final Triumph over Communism**, New York, Anchor, 2003.

Seward, Valerie, **The Middle East: Internal and External Responses to Change**, London, HMSO, 1993.

Spykman, Nicholas J., **The Geography of the Peace**, New York, Hacourt, Brace and World, 1944.

Steele, Jonathan, “**Soviet Power The Kremlin’s Foreign Policy Brezhnev to Andropov**, New York, Simon and Shuster, 1983.

Stent, Angela E., Economic Containment, Thery L. Deibel ve John L. Gaddis (ed.), **Containin the Soviet Union A Critique of US Policy**.

Steven L. Spiegel, Mark A. Heller ve Jacop Goldberg, **The Soviet – American Competition in the Middle East**, D.C., Heath and Company, 1988.

Stimpson, Christopher, **National Security Directives of the Reagan and Bush Administrations**, Boulder, Westwiev Press, 1995.

Stoessinger, John G., **Crusaders and Pragmatists : Movers of Modern American Foreign Policy**, New York, Norton, 1985.

Suat Parlar, **Emperyalist Müdahale Doktrinleri ve NATO**, İstanbul, Kalem, 2007.

Sweizer, Peter, **Victory: The Reagan Administration’s Secret Strategy That hastened The Collapse of The Soviet Union**, New York, The Atlantic Monthly Press, 1994.

Tillman, Seth P., **The United States in the Middle East: Interests and Obstaces**, Bloomington, Indiana Univesity Press, 1982.

Turan, Ömer, **İslami Hareketler**, İstanbul, Step Ajans, 2002.

Wallerstein, Immenuel, **Amerikan Gücünün Gerileyişi Kaotik Bir Dünyada ABD** (Çev.: Tuncay Birkan), İstanbul, Metis, 2004.

Weiner, Tim, **Blank Check: Pentagon's Black Budget**, New York, Waner Books, 1990.

William Ochsenwald ve Sydney N. Fisher, **The Middle East A History**, 6. Baskı, New York, McGraw Hill, 2004.

Woodward, Bob, **Peçe: CIA ve Gizli Savaşları**, (Çev.: Gönül Suveren), İstanbul, Kelebek Yayınları, 1988.

Yavuz, Hakan, **Modernleşen Müslümanlar Nurcular, Nakşiler, Milli Görüş ve AK Parti** (Çev.: Ahmet Yıldız), İstanbul, Kitap Yayınevi, 2005.

Yılmaz Tezkan ve M.Murat Taşar, **Dünden Bugüne Jeopolitik**, İstanbul, Ülke Kitapları, 2000.

Zürcher, Eric J., **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, (Çev. Yasemin Saner Gönen), 12. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.

MAKALELER

“Soviet-Afghan Treaty of Friendship, Good-Neighbourliness and Co-Orporation,” **Survival**, Cilt 21, Sayı 2 (1979), ss. 92–93.

Adams, Charles J., Mevdudi ve İslam Devleti”, John L. Esposito (ed.), **Güçlenen İslam'ın Yankıları** (Çev.:Erol Çatalbaş), İstanbul, Yöneliş, 1989.

Ahmed, Hurşit, “İslami Güçlenişin Yapısı”, John L. Esposito (ed.), **Güçlenen İslam'ın Yankıları** (Çev.:Erol Çatalbaş), İstanbul, Yöneliş, 1989.

Alexiev, Alexander, “Inside the Soviet Army in Afghanistan,” RAND, 1988.

Alnasrawi, Abbas, “U.S. Foreign Policy in the Middle East,” **Arab Studies Quarterly**, Cilt 11, Sayı 1, (Kış 1989).

Angela Rabasa (et. al.) “Building Moderate Muslim Networks”, **RAND Center for Middle East Public Policy**, 2007.

Bates, E. Asa, “The Rapid Deployment Forces: Fact or Fiction” **Journal of Royal United States Institute for Defense Studies**, (Haziran 1981), ss. 23-33.

Bill, James A., “Resurgent Islam in the Persian Gulf,” **Foreign Affairs**, Cilt 63, Sayı 1 (Güz 1984), ss. 108 – 127.

Bill, James A., “The 1985 – 1986 U.S. Overture to Iran: An Analysis,” **Iran, The U.S. and The U.S.S.R.**, Los Angeles, The University of California, 1988, ss. 1 – 18.

Campell, John C., “The Middle East: A House of Containment Built on Shifting Sands,” **Foreign Affairs**, Cilt 60, Sayı 3 (1981), ss. 593-628.

Chomsky, Noam, “The U. S. And The Middle East,” **Journal of Palestine Studies**, Cilt 16, Sayı 3, (Bahar 1987), ss. 25 – 42.

Chubin, Shahram, “Reflections on the Gulf War” **Survival**, Cilt 28, Sayı 4 (1986), ss. 306 – 321.

Chubin, Shahram, “The Islamic Republic’s Foreign Policy in the Gulf”, Martin Kramer, **Shi’izm, Resitance and Revolution**, Boulder, Westwiew, 1987, ss. 159-171.

Cogan, Charles G., “Partners in Time: The CIA and Afghanistan since 1979”, **World Policy Journal**, Cilt 10, Sayı 2, (Yaz 1993), ss. 73 – 82.

Çelebi, Özlen, “Türkiye – ABD İlişkileri”, Haydar Çakmak (ed.), **Türk Dış Politikası 1919 -2008**, Ankara, Platin, 2008.

Deibel, Terry L., “Alliances for Containment,” Terry L. Deibel ve John L. Gaddis (ed.), **Containing the Soviet Union: A Critique of US Policy**, Washington, Pergamon-Brassey's International, 1987, ss. 100 – 123.

Entasser, Nader, “Super Powers and Persian Gulf Security: The Iranian Perspective”, **Third World Quarterly**, Cilt 10, Sayı 4, (Ekim 1988), ss. 1427 – 1451.

Erhan, Çağrı, “ABD ve NATO ile İlişkiler”, Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası Olaylar Belgeler Yorumlar**, Cilt II, 7. Baskı, İstanbul, İletişim, 2003.

Erhan, Çağrı, “Jeopolitik Kuramlar,” Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası Olaylar Belgeler Yorumlar**, Cilt I, 7. Baskı, İstanbul, İletişim, 2003.

Fisher, Micheal M.J., “İmam Humeyni: Dört Anlama Düzeyi” John L. Esposito (ed.), **Güçlenen İslam’ın Yankıları** (Çev.:Erol Çatalbaş), İstanbul, Yöneliş, 1989.

Gaddis, John L., “Containment, Its Past and Future”, **International Security**, Cilt 5, Sayı 4 (Bahar 1981), ss. 74 – 102.

Gilpin, Robert, “Amerikan Policy in the Post Reagan Era,” *Daedalus*, Cilt 116, Sayı 3 (Yaz 1987), ss. 33-67.

Goglio, Silvio, “Lebanon: From Development to Civil War”, **Mediterranean Quarterly**, Cilt 8, Sayı 1, 1997, ss. 76-99.

Gözen, Ramazan, “Truman Doktrini”, Haydar çakmak (ed), **Türk Dış Politikası 1919–2008**, Ankara, Platin, 2008.

Haddad, Yvonne Y., “Islamist Perception of US Policy in the Middle East”, David Lesch (ed.), **The Middle East and The United States A Historical and Political Reassessment**, Oxford, Westwiev, 1996.

Haddad, Yvonne Y., “Seyyid Kutub: Güçlenen İslamın İdeoloğu”, John L. Esposito (ed.), **Güçlenen İslam’ın Yankıları**, İstanbul, Yöneliş, 1989.

Halliday, Fred, “Reagan Administration and the Middle East”, Morris H. Morley, **Crisis and Confrontation Ronald Reagan’s Foreign Policy**, Rowman & Littlefield, 1988, ss. 131 – 213.

Hamzeh, A Nizar, “Lebanon’s Hizbullah: From Islamic Revolution to Parleментарary Accomadation” , **Third World Quarterly**, Cilt 14, Sayı 2 (1993), ss. 321 – 337.

Hartman, Andrew, “ The Red Template: US Policy in Soviet Occupied Afghanistan”, **Third World Quarterly**, Cilt 23, Sayı 3 (2002), ss. 467 – 489.

Hashmi, Bilal, “The Begginings of US Pakistani Alliances”, **Pakistan Forum**, Cilt 3, Sayı 6-7 (1973), ss. 3 – 9;32.

Hunter, Shireen T., “Islam in Power The Case of Iran”, Shireen T. Hunter (ed.), **The Politics of Islamic Revivalism Diversity and Unity**, Bloomington and Indianapolis, Indiana Univesity Press, 1988.

Huntington, Samuel P., “The Clash of Civilizations?,” **Foreign Affairs**, (Yaz 1993), ss. 22 – 49.

Lackoff, Sandford, “Power and Limit: U.S. Strategic Doctrine in the Middle East”, Aural Brown (ed.) **The Middle East in Global Strategy**, Boulder, Westwiev Press, 1987.

Johnson, Robert H., “Persian Gulf in the U.S. Strategy: A Skeptical Wiev” **International Security** , Cilt 14, Sayı 1 (Yaz 1989), ss. 122 – 160.

Karakoç, Ekrem, “ABD’nin Filistin Politikası,” Ahmet Davutoğlu (et al.), **Filistin Çıkmazdan Çözüme**, İstanbul, Küre, 2003, ss. 101 – 130.

Kostiner, Joseph, “Shi’i Unrest in the Gulf” Martin S. Kramer (ed.) **Shi’izm, Resitance and Revolution**, Boulder, Westwiev, 1987, ss. 173-186.

Kramer, Martin S., “Hizbullah: The Calculus of Jihad,” Martin E. Marty ve R. Scott Appleby (ed.), **Fundamentalisms and the State : Remaking Polities, Economies, and Militance**, Chicago, The University of Chicago Press, 1993, ss. 539 – 556.

Kupchan, Charles A., “ American Globalism in the Middle East: The Roots of Regional Security Policy”, **Political Science Quarterly**, Cilt 101, Sayı 4 (Kış 1988 – 1989), ss. 585 – 611.

Kuperman, Alan J., **The Missile and the U.s. Intervention in Afghanistan**, **Political Science Quarterly**, Cilt 114, Sayı 2 (Yaz 1999), ss. 219 – 263.

Litvak, Meir, “The Islamization of Palestinian Israeli Conflict: The Case of Hamas,” **Middle Eastern Studies**, Cilt 34, Sayı 1 (Ocak 1998), ss. 148 – 163.

Maoz, Moshe, “From Conflict to Peace? Israel’s Relationship with Syria and Palestinians,” **Middle East Journal**, Cilt 53, Sayı 3 (Yaz 1999).

Mackinder, Halford J., “The Geographical Pivot of History”, **Geographical Journal**, Cilt 23, Sayı 4 (Nisan 1904), ss. 421 – 437.

Maqdsi, Muhammad, “Charter of the Islamic Resistance Movement (HAMAS) of Palestine,” **Journal of Palestine Studies**, Cilt 22, Sayı 4 (Yaz 1993), ss. 122 – 134.

Melek Fırat ve Ömer Kürkçüoğlu, “Ortadoğu ile İlişkiler”, Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Günümüze Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt I, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.

Moscow Embassy Telegram, “The Long Telegram #511”, Thomas L. Etzold ve John L. Gaddis (ed.), **Containment, Documents on American Foreign Policy 1945-1950**, New York, Columbia University Press, 1978, ss. 50 – 62.

Narlı, Nilüfer, “The Rise of Islamists Movement in Turkey”, Barry Rubin (ed.) **Revolutionaries and Reformers, Contemporary Islamist Movements in the Middle East**, Albany, State University of Newyork Press, 2003, ss. 41 - 69.

Naseer H. Aruri ve Fouad M. Moughrabi, “The Reagan Middle East Initiative”, **Journal of Palestine Studies**, Cilt 12, Sayı 2, (Kış 1983), ss. 10 – 30.

NSC 20/4, “U.S. Objectives with Respect to the U.S.S.R to Counter Soviet Threat to U.S. Security”, 23 Kasım 1948, Thomas L. Etzold ve John L. Gaddis, **Containment: Documents on American Foreign Policy 1945-1950**, New York, Columbia University Press. 1978.

NSC10/2, “National Security Council Directive on Office of Special Project ”, 1948, Thomas L. Etzold ve John L. Gaddis (ed.). **Containment: Documents on American Foreign Policy 1945-1950**, New York, Columbia University Press. 1978.

NSC68, “United States Objectives and Programs for National Security”, Thomas L. Etzold ve John L. Gaddis, **Containment, Documents on American Foreign Policy 1945-1950**, New York, Columbia University Press, 1978.

Ochsenwald, William, “Saudi Arabia and The Islamic Revival”, **International Journal of Middle East Studies**, Cilt 13, Sayı 3 (Ağustos 1981), ss. 271 – 286.

Ochsenwald, William, “Saudi Arabia”, Shreen T. Hunter, **The Politics of Islamic Revivalism Diversity and Unity**, Bloomington and Indianapolis, Indiana Univesity Press, 1988.

Podhoretz, Norman, “The Reagan Road to Detente” **Foreign Affairs**, Cilt 63, Sayı 3 (1984), ss. 447-464.

Prados, John, “Notes on CIA’s Secret War in Afghanitan,” **The Journal of American History**, Cilt 89, Sayı 2, (Eylül 2002), ss. 466 – 471.

Quandt, William B., “U.S. Policy toward the Arab Israeli Conflict” William B. Quandt (ed.), **Ten Years After Camp David**, Washington, The Brooking Institution, 1988, ss. 357 – 386.

Quandt, William, “**The Middle East Crisis**”, **Foreign Affairs**, Cilt 58, Sayı 3, (1980), ss. 593 – 628.

Ramazani, Rouhallah K., “The Iran – Iraq War and The Persian Gulf Crisis,” **Current History**, Cilt 87, Sayı 526 (Şubat 1988), ss. 61 – 64.

Ramazani, Rouhallah K., “Khomeyni’s Islam in Iran’s Foreign Policy,” Adeed Dawisha (ed.), **Islam in Foreign Policy**, Cambridge, Cambridge University Press, 1983, ss. 9 – 32.

Ramazani, Rouhallah K., “Iran’s Revolution: Patterns, Problems and Prospects”, **International Affairs**, (Yaz 1980), ss. 443 – 457.

Rashid, Ahmad, “The Taliban: Exporting Muslim Extremism”, **Foreign Affairs**, Cilt 78, Sayı 6 (Kasım/Aralık 1999), ss. 22 – 35.

Record, Jeffrey, “The Rapid Deployment Forces: Problems, Constrains, and Needs,” **Annals of The American Academy of Political and Social Science**, Sayı 457, (Eylül 1981), ss. 109 – 120.

Robert G. Wirshing ve James M. Roherty, “The United States and Pakistan”, **International Affairs**, Cilt 58, No 4 (1982), ss. 588 – 609.

Robert S. Chase, Emily B. Hill ve Paul Kennedy, “Pivotal States and U.S. Strategy”, **Foreign Affairs**, Cilt 75, Sayı 1 (Ocak - Şubat 1996), ss. 33 – 51.

Rubin, Barry, “Drowning in the Gulf”, **Foreign Policy**, Sayı 69, (1987 – 1988), ss. 120 – 134.

Rubin, Barry, “U.S. Policy in the Middle East 1985 – 1986 The Impact of Iran Contra Affairs” Robert O. Freedman (ed.) **The Middle East From Iran Contra Affair to Intifada**, New York, Syracuse University Press, 1991, ss. 74 – 94.

Rubinstein, Alvin Z., "The Middle East in Russia's Strategic Prism," Carl Brown, **Diplomacy in the Middle East, The International Relations of Regional and Outside Powers**, London, I.B. Tauris, 2004, ss. 74 – 96.

Sadowski, Yahya, "Political Islam: Asking the Wrong Questions?", **Annual Review of Political Science**, Sayı 9, 2006, ss. 215 – 240.

Scokpol, Theda, "Rentier State and Shi'a Islam in The Iranian Revolution" **Theory and Society**, Cilt 11, Sayı 3 (1982), ss. 265 – 283.

Sick, Gary, "The Internationalization of the Iran – Irak War: The Events of 1987," **Iran, The U.S. and The U.S.S.R.**, Los Angeles, The University of California Press, 1988, ss. 1- 28.

Stork, Joe, "Israel as a Strategic Asset", **MERIP Reports**, Sayı 105, (1982), ss. 3 – 13;32.

Stork, Joe, "The CIA in Afghanistan: The Good War", **MERIP Middle East Report**, Sayı 41 (1986), ss. 12 – 13.

Stork, Joe, "The US Policy and The Palestinian Question", Hooshang Amirahmadi (ed.) **The United States and The Middle East A Search for New Perspective**, New York, State University of New York Press, 1993, ss. 125 – 148.

Stork, Joe, "Pakistan's Nuclear Fix", **MERIP Middle East Report**, No. 143, 1986, ss. 16 - 18.

Tellal, Erel, “SSCB ile İlişkiler”, Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Günümüze Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt I, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.

Uzgel, İlhan, “ABD ve NATO ile İlişkiler”, Baskın Oran (ed.) **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt II, 4. Baskı, İstanbul, İletişim, 2002.

Van Hollen, Christopher, “Leaning on Pakistan”, **Foreign Policy**, Sayı 38 (1980), ss. 35 – 50.

Voll, John O., “İslam Tarihinde Tecdid ve Islah”, John L. Esposito (ed.), **Güçlenen İslamın Yankıları** (Çev.: Erol Çatalbaş), İstanbul, Yöneliş, 1989,

Von der Mehden, Fred R., “Amerikalıların İslamı Algılayışları”, John L. Esposito (ed.), **Güçlenen İslam’ın Yankıları** (Çev.:Erol Çatalbaş), İstanbul, Yöneliş, 1989,

Watkins, Eric, “The Unfolding US Policy in the Middle East”, **International Affairs**, Cilt 73, Sayı 1, (Ocak 1997), ss. 1 – 14.

X, “The Sources of Soviet Conduct,” **Foreign Affairs**, Cilt 25, Sayı 4, (Temmuz 1947), ss. 562 – 582.

Yergin, Daniel, “Energy Security in the 1990s,” **Foreign Affairs**, Cilt 67, Sayı 1, (1988), ss. 110 – 132.

İNTERNET KAYNAKLARI

“Rapid Deployment Forces Policy and Budgetary Implications,”

<http://www.cbo.gov/ftpdocs/50xx/doc5057/doc07a.pdf>, (Erişim, 28.12.2009).

“Symington Amendment,” http://www.armscontrol.org/act/2000_01-02/rhchart,

(Erişim, 18.04.2009).

Carter, Jimmy, “State of the Union Address 1980,” <http://www.jimmycarterlibrary.org/documents/speeches/su80jec.phtml>, 23 Ocak 1980, (Erişim, 21.12.2009).

org /documents/speeches/su80jec.phtml, 23 Ocak 1980, (Erişim, 21.12.2009).

Dursun, Davut, “Ortadoğu Neresi? Subjektif Bir Kavramın Anlam Çerçevesi ve

Tarihi” www.stradigma.com, Sayı 10 (Kasım 2003).

Erhan, Çağrı, “ABD’nin Orta Asya Politikası ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımları”,

http://www.stradigma.com/turkce/kasim2003/vizyon_sayi_10.pdf,

(Erişim,20.11.2008).

Pipes, Daniel, “Same Differences”, [http://www.danielpipes.org/260/left-vs-right-](http://www.danielpipes.org/260/left-vs-right-same-difference)

same-difference, (Erişim:25.07.2008).